

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

**ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE TALAS SAVAŞI: SAVAŞIN ÇIKIŞ NEDENLERİ
VE SONUÇLARI**

Doktora Tezi

NURAY PAMUK ÖZTÜRK

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

**ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE TALAS SAVAŞI: SAVAŞIN ÇIKIŞ NEDENLERİ
VE SONUÇLARI**

Doktora Tezi

NURAY PAMUK ÖZTÜRK

Tez Danışmanı
PROF. DR. BÜLENT OKAY

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

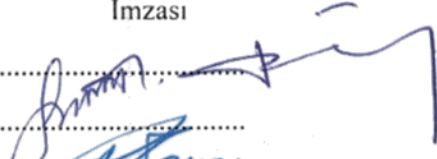
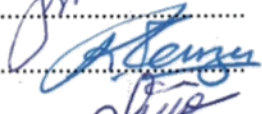

NURAY PAMUK ÖZTÜRK

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE TALAS SAVAŞI: SAVAŞIN ÇIKIŞ NEDENLERİ
VE SONUÇLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: PROF. DR. BÜLENT OKAY

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Bülent OKAY (Danışman)	
Prof. Dr. S. Göknel TÜRKÖZÜ	
Doç. Dr. Kemal TUZCU	
Yrd. Doç. Dr. İnci İNCE ERDEBİDU	
Yrd. Doç. Dr. Fejza GÖREZ	

Tez Sınavı Tarihi 05/01/2018.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Nuray PAMUK ÖZTÜRK

İmzası

.....

ÖN SÖZ

Çin tarihinin en uzun hüküm süren hanedanlıklarından bir tanesi olan Han Hanedanlığı'nın M.S. 220 yılında yıkılmasının ardından bir kargaşa dönemi başlamıştır. Üç Hanedanlık Dönemi (220-280), Wei-Jin Güney-Kuzey Hanedanlıkları (280-589) olarak adlandırılan dönemin sona ermesi ile Sui Hanedanlığı (581-618) kurmuştur. Sui Hanedanlığı dönemi Çin'de siyasi birlik kurulması adına atılmış önemli bir adımdır. Sonrasında kurulacak olan Tang Hanedanlığı'na zemin hazırlanmıştır. 618 yılında Tang Hanedanlığı kurulmuş ve Çin'de yeni bir dönem başlamıştır. İzlenen başarılı siyasi, askeri ve kültürel politikalar ile Tang Hanedanlığı kısa sürede güçlenmiş, iç huzuru sağlamış ve sınırlarını genişletmiştir.

Müslüman Araplar, İslâmiyet'i yayma amacı ile farklı kültürlerle iletişim kurmuşlardır. Önceleri Arap Yarımadası sınırları içinde yapılan seferler, Dört Halife Dönemi (632-661) sonrasında doğuya ve batıya doğru genişletilmiştir. Doğuya yapılan seferlerde en büyük hedef olarak Asya ülkeleri görülmektedir. Emevîler (661-750) ve Abbasîler (750-1258) döneminde Çin ile birçok kez karşı karşıya gelinmiş ancak büyük askeri mücadeleler yaşanmamıştır. Talas Savaşı, Tang Hanedanlığı ile Müslüman Araplar arasında o döneme kadar yaşanan en büyük savaştır.

Çalışmada Çin kaynakları temel alınacaktır. Çinlileri ve Müslüman Arapları savaşa götüren süreç incelenecek; savaş öncesi, savaş süreci ve sonrası yaşanan olaylar hakkında bilgi verilecektir.

Tez konusunun seçiminde bana yol gösteren, yönlendiren, araştırmalarım ve karşılaştığım sorunları çözmemde yardımcı olan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Bülent OKAY'a teşekkür ederim. Ayrıca, Arapça kaynakların araştırılması ve incelenmesinde yardımlarını esirgemeyen Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Sayın Prof. Dr. Faruk TOPRAK'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Nuray PAMUK ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	4
TALAS SAVAŞI ÖNCESİ MÜSLÜMAN ARAPLAR İLE TANG HANEDANLIĞI ARASINDA YAŞANAN ASKERİ OLAYLAR.....	4
1.1. Sasanî İmparatorluğu'nun Emevîler ile Mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan Yardım İstemesi	7
1.2. Fergana Yönetiminin Emevîler ile Mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan Yardım İstemesi	12
1.3. Anxi Sizhen Bölgesinde Yaşanan Sorunlar.....	17
2. BÖLÜM.....	19
TALAS SAVAŞI'NA KADAR OLAN DÖNEMDE MÜSLÜMAN ARAPLARIN GENEL DURUMU.....	19
2. 1. Emevî Devleti.....	25
2.1.1. Kuteybe b. Müslim.....	31
2.2. Abbasî Devleti.....	39
2.2.1. Ebu Müslim.....	49
2.2.2. Ziyad b. Salih	58
3. BÖLÜM.....	61
TALAS SAVAŞI'NA KADAR OLAN DÖNEMDE TANG HANEDANLIĞI'NIN GENEL DURUMU.....	61
3.1. General Gao Xianzhi (? - 755)	88
4. BÖLÜM.....	98
TALAS SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ.....	98
4.1. Siyasi Sebepler	98
4.2. General Gao Xianzhi'nin Shi Guo Üzerindeki Emelleri	103

4.3. Ekonomik Sebepler	107
5. BÖLÜM.....	110
TALAS SAVAŞI.....	110
5.1. Savaşa Katılan Asker Sayısı Hakkındaki Görüşler	117
5.2. Karluklar ve Talas Savaşı'nda Oynadıkları Rol.....	123
6. BÖLÜM.....	134
TALAS SAVAŞI'NIN SONUÇLARI	134
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA	164
ÖZET.....	176
ABSTRACT	177
İNDEK.....	178
EKLER.....	183
Ek 1: Çince Metinler	183
Ek 2: Haritalar	188

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: Bin, ibn
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
CFYG	: Ce Fu Yuan Gui
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
JTS	: Jiu Tang Shu (Eski Tang Tarihi)
S.	: Sayı
s.	: Sayfa numarası
XTS	: Xin Tang Shu (Yeni Tang Tarihi)
ZZTJ	: Zi Zhi Tong Jian

GİRİŞ

Harple elde edilecek kazanımları hesaplayan, harp nedeniyle kaybedeceklerinin de hesabını yapmalıdır (Sun Zi).

Tang Hanedanlığı adına Kuça valiliği görevini yürüten General Gao Xianzhi, Talas Savaşına sebep olacak olayları başlattığında tahmin edemediği şey; savaşı kaybetme ihtimali idi. Savaşı kazanacağına olan inancı o kadar tamdı ki yanında görevli kurmaylarına “Talas Savaşının çok kolay bir zafer olacağını” söylediği aktarılmaktadır. Gao Xianzhi, yetenekli bir askerdi. Kendisine, yardımcılara ve ordusuna çok güveniyordu. Ancak savaş durumunda yapılacak en büyük hatayı yapmış ve düşmanını hafife almış, her ihtimali düşünerek hareket etmemişti. Gao Xianzhi'nın Talas Savaşında Karluklar'ın saldırısına hazırlıksız yakalanmasına neden olan da bu güveniydi. 751 yılına kadar edindiği başarılar, onun savaşa ve kazanmaya olan şevkini arttırmıştı ancak kaybetme ihtimalini hesaba katarak hareket etmesine de engel olmuştu. Gao Xianzhi, Talas Savaşını kazanınca yapacaklarının yanında kaybettiğinde nasıl hareket edeceğini de hesaplamış olsaydı, belki de savaşta kaybedilen asker sayısı bu kadar fazla olmayacaktı. Ya da Gao Xianzhi, bütün bu ihtimalleri düşünerek hareket etmiş ve savaşı kazanmış olsaydı Müslüman Araplar, Türkler ve Çinliler ve hatta dünya kültür tarihi için çok önemli olan sonuçlar yaşanmayacaktı. Bu yüzden Talas Savaşı araştırılırken çok yönlü incelenmesi faydalı olacaktır.

Çinliler, tarihi kaynaklarda Müslüman Araplardan bahsederken Da Shi adını kullanmıştır. Ancak farklı dönemlerde hüküm süren devletleri birbirinden ayırt etmek için farklı tabirlere yer verilmiştir. Emevîler için “Beyaz Kıyafetli Araplar (Báiyī dà shí - 白

衣大食)”, Abbasîler için “Siyah Kıyafetli Araplar (Hēi yī dà shí - 黑衣大食)” bu tabirlerden bazılarısıdır. Araştırmacı Chen Dachuan, Emevîlerin kıyafetlerinin üzerine beyaz bir cübbe giydikleri için Beyaz Kıyafetli Araplar, Abbasîlerin siyah bir cübbe giydikleri için Siyah Kıyafetli Araplar olarak anıldıklarını söylemektedir. İlk Abbasî halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın halife olarak Kufe Camiinde yaptığı ilk konuşmasında siyah elbise giydiği bilinmektedir. Es-Saffah'ın kardeşi Ebû Câfer, halife olduktan sonra bu siyah kıyafet geleneğini devam ettirmiştir. Siyah giyme geleneği Halife Memun dönemine kadar devam etmiştir. Halife Memun, siyah renkteki kıyafetleri değiştirerek, askerlerin yeşil renkte kıyafet giymelerini emretmiştir. Abbasîlerin siyah rengi tercih etmelerinin sebeplerinden bir tanesi Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin sancak renklerinin siyah olmasıdır. Abbasîlerin bayrakları da siyah renktedir. Abbasîler, Emevî yönetimine karşı ilk harekete geçtikleri şehir olan Horasan, Humeyme ve Kufe'de siyah bayrak altında toplanmışlar ve faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu sebeple Çin kaynaklarında Abbasîlerden bahsederken “Siyah Kıyafetli Araplar” denilmektedir.

Abbasî Devleti adına Horasan valisi olarak görev yapan Ebû Müslim, Tang Hanedanlığı'nın zengin ve geniş topraklarında söz sahibi olmak ve Anxi Sizhen Bölgesini ele geçirmek istemektedir. Bu sebeple Kuça Valisi Gao Xianzhi'ya karşı mücadele eden Shi Guo veliahdının yardım çağrısını bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu amaç doğrultusunda yetenekli komutanlarından Ziyad b. Salih'i Gao Xianzhi'ya karşı Shi Guo'nun yanında mücadele etmesi için göndermiştir.

İki ordu 751 yılında Talas şehri yakınlarındaki Atlah mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Beş gün süren savaşta Gao Xianzhi büyük bir yenilgiye uğramış, ordusunun büyük çoğunluğunu kaybetmiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Savaş sonucunda

sadece Çin ve Müslüman Arap tarihini değil, Türk ve dünya kültür tarihini de etkileyecek önemli olaylar yaşanmıştır.

Çalışmada savaşa neden olan olaylar araştırılacaktır. Bu olaylar incelenirken Abbasî Devleti ve Tang Hanedanlığı tarihi ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. İki yönetimin tarihi incelenirken, komşuları olan Türk kavimleri hakkında da bilgi verilecektir.

Çalışma; Müslüman Arap toplumunu Talas Ovası'na kadar ilerlemeye yönelten sebeplerin ve Talas Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerin incelenmesi, Tang Hanedanlığı gibi güçlü ve geniş sınırlara sahip bir yönetimde sadece 5 (beş) gün süren bir savaşın nasıl etkiler yarattığının anlaşılması, Türkler üzerinde etkili olan İslâm düşüncesinin nasıl oluştuğunun araştırılması ve savaşın sonuçlarının dünya kültür tarihine etkilerinin incelenmesi açısından önemlidir.

Çalışmada, “Talas Savaşı'nın galibi Müslüman Araplar neden Tang Hanedanlığı'nın başkenti Chang-an'a kadar ilerlememiştir? Savaş sonucunda yaşanan değişikliklerin ve gelişmelerin Çin, Arap ve Türk toplumu üzerindeki etkileri nelerdir?” sorularına cevap aranacaktır.

1. BÖLÜM

TALAS SAVAŞI ÖNCESİ MÜSLÜMAN ARAPLAR İLE TANG HANEDANLIĞI ARASINDA YAŞANAN ASKERİ OLAYLAR

618-907 yılları arasında Çin topraklarında Tang Hanedanlığı hüküm sürmüştür. Tang Hanedanlığı, kendi sınırları içerisinde birliğini sağlamış, kuzey ve kuzeybatısında bulunan Türk kavimlerinin bazılarını yönetimi altına almıştır ¹. Orta Asya'nın batısında ise İslâm dini altında birleşerek hüküm süren Da Shi ² yer almaktadır. Tang Hanedanlığı

¹ Tang Hanedanlığı, kuzey ve kuzeybatısında bulunan Türk devletlerden Göktürkler, Uygurlar, Türgişler, Karluklar başta olmak üzere birçok devlet farklı dönemlerde Tang Hanedanlığı'na bağlılıklarını bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Taşağıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s. 119-126; 62-71; 122; Chavannes, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 41-126; Taşağıl Ahmet, *Göktürkler II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s. 60-62.

² Da Shi (Dà Shí-大食): Kelime anlamı olarak, Çin kaynaklarında Arapları nitelemek için kullanılan isimdir (<http://www.zdic.net/c/7/6C/106961.htm> 13.11.2017 tarihinde 21.45'te ulaşılmıştır.). XTS, 221. Bölümde günümüz İran topraklarında yer alan ülke olarak aktarılmaktadır (http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_238.htm 14.02.2017 tarihinde 11.24'te ulaşılmıştır.). Araştırmacı Guo Yingde, Arapları nitelemek için "Tazi" adının kullanıldığını aktarmaktadır (Guo Yingde, *Zhongguo A La Bo Guanxi Shi*, Peking Universty Press, Beijing 2015, s. 35.). Edouard Chavannes Arapları nitelemek için Ta-şi (Tazi) adının kullanılabileceğini söylemektedir (Chavannes, Edouard, 2013, a.g.e., s 194). Çinli ve Batılı araştırmacıların yanı sıra Arap araştırmacılar da eserlerinde Arapları nitelemek için farklı isimler kullanmıştır. Mütercim Asım Efendi'nin Burhân-ı

ve o dönemdeki Müslüman Arap devleti olan Abbasîler arasında 751 yılında Shi Guo³ sınırları içerisinde kalan Talas şehri yakınlarındaki Atlah mevkiinde Talas Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaş Tang Hanedanlığı ve Müslüman Araplar arasında yaşanan en büyük askeri mücadeledir. Tang Hanedanlığı ve Müslüman Araplar daha öncesinde de askeri ve siyasi temaslarda bulunmuş, yer yer anlaşmazlıklar yaşamıştır. Ancak bu olaylar siyasi ve ekonomik iş birlikleri sonucunda çözüme ulaşmıştır. Müslüman Araplar ve Tang

Kâtı' isimli eserinde Araplar için "Tâzî" adı kullanılmıştır (Mütercim Asım Efendi, Çev. Mürsel Öztürk, Derya Örs, *Burhân-ı Kâtı*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000, s. 753). Buna ek olarak Abûl 'l-Farac Tarihi adlı eserde Araplar için "Tayyayalar, yani Araplar" ifadesi yer almaktadır (Çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abûl 'l-Farac Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, C. 1, s. 159). Günümüz Çincesinde Arap/Arabistan anlamına gelen A La Bo (Ā Lā Bó-阿拉伯) kelimesi, Tang Hanedanlığı kayıtlarında yer almamaktadır. Bunun yerine Müslüman Arapları nitelemek için o dönemde kurulan devletlerin isimlerinin yanı sıra genel bir tabirle Da Shi'nın kullanıldığı görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısmında Müslüman Arap devletlerini nitelemek için Da Shi yerine "Müslüman Araplar" sözcüğü kullanılacaktır. Dönemler sırasıyla ele alınacağı için kurulan devletlerin isimleri doğrudan yazılacaktır.

³ Shi Guo (Shí Guó-石国): Günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Talas Irmağı üzerinde yer alan Talas şehri ve çevresindeki bölgeye verilen addır. Tang Hanedanlığı döneminde Orta Asya'da yer alan bir şehir devletidir. Shi Guo hakkında ileriki bölümlerde ayrıntılı bilgiye yer verilecektir. Çalışmamızda Çin kaynakları esas alınacağı için devletten bahsedilirken Çince karşılığı olan Shi Guo kullanılacaktır.

Hanedanlığı arasında daha önce yaşanan hiçbir olay bu kadar büyük bir askeri mücadeleye sebep olmamıştır⁴.

İki ülke arasında daha önce gerçekleşen önemli olayları üç başlık altında toplayabiliriz: Bu olaylardan birincisi, Sasanî İmparatorluğu'nun⁵ Emevîler ile mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemesidir. İkincisi, Fergana yönetiminin Emevîler ile mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemesidir. Üçüncüsü ise Anxi Sizhen⁶ bölgesinde yaşanan sorunlardır.

Çalışmanın bu kısmında Müslüman Araplar ile Tang Hanedanlığı arasında Talas Savaşı'na kadar olan dönemde yaşanan bu üç olaydan bahsedilecektir. “Müslüman Araplar” şeklinde genel bir tabirin kullanılmasının sebebi, bahsedilen dönemde iki farklı

⁴ Li, Fang, *Daluosi Zhizhan yu Tang Chao Xiyu Zhengce*, China's Bondrland History and Geography Studies, Mar. 2006, C.16, S. 1, s. 56-65.

⁵ Sasani İmparatorluğu (Sàshān Dìguó-萨珊帝国): Sasani Devleti veya Sasaniler olarak da kayıtlarda geçmektedir. 226 – 651 yılları arasında hüküm sürmüş bir İran Hanedanıdır. Naskali, Esko, *Sāsânîler*, DİA, 2009, C. 36, s. 174-176.

⁶ Anxi Sizhen (Ānxī sìzhèn-安西四镇): Tang Hanedanlığı döneminde, Batı Bölgesi sınırları içinde yer alan önemli bir (askeri) garnizondur. “Anxi Dört Garnizon” olarak adlandırılmaktadır. Kuça, Kaşkar, Hoten ve Karaşar bölgelerini içine alır. Jean Poul Roux, Orta Asya Tarih ve Uygarlık adlı kitabında bu bölgeyi “tarım havzası” olarak nitelemektedir.

Arap kökenli Müslüman devletin hüküm sürmüş olmasıdır. İlki Emevî Devleti, ikincisi ise Abbasî Devleti'dir. Bahsedilen üç olay hakkında bilgi vermek gerekirse:

1.1. Sasanî İmparatorluğu'nun Emevîler ile Mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan Yardım İstemesi

Müslüman Arapların doğuya doğru ilerlemesindeki öncelikli hedefi Sasanî İmparatorluğu'dur. 636 yılında Müslüman Araplar ve Sasanî İmparatorluğu arasında Kadisiye Savaşı yapılmıştır. Savaş sonucunda Sasanî İmparatorluğu yenilgiye uğramıştır. 638 yılında Müslüman Araplar, Sasanîlerin başkenti olan Tizbon'a ⁷ akın düzenlemiş ve şehri ele geçirmiştir. 642 yılında gerçekleşen Nihavend Savaşında ⁸ Müslüman Araplar, Sasanî ordusunun büyük bir bölümünü yok ederek kesin bir zafer kazanmıştır. Nihavend Savaşının kazanılması ile birlikte İslâm Devleti, İran bölgesini ele geçirmiştir ⁹. Baskılar

⁷ Sasanî İmparatorluğu başkenti Tizbon: Mezopotamya'nın en önemli ve büyük şehirlerinden biridir. 800 yıldan fazla bir süre Pers İmparatorluğu'nun ve devamı olan Sasanî İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur.

⁸ Nihavend zaferi Dînever, Hemedan ve İsfahan gibi, bölgede bulunan Sasanîler'e ait birçok şehrin Müslüman Araplar tarafından fethine zemin hazırlamıştır. Bu sebeple Nihavend zaferine "fethu'l-fütûh" (fetihlerin fethi) adı verilmiştir. Sarıçam, İbrahim, *Nihâvend*, DİA, 2007, C. 33, s. 98-99.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Berber, Oktay, *Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine*, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 1, s. 1-24; Barlak, Yasemin, *Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş'as B. Kays'ın Rolü*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 4, S. 7, s. 101-141; Fayda, Mustafa, *Ömer*, DİA, 1994, C. 34, s. 44-51.

sonucunda 651 yılında son Sasanî İmparatoru III. Yazdigirt, Toharistan'a¹⁰ sığınmak istemiş ancak Mulu'ya¹¹ varmadan Müslüman Arapların saldırısına uğramış ve öldürülmüştür. III. Yazdigirt'in ölümüyle Sasanî İmparatorluğu yıkılmıştır¹². (Harita 1)

Sasanî İmparatorluğu yıkıldıktan sonra III. Yazdegirt'in oğlu III. Peroz¹³ Tang Hanedanlığı ve Toharistan'dan yardım istemiştir. III. Peroz'un yardım talebi hakkında CFYG, 995. Bölümde “ Beşinci yılın beşinci ayında¹⁴ Da Shi askerleri Bo Si (Sasanî)¹⁵ ve Mi Guo'ya saldırdılar, hepsini yıktılar. Sasanîlerin beşinci imparatoru Yazdigirt, Da Shi askerleri tarafından yakalanıp öldürüldü, Yazdigirt'in oğlu Peroz, Toharistan'a kaçtı, elçi gönderip haber vermek çok zordu. Yol uzak ve korumasızdı. Ayrıca Da Shi askerleri

¹⁰ Toharistan: Çince kaynaklarda Tǔ huǒ luó (吐火罗) olarak aktarılmaktadır.

¹¹ Mu Lu (Mù Lù-木鹿): Merv olarak adlandırılan bölgede yer alan küçük bir şehir.

¹² Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65.

¹³ III. Peroz: Çince yazılışı Bēi Lù Sī Sānshì (卑路斯三世) olarak aktarılmaktadır.

¹⁴ Beşinci yılın beşinci ayı olarak aktarılan zaman aralığının Yong hui'nin beşinci yılı olduğu belirtilmektedir. Yong hui, Tang Hanedanlığı imparatorlarından Tang Gao Zong döneminde, 650-655 yılları arasındaki süreye verilen addır.

¹⁵ Bo Si (Bō Sī-波斯), günümüz Çincesinde İran anlamına gelmektedir. Ancak burada bahsedilen, o dönemde günümüz İran topraklarını da içine alan bölgede hüküm süren Sasanî İmparatorluğudur. Çince metinde Sasanî İmparatorluğu anlamına gelen Sashan Diguo yerine Bo Si kullanılmıştır. Bu sebeple çalışmanın ilerleyen kısımlarında Sasanî ya da Bo Si adı kullanılacaktır.

geri çekiliyordu. Toharistan'ın gönderdiği askerler hâlâ (Peroz'un) hayatta kalmasını sağlıyordu. ¹⁶” denilmektedir.

Tang Hanedanlığı bu dönemde (651), Batı Göktürk Kağanlığı'na bağlı Aşina Boyundan olan İl-Kullig İşbara Kağan ¹⁷ tarafından çıkarılan ayaklanmayla uğraşmaktadır. Bu ayaklanma 658 yılına kadar sürmüştür. III. Peroz, Toharistan ve Tang Hanedanlığı'nın desteğini alarak Sasanî İmparatorluğunu yeniden kurmayı amaçlamaktadır ¹⁸. Bu zaman zarfında III. Peroz, Tang Hanedanlığı'na 651, 654 ve 661 yıllarında elçi göndermiştir. Tang Hanedanlığı kendi iç sorunları ile çok fazla meşgul olduğu için III. Peroz'a yardım etmeyip sadece unvan vermiştir. Ancak bu durum Müslüman Araplara karşı III. Peroz'a pek fayda sağlamamıştır ¹⁹. Toharistan'ın yardımını alan III. Peroz, tekrar imparator ilan edilmiş ancak Müslüman Arapların yoğun baskısıyla karşılaşmıştır. Bu baskılara dayanamayan III. Peroz, Tang Hanedanlığı'ndan tekrar

¹⁶ CFYG, 995. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=360273&remap=gb>

12.11.2017 tarihinde 22.35'te ulaşılmıştır;

http://www.eurasianhistory.com/data/articles/a04/1397.html#_edn14

12.11.2017

tarihinde 22.36'da ulaşılmıştır.

¹⁷ İl-Kullig İşbara Kağan: Kaynaklarda “Aşina Ho-lu”, “Şetu İl-Kullig Şad Bağa İşbara Kağan” olarak da adlandırılmaktadır.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65; Guo, Yingde, 2015, a.g.e., s. 31-45.

¹⁹ Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1947, s. 205.

yardım talep etmiştir. XTS, 221. Bölümde “Longshuo’nun²⁰ ilk yılında (661) (Bo Si), Arap saldırılarını tekrar şikâyet etti.²¹” denilmektedir.

651-658 yılları arasında İl-Kullıg İşbara Kağan’ın ayaklanmasını bastırıp Batı Göktürkler’i yönetimi altına alan Tang Hanedanlığı, kendi içerisindeki sorunları hallettiği için III. Peroz’a yardım etmeyi kabul etmiştir. (Harita 2) Bu dönem Tang Hanedanlığı’nın Bo Si’nin iç işlerine müdahale etmeye başladığı dönemdir. XTS, 221. Bölümde Tang Gaozong’un Batı Bölgesi’nde²² bulunan Zhizhou’ya elçi gönderdiği ve Jiling’i, Sasanî Garnizonu ilan ederek, III. Peroz’u vali olarak atadığı aktarılmaktadır²³. Böylelikle III. Peroz’un Tang Hanedanlığı yönetimine girdiğini görmekteyiz. CFYG, 964. Bölümde “İkinci yılın ilk ayında (662) Bo Si Valisi Peroz, Bo Si (Sasani) İmparatoru ilan edildi.²⁴” denilmektedir.

²⁰ Long shuo (Lóng shuò-龙朔) Tang Gaozong Dönemi, 661-663 yılları arasındaki süreye verilen addır.

²¹ XTS, 221. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_238.htm 24.08.2017 tarihinde, 15.27’de ulaşılmıştır.

²² Batı Bölgesi (Xī yù-西域): Tang Hanedanlığı döneminde Çin’in kuzey, batı ve kuzeybatı bölgelerinde yer alan ülkelerin topraklarını nitelemek için kullanılan genel bir tabirdir. Bu bölge zaman zaman Tang Hanedanlığı yönetimine girmiştir.

²³ XTS, 221. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_238.htm, 24.08.2017 tarihinde, 10.11’de ulaşılmıştır.

²⁴ CFYG, 964. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=307391&remap=gb>, 23.08.2017 tarihinde, 22.17’de ulaşılmıştır.

III. Peroz, Müslüman Araplarla mücadele ediyordu. Bu mücadelesinde Tang Hanedanlığı ona siyasi destek veriyordu. Jiling, Tang Hanedanlığı' na bağlı bir askeri garnizon ilan edilmişti ancak bu dönemde Tang Hanedanlığı, Müslüman Araplarla doğrudan askeri bir mücadeleye girmemişti.

Longshuo'nun üçüncü yılı (663 yılı) hakkında ZZTJ, 201. Bölümde şu bilgiye rastlanmaktadır: “Müslüman Araplar, Bo Si (Sasanî) ve Fu lin'e (Bizans İmparatorluğu) saldırdılar, hezimete uğrattılar, güneyde Brahmin'i işgal ettiler, Hu soyundan gelenleri yok ettiler, dört yüz binin üstünde asker kazandılar”²⁵. Ayrıca XTS, 221. Bölümde “Jiling, Bo Si (Sasanî) Garnizonu ilan edildi, Peroz vali olarak atandı. Kısa bir süre sonra Müslüman Araplar tarafından yok edildi.”²⁶ denilmektedir.

III. Peroz, Müslüman Araplara karşı ağır bir yenilgi yaşamış ve ikinci defa ülkesini kaybetmiştir. 670 yılında oğlu Narseh²⁷ ile birlikte kaçarak Tang Hanedanlığı'na sığınmıştır. Tang Hanedanlığı imparatoru, III. Peroz'a “Sağ Askeri Birlik Generalliği” unvanını vermiştir. 679 yılında III. Peroz'un ölümünden sonra oğlu Narseh, Tang Hanedanlığı korumasında Toharistan'a gitmek için yola çıkmıştır. Narseh'i

²⁵ ZZTJ, 201. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=820806&remap=gb>, 08.09.2017 tarihinde 23.06'da ulaşılmıştır.

²⁶ XTS, 221. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_238.htm, 08.09.2017 tarihinde, 23.10'da ulaşılmıştır.

²⁷ Narseh, Çince kaynaklarda Ní Niè Shī (泥涅师) olarak aktarılmaktadır.

muhtemel saldırılardan korumak için Pei Xingjian²⁸ eşlik etmektedir. Narseh, Toharistan'da yirmi yıl kalmıştır²⁹. Bu, Tang Hanedanlığı'nın Sasani İmparatorluğuna yaptığı ikinci yardımdır.

1.2. Fergana Yönetiminin Emevîler ile Mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan Yardım İstemesi

Tang Hanedanlığı'nın Müslüman Araplar ile karşı karşıya kalmalarına neden olan ikinci olay ise Fergana yönetiminin Müslüman Araplarla mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemesidir. (Harita 3) ZZTJ, 211. Bölümde “ Ferganalılar, uzun zamandır eski Wusun'da yaşıyorlardı. Tu Bo³⁰ ve Müslüman Araplar birlik olup, (Fergana'ya) saldırdılar ve kendilerinin belirlediği bir kişiyi hükümdar ilan ettiler, Fergana askerleri yenildi, kaçıp Anxi'den yardım istedi. Xiao Song, Vali Lü Xiujing'e dedi ki: “Hiçbir emir Batı Bölgesi'nin düzenini bozamaz.” General (Xiao Song) beraberindeki orduya on binden fazla asker eklemeyi başardı, Kuça'nın batısından binlerce li³¹ ilerledi, çok sayıda şehir geçti, iç kesimlere girdi. Aynı ay Tibet ve Emevîlerin belirlediği Fergana hükümdarı, Liancheng'a saldırdı. Xiao Song (Ona) ani bir

²⁸ Pei Xingjian (裴行俭), 619-682 yılları arasında yaşamış, Tang Gaozong'un en bilinen devlet adamlarındadır.

²⁹ Li Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65.

³⁰ Tu Bo (吐蕃), tarihi kayıtlarda Tibet'e verilen isimdir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında anlatımda kolaylık sağlaması amacı ile Tu Bo yerine Tibet adı kullanılacaktır.

³¹ Li (里): Çin uzunluk ölçüsü birimi. Bir li yaklaşık 500 metre uzunluğundadır.

karşı saldırı düzenledi ³², 09.00-11.00'dan 17.00-18.00'a kadar, üç şehirde katliam yaptı, binlerce esir öldürdü, Tibet ve Emevîlerin belirlediği Fergana hükümdarı, birkaç atlı ile dağ eteklerine kaçtı. Xiao Song, Zhu Guo'ya ³³ acil bir mesaj gönderdi, Batı Bölgesi'ne itibar kazandırdı, Müslüman Araplar, Kangju, Dawan, Jibing ve benzeri sekiz ülkeye elçi gönderip bağlılıklarını bildirmeye davet etti. ³⁴” denilmektedir.

Xiao Song, Batı Bölgesi'ne itibar kazandırmıştır. Bu dönemde Tang Hanedanlığı aleyhine provakasyon yapan birçok devlet ve kavim bulunmaktadır. Provakasyon yapan bu devlet ve kavimler arasında Tibet, Müslüman Araplar ve Türk kavimleri de bulunmaktadır. Xiao Song'un Batı Bölgesi'ne kazandırdığı itibarın, aynı zamanda başta bu devlet ve kavimler olmak üzere Tang Hanedanlığı'na karşı provakasyon yapan diğer birçok ülkeye verilmiş bir gözdağı olduğu düşüncesindeyim.

³² Xiaosong (孝嵩), Kaiyuan'in (Tang Xuanzong'un hükümdarlığının ilk yirmi dokuz yılına (713-741) veriden addır.) üçüncü yılı 11. ayında, Lian cheng'da saldırmıştır, bu olay Miladi 715 yılı 12 ayında gerçekleşmiştir.

³³ Zhu Guo (Zhū Guó-诸国); burada bahsedilen tek bir ülke değildir. Fudan Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Sun'a göre, Zhu Guo, birçok ülkeden bahsedilirken kullanılan genel bir tabirdir. Metinde geçen Zhu Guo adı, Orta Asya'da yer alan küçük devletleri ifade etmektedir.

³⁴ ZZTJ, 211. Bölüm,

http://www.guoxue.com/shibu/zztj/content/zztj_211.htm, 17.10.2016 tarihinde, 23.33'de ulaşılmıştır.

Xiao Song, Tibet ve Emevîlerin belirlediği Fergana hükümdarı arasında geçen bu mücadele, Fergana Savaşı (715 yılı) olarak adlandırılmaktadır ³⁵. Burada, Fergana vadisi hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Fergana Vadisi, zengin coğrafyası ve elverişli konumu sebebi ile uzun yıllar birçok devletin dikkatini çekmiştir. 627 yılında Fergana İhşidi, Batı Göktürkler tarafından öldürülmüş ve bölge Batı Göktürkler'in yönetimine girmiştir. Fergana, 649 yılına kadar Batı Göktürkler'in yönetiminde kalmıştır. Ancak yirmi yıldan fazla süren Göktürk yönetimine karşı, öldürülen Fergana İhşidinin destekçileri harekete geçmiş ve çıkan isyan sonucunda Göktürkler'in atadığı yönetici devrilmiştir. Yerine yeni bir Fergana İhşidi görevlendirilmiştir. 658 yılına gelindiğinde Tang Hanedanlığı, bölgede söz sahibi olmak için harekete geçmiş; Fergana vadisine sefer düzenlemiş ve ele geçirmiştir. Burayı Tang Hanedanlığı adına yönetecek bir yönetici atanmıştır.

712-715 yılları arasında Fergana Savaşına zemin hazırlayan olaylar gerçekleşmiştir. Kuteybe b. Müslim, Tibet ile birlikte hareket ederek Fergana'yı ele geçirmiş ve bir yönetici tayin etmiştir. Kuteybe b. Müslim'in Fergana'yı ele geçirmesi ile ilgili İbnu'l-Esîr şu bilgileri vermektedir; "Bu yıl (Hicri 94/ 712-713) Kuteybe, nehri geçti. Buhara, Kış/Keş, Nesef ve Harezmi'e yirmi bin savaşçı toplama/verme zorunluluğu getirdi. Kendisinin yanına gelen bu askerleri Şaş'a yönlendirdi. Kendisi de Fergana'ya

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk: Li, Fang, 2006, a.g.m. s. 56-65; *Da Tang Mo Dao, Tang Diguo yu Alabo Diguo Daluosi Zhizhan: Chedi Gaibian Zhongya Jushi*, http://military.china.com/history4/62/20140529/18530820_3.html 29.08.2016 tarih, saat 12.00'da ulaşılmıştır.

yöneldi. Hokant'a kadar geldi. Hokant halkı toplanıp defalarca savaştılar. Zafer Müslümanların oldu. Sonra Kuteybe, Fergana şehri olan Kaşan'a geldi. Şaş'a gönderdiği askerlerde gelip onunla birleşerek Kaşan'ı fehtettiler ve çoğunu yaktılar"³⁶.

Eski Fergana İhşidi ise Emevîlerin istilasından kaçarak Tang Hanedanlığı'na bağlı Kuça'ya sığınmıştır. Fergana İhşidi, tekrar eski görevine dönebilmek için Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemiştir. İmparator Tang Xuanzong, "Tang Hanedanlığı'nın hâkimiyetini kabul etmek" şartı ile yardım talebine olumlu karşılık vermiştir. Prof. Dr. Yazıcı'ya göre Müslüman Arapların, Doğu'ya yaptıkları akınlara karşılık veremeyerek, Tang Xuanzong'dan yardım isteyen ilk Türk hükümdarı Fergana İhşidi'dir³⁷. Bu dönemde Tibet, Emevîleri; Tang Hanedanlığı ise Emevî yönetimini yıkmak isteyen eski Fergana İhşidini desteklemiştir. 715 yılında Fergana Savaşı gerçekleşmiş ve Tang Hanedanlığı generallerinden Xiao Song'un yardımı ile eski Fergana İhşidi tekrar yönetici olarak tayin edilmiştir.

Emevî Devleti'ne geri dönecek olursak, 715 yılında Kuteybe b. Müslim, Halife Süleyman b. Abdülmelik'e hilafetini tebrik ettiğini ve bağlılığını bildiren bir mektup göndermiştir. Ancak Halife'den bir cevap alamamıştır. Kuteybe b. Müslim, sonrasında Halife'ye yazdığı bir mektupta Yezid b. Mühelleb'in kendi yerine vali atanması halinde gerekirse halifeyi dahi tanımayacağını bildirmiştir. Halife Süleyman b. Abdülmelik, Kuteybe b. Müslim'den çekindiği için önce, "böyle bir şeyin olmayacağı" cevabını

³⁶ İbnu'l Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, C. 4, s. 281.

³⁷ Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 36.

vermiş ancak sonrasında görevinden alındığını bildirmiştir. Bunun üzerine Kuteybe b. Müslim, Fergana Cuma Camii'nde Halife'yi tanımadığını ilan etmiştir. Ancak beklediği desteği görememiştir. Bu ayaklanmadan dolayı Halife'nin, Kuteybe b. Müslim'i cezalandırmak istediği aktarılmaktadır. Kuteybe b. Müslim'in Fergana'da kendi askerleri tarafından öldürülmesinin ardından Halife Süleyman b. Abdülmelik, Emevî ordusunun Fergana'dan çekilmesini, kendi sınırları içerisine gerilemesini emretmiştir. Bu olay 715 yılı dokuzuncu ayda yaşanmıştır³⁸. Halife'nin neden ordusunu geri çektiği, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

Xiao Song'un Fergana'ya saldırması 715 yılı on ikinci ayında gerçekleşmiştir³⁹. Tarihler göz önünde bulundurulduğunda Emevî ordusu Fergana'dan, Xiao Song saldırıdan üç ay önce ayrılmıştır. Bu sebeple Tang Hanedanlığı'na karşı mücadele eden Tibet komutasındaki Fergana bölgesi ordusunun içerisinde, Emevî düzenli ordusunun askerlerinin bulunması ihtimali çok zayıftır. Yani Tang Hanedanlığı ile Emevîler arasında Fergana İhşidinden kaynaklı sorunlar yaşanmış ancak bu sorunlar Tang Hanedanlığı ve Emevîler arasında bire bir askeri bir karşılaşmaya sebep olmamıştır.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 209; Yiğit, İsmail, *Kuteybe b. Müslim*, DİA, 2002, C. 26, s 490-491; Akyürek, Yunus, *Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, C. 22, S. 1, s. 85-115.

³⁹ Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65.

1.3. Anxi Sizhen Bölgesinde Yaşanan Sorunlar

Müslüman Araplar ve Tang Hanedanlığı arasında yaşanan üçüncü olay ise Anxi Sizhen bölgesini korumak için yapılan mücadeledir. (Harita 4) ZZTJ, 211. Bölümde “Türgiş başkanı, sol muhafız ordusu komutanı Su-lu, güç sahibiydi, sorumluluğundaki haraç az olmamasına rağmen, hala sınırlarını genişletme isteği vardı. Beşinci ayda, on ok Kağanı Aşina Wei, Karluk askerlerini (Tang Hanedanlığı’na) saldırıya göndermeyi düşündü, ama izin verilmedi.” denilmektedir. Yine aynı kaynakta aktarıldığına göre; “Anxi Garnizon Komutanı yardımcısı Tang Jiahui rapor etmiştir ki, Türğişler, Müslüman Arapları ve Tibet’i yanına çekti, Sizhen’ı fethetmeyi, Da shi şehrini kuşatmayı, Üç Kabile Karluk askerlerini Aşina Wei ile (Tang Hanedanlığı’na) saldırması için göndermeyi planlıyordu”⁴⁰.

Tang Hanedanlığı, bu plan doğrultusunda hareket ederek Aşina Wei ile birlikte Sizhen’a saldıran Karluklar’ı yenilgiye uğratmıştır. Sonrasında ise Türğiş, Müslüman Araplar ve Tibet’den oluşan orduyu Da Shi şehrinde yenmiştir. Türğişler’in önderlik ettiği ordunun, sayı bakımından içerisinde Arap askerleri olmadan Sizhen gibi geniş bir bölgeye saldırması mümkün görünmemektedir. Prof. Dr. Wang Xiaofu, Türğiş ordusunda yer alan Müslüman Arap askerlerinin paralı asker olduğunu aktarmaktadır⁴¹.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. ZZTJ, 211. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/zztj/content/zztj_211.htm, 15.10.2016 tarihinde 00.03’de ulaşılmıştır; Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s 121.

⁴¹ Wang, Xiaofu, *Tang, Tu Bo, Da Shi Zheng Zhi Guan Xi*, Beijin Daxue Chu Ban Shi, 1992, s.149.

Aynı dönemde Emevî ordusunun, Horasan Valisi Yezid bin Muhelleb komutasında, Gürgan'a sefer düzenlediği bilinmektedir ⁴². Müslüman Araplar için bu seferin çok önemli olduğu belirtilmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Türkiş ordusunda yer alan Müslüman Arapların, düzenli Emevî ordusunun askerleri değil, paralı asker oldukları görüşünü destekleyebiliriz. Anxi Sizen'in korunmasında Tang Hanedanlığı'nın mücadelesi doğrudan Emevî ordusuyla değil, içerisinde Müslüman Arap askerlerinin de bulunduğu Türkiş ordusuyla olmuştur. Böylelikle ilk başta söylediğimiz gibi Tang ordusu ve Müslüman Arap ordusu doğrudan karşı karşıya gelmemiştir.

Savaşın çıkış nedenlerine geçmeden önce 751 yılına kadar olan dönemde Müslüman Araplar ve Tang Hanedanlığı'nın genel durumu hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

⁴² 715 yılında Süleyman b. Abdülmelik'in Halife olduğu dönemde Emevîlere karşı ayaklanmalar çıkmış ve bu ayaklanmaları bastırmak, Gürgan (Hazar Denizi yakınlarında bir şehirdir. Sasani döneminde bir geçiş bölgesi idi.) ve Taberistan'ı (Günümüzde Mazenderan, Gülistan ve Gilan eyaletlerini içine alan İran'daki tarihi bölgedir.) tekrar Emevî idaresine almak için Irak genel valiliğine atanan Yezid b. Muhelleb bölgeye gönderilmiştir. Sonrasında Taberistan fethedilmiştir (716-717). Ayrıntılı bilgi için bk: Yiğit, İsmail, *Süleyman*, DİA, 2010, C. 38, s. 80-81; Sırma, İhsan Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s. 101.

2. BÖLÜM

TALAS SAVAŞI'NA KADAR OLAN DÖNEMDE MÜSLÜMAN ARAPLARIN GENEL DURUMU

Hz. Muhammed'e 610 yılında İslâmiyet tebliğ edildikten sonra, uzun bir dini yayma mücadelesi başlamıştır. İslâm dinini kabul eden Araplar, İslâm düşüncesinin rehberliği altında Medine'de ilk İslâm Devleti'ni kurmuştur. Hz. Muhammed'in ölümüne kadar (632) İslâmiyet'i yaymak için yapılan faaliyetler ve seferler Arabistan ile sınırlı kalmıştır. Bu faaliyetler ve seferler sonucunda Arap Yarımadası'nın büyük çoğunluğu İslâmiyet'i kabul etmiştir.

632 yılında Hz. Muhammed, hayata gözlerini kapadığında Arap Yarımadasında siyasi birlik neredeyse tamamlanmıştır. Onun ölümünden sonra Dört Halife Dönemi⁴³ olarak adlandırılan dönem başlamış ve sırasıyla İslâm Devleti'nin yönetimini Hz. Ebû Bekir (632 – 634), Hz. Ömer (634-644), Hz. Osman (644 – 656) ve Hz. Ali (656 – 661) üstlenmiştir⁴⁴. (Harita 5)

Dört Halife dönemi, İslâm tarihi bakımından birçok yönüyle önem taşımaktadır. Öncelikli olarak Dört Halife'nin hilafete geliş usulleri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Hz. Ebû Bekir, Medine'deki Müslümanların büyük bir çoğunluğunun biat etmesiyle halife seçilmiştir. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir tarafından halef tayin edilerek

⁴³ Dört Halife Dönemi'ne Hulefâ-yi Raşidîn de denilmektedir. 632 – 661 yılları arasında sırayla İslâm Devleti'ni yönetmişlerdir.

⁴⁴ Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 1-2

halife olmuştur. Hz. Osman bir heyet tarafından halife seçilmiştir. Muhacir ve Ensar'ın ileri gelenleri Hz. Ali'nin halife olmasını talep etmişlerdir. Hz. Ali bu teklifi hemen kabul etmeyip, Talha ve Zübeyr'e teklif etmiştir. Onlar teklifi geri çevirince Hz. Ali, hilafet makamına getirilmiştir ⁴⁵.

İlk halife Hz. Ebû Bekir (632 – 634), Hz. Muhammed'in ölümünden sonra iç mücadeleler ve yalancı peygamberlerle mücadele etmiş, devlet otoritesini yeniden sağlamış ve Kur'an-ı Kerim'i derleyerek kitap haline getirtmiştir. Hz. Muhammed sağlığında, bütün işlerinde Hz. Ebû Bekir'e danıştığı için bazı kaynaklarda kendisinden "Peygamber'in veziri" diye söz edilmektedir. İslâm tarihinde "halife" tabiri ilk defa Hz. Ebû Bekir için kullanılmıştır ⁴⁶.

Hz. Ebû Bekir, iç işlerinde düzeni sağladıktan sonra, Irak-İran ile Ürdün-Filistin-Suriye'ye sefer hazırlıklarına başlamıştır. Onun döneminde İslâmiyet ilk kez Arap Yarımadasının dışına çıkmıştır. Hz. Ebû Bekir, Sasanîlerle savaşması için Hâlid b. Velîd'i görevlendirmiştir. Böylece Irak cephesi açılmıştır. Sonrasında Bizans İmparatorluğu'na karşı Suriye, Filistin ve Ürdün yönüne ordular gönderilmiştir. Ordunun başında yine Hâlid b. Velîd bulunmaktadır. Seferlerine devam eden Hâlid b. Velîd, Basra'yı, Fırat Nehri'nin güneyinden batıya doğru Nehrülmerre (Nehrülmürre) Irmağı'nın yanındaki büyük bir kaleyi, Zendevend-Dürtâ ve Hürmüzcerd'i, Ülleys'i ele geçirmiştir (633). Sevâd bölgesinde bulunan yerleşim merkezlerine ve Hire'ye akınlar düzenlemiş, Enbâr

⁴⁵ Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yi Raşidîn*, DİA, 1998, C. 18, s. 326-327.

⁴⁶ Fayda, Mustafa, *Ebû Bekir*, DİA, 1994, C. 10, s. 101-108.

ve Aynüttemr'i İslâm Devleti sınırları içeresine katmıştır. Hz. Ebû Bekir, 634 yılında hastalanarak ölmüş, yerine Hz. Ömer'i halef tayin etmiştir ⁴⁷.

İkinci halife Hz. Ömer (634-644), Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde müşavirlik ve kadılık yapmıştır. Hz. Ebu Bekir'in ölümünün ardından halife olduğunda ilk iş olarak İran, Irak ve Horasan'a ve Bizans İmparatorluğu topraklarına seferler düzenlemiştir. Bunun sonucunda Sasanîler'e karşı yapılan sefer ile Tizbon'u (636), İran'ın Ahvaz bölgesini (638) ve Tüster'i (641) fethetmiş; Celûlâ ve Hulvân'ın ardından Sûs, Hûzistan ve Musul'un (642) İslâm Devleti'ne katılması ile Irak'ın fethini tamamlamıştır. Suriye cephesinde Bizans İmparatorluğu ile mücadeleye başlamıştır. Dımaşk, Ba'lebek, Humus ve Hama (635), Bizans İmparatorluğunun Yermük Muharebesi'ni kaybetmesi ile bu bölgedeki bütün şehirler (636), Şeyzer, Kınnesrîn, Halep, Antakya, Urfa, Rakka ve Nusaybin (637 yılında kısa aralıklarla) Müslümanların eline geçmiştir. 638 yılında Filistin ve 640-642 yılları arasında ise Mısır fethedilmiştir ⁴⁸.

İslâm Devleti'nin coğrafi olarak genişlemesi yönetim-siyasi-ekonomik-askeri alanlarda düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bunun sonucunda da Hz. Ömer döneminde Suriye ve Filistin'de ordugâhlar kurulmuştur, İslâm Devleti'nin ilk düzenli ordusu kurulmuş ve askerlere maaş verilmeye başlanmıştır. Hicret, başlangıç alınarak Hicri takvim uygulamasına geçilmiş, ülke yönetim birimlerine ayrılmıştır.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Fayda, Mustafa, 1998, s. 327-328; Lapidus, İra M., Çev. Yasin Aktay, *İslam Toplumlari Tarihi Cilt. 1: Hazreti Muhammed'de 19. Yüzyıla*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010, s.83-84.

⁴⁸ Fayda, Mustafa, *Ömer*, DİA, 1994, C. 34, s. 45

Devletin sorunlarının görüşülmesi için meclis, orduya ait kayıtların tutulması için ordu divanı ve Beytü'l-Mal adı verilen devlet hazinesi oluşturulmuştur. Yönetimde görevli valiler ve adalet işleri için Halife'ye bağlı olan kadılar atanmıştır. İlk kez adalet işlerinde kadıların görevlendirilmesiyle, yönetim ve adalet işleri birbirinden ayrılmıştır. Bütün bu gelişmelere ek olarak Hz. Ömer döneminde Müslüman olmayanlardan toprak vergisi alınmaya başlanmıştır⁴⁹.

Üçüncü halife Hz. Osman döneminde (644 – 656) İran içlerine kadar seferler düzenlenmiştir. Horasan'ı fetih hareketleri başlamış ve bölgenin büyük çoğunluğu fethedilmiştir. Esterâbâd, Hemedan ve Kirman, İslâm Devleti topraklarına katılmıştır. İran'ın güneydoğusunda bulunan Belucistan'ın sahil bölgesine kadar ulaşılmıştır. Horasan'da fetihlere ağırlık verilerek Toharistan'a kadar olan bölge hâkimiyet altına alınmıştır. Belh, Herat, Bûşenc ve Tûs ele geçirilmiş, İrmîniye, Gürcistan, Dağıstan ve Azerbaycan'ın fethi tamamlanmıştır. Kuzey Afrika'da fetih hareketleri devam etmiş, Bizans İmparatorluğu'nun işgal ettiği İskenderiye geri alınmış (646), Trablusgarp'tan İfrîkiye'ye (Tunus ve çevresi) kadar ilerlenmiş ve bölgenin önemli merkezlerinden Sübeytila yakınlarında yapılan savaşta büyük bir zafer kazanılmıştır. Makarra (Makuria) Krallığı ile anlaşma imzalanmış ve İslâm Devleti'ne katılmıştır (652). Bizans İmparatorluğundan kalan tersanelerden yararlanılarak oluşturulan deniz güçleri sayesinde deniz zaferleri kazanılmıştır. Akdeniz'de birçok sefer düzenlenmiştir. Suriye Valisi Muaviye b. Ebû Süfyan, İslâm Devleti donanması ile 648-649 yılları arasında Kıbrıs'a sefer düzenlemiş ve barış yoluyla İslâm Devleti yönetimini kabul ettirmiştir. Kıbrıs vergiye bağlanmış ve Müslümanlar adaya yerleşmeye başlamıştır. 650 yılında Ervâd (Cyzikus) adası alınmıştır. Girit, Malta ve Rodos adalarına sefer düzenlenmiş, Bizans

⁴⁹ Lapidus, İra M., Çev. Yasin Aktay, 2010, a.g.e., s. 83-88.

İmparatorluğu ile 655 yılında Dört Halife Döneminin en büyük deniz savaşı yapılmış ve Bizans yenilgiye uğratılmıştır. Bu zaferle Bizans İmparatorluğunun Doğu Akdeniz'deki yönetimine son verilmiştir ⁵⁰.

Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılmasını da sağlayan Hz. Osman kendi soyundan gelen kişilere imtiyaz göstererek önemli görevlere gelmelerini sağlamıştır. Bu durum yönetim içerisinde hoşnutsuzluğa sebep olmuş ve Mısır, Kufe ve Basra'da ayaklanmalar çıkmıştır. Ayaklanmalar sonucunda ilk kez bir halife isyan sonucunda öldürülmüştür. Hz. Osman dönemi İslâmiyet'te ayrılıkların oluşmaya başlamasına sebep olmuştur ⁵¹.

Dördüncü halife Hz. Ali döneminde (656 – 661) iç karışıklıkların bastırılması ile uğraşıldığı için dış seferler düzenlenememiştir. Hz. Ali kendi taraftarlarının talebi üzerine halifeliği kabul etmiştir. Ancak Hz. Osman'ın katilini Emevîlere vermeyerek yargılanmasını istemesi Emevîlerin tepkisine yol açmış, iktidarı kaybetmek istemeyen Emevî soyundan gelenler, Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmemiştir. Hz. Osman'ın hukukunun savunucusu konumuna gelen Muaviye, Hz. Ali'den, "Hz. Osman'ın katilinin cezalandırılmak üzere kendisine teslim edilmesini ve hilafetten çekilerek yeni halifenin oluşturulacak kurul tarafından seçilmesine imkân vermesini" talep etmiştir. Hz. Ali, Muaviye'nin talebini reddetmiştir. Hz. Ali, kendisini halife olarak tanımak istemeyen Hz. Aişe'nin biat etmesini sağlamak için Basra üzerine sefer düzenlemiştir. Hz. Aişe'nin önderliğindeki ordu ile Hz. Ali'nin ordusu Hureybe mevkiinde karşılaşmış ve Hz.

⁵⁰ Yiğit, İsmail, *Osman*, DİA, 2007, C.33, s. 438-443.

⁵¹ Sırma, İhsan Süreyya, *Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, s.155-158.

Aiše'nin önderliğindeki ordu yenilgiye uğramıştır (656). Bu olay Cemel Vak'ası olarak anılmaktadır ⁵².

Hiz. Ali'den ret cevabı alan Muaviye, Sıffın Savaşında Hiz. Ali'nin karşısında yer almıştır. 657 yılında meydana gelen Sıffın Savaşı ve Hakem Olayı ⁵³ sonucunda İslâm dünyasındaki ayrılıklar kendini daha net bir şekilde belli etmiştir. Hakem Olayı, İslâm dünyasının bölünmesine yol açmıştır. Hiz. Ali taraftarlarına Şii, Muaviye taraftarlarına Emevî, her iki tarafı da tanımayanlara Hariciler denilmiştir. Hiz. Ali'nin bir harici tarafından şehit edilmesi ve Hiz. Hasan'ın hilafetten çekilmesi ile Muaviye İslâm

⁵² Fığlalı, Ethem Ruhi, *Ali*, DİA, 1989, C. 2, s. 371-374.

⁵³ Emevî soyundan gelen Suriye Genel Valisi Muaviye, Hiz. Ali'nin halifeliğini tanımamıştır. Muaviye, Mısır Valisi Amr-ibn-ül As'ın desteğini alarak Hiz. Ali'ye karşı mücadeleye başlamıştır. İki taraf Sıffın Ovasında karşı karşıya gelmiştir (657). Savaşta Hiz. Ali avantajlı duruma geçtiğinde Muaviye, ordusunun yenileceğini anlamış ve askerlerine mızraklarının uçlarına Kur'an ayetleri takma emri vermiştir. Askerler "Ey Iraklılar! Savaşı bırakalım; Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun!" diye bağırmişlardır. Bu durumu gören Hiz. Ali, bunun bir oyun olduğunu anlamış ancak askerlerini savaşa devam etmeye ikna edememiştir. Halifenin kim olacağı konusunda ki anlaşmazlık savaşla sonuca ulaşamayınca, Kur'an hükümleri esas alınarak iki tarafın belirleyeceği bir hakem kurulu oluşturulmasına ve sorunun bu kurul tarafından çözülmesine karar verilmiştir. Ancak, Muaviye'nin hakemi Amr İbn-Ül-As, Hiz. Ali'nin hakemi Ebu Musa El-Eş'ari'yi kandırmış ve bu olayın sonucunda halifelik Muaviye'ye geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fığlalı, Ethem Ruhi, 1989, a.g.e., s. 373; Yiğit, İsmail, *Sıffın Savaşı*, DİA, 2009, C. 37, s. 107-108.

dünyasının tamamını hâkimiyeti altında birleştirmiş ve Emevî Devleti'ni kurmuştur. Böylelikle İslâm dünyasında Emevîler Dönemi (661-750) başlamıştır ⁵⁴.

Dört Halife Döneminde başlayan fetih dalgası Emevîler döneminde de devam etmiştir. Batıda 643-711 yılları arasında Kuzey Afrika, 711-759 yılları arasında ise İspanya fethedilmiştir. Kuzeyde Anadolu'ya akınlar düzenlenmiştir. Bu akınlar sonucunda Müslüman Araplar, İstanbul'a 660, 668, 717 yıllarında üç başarısız saldırıda bulunmuşlardır. Kafkaslarda Hazarlar ile mücadele etmişlerdir. Maveraünnehr'in önemli büyük merkezlerinden olan Buhara ve Semerkant, 712 ve 713 yıllarında Müslüman Araplara teslim olmuştur. Bu dönemde tarihte ilk defa Müslüman Araplar, Orta Doğu'nun tamamını fethetmiştir. Buna ek olarak batı ülkelerinden ve Orta Asya'dan da bazı yerleri ele geçirmişlerdir. Bu fetihlerle ilgili olarak Lapidus şöyle söylemektedir; "...bununla kalmayıp Kuzey Afrika, İspanya ve Maveraünnehir'i topraklarına dâhil ettiler. Böylece onlar İslâm adına ortak bir kültürün ve ortak bir sosyo-politik kimliğin daha sonraki yayılımına coğrafi bir alan kazandırdılar ⁵⁵". Bu fetihleri daha ayrıntılı incelemek için Emevîler hakkında ayrıntılı bilgi vermek faydalı olacaktır.

2. 1. Emevî Devleti

Muaviye ⁵⁶, Emevî Devleti'nin kurucusu ve Emevîlerin ilk halifesidir. Muaviye'nin teşkilatçılığı ve merkezi bir yönetim kurmada ki başarısı birçok kişi

⁵⁴ Sırma, İhsan Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, Beyan Yayınları, 2015, İstanbul, s. 22-26.

⁵⁵ Lapidus, İra M., Çev. Yasin Aktay, 2010, a.g.e., s. 82.

⁵⁶ Muaviye b. Ebû Süfyan, 661-680 yılları arasında Emevî Devleti'ni yönetmiştir.

tarafından kabul edilmektedir. Yaptığı çalışmalar ve yürüttüğü devlet politikasında Mugire b. Şube, Ziyad b. Ebihi ve Amr ibnü'l-As, Muaviye'nin en büyük yardımcılarıdır. Muaviye, ülke içerisinde düzeni sağladıktan sonra dış seferlere başlamış, kaybedilen İslâm Devleti topraklarını tekrar Emevî Devleti sınırlarına kattığı gibi bu sınırları daha da genişletmiştir. Fetih seferleri düzenlemiş, bu seferler sonucunda Maveraünnehr, Horasan ve Sind, Bizans İmparatorluğu yönetiminde olan Anadolu ve Ermenistan ile Kuzey Afrika olmak üzere üç cephede savaşmıştır⁵⁷. (Harita 6)

Emevîler, Orta Asya sınırlarına ulaştıklarında öncekilere nazaran daha sistemli akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Öncesine bakacak olursak, Arap toplumunda kabilecilik sistemi bulunmaktadır⁵⁸. Bu durum kaçınılmaz olarak orduya da yansımıştır. Arap orduları ile ilgili olarak “devletin meşru bir organı olmaktan çok belli bir mezhep, din, etnik grup ya da kabilenin aracı olmuştur⁵⁹” denilmektedir. Aynı zamanda Dört Halife Döneminde oluşturulan ordular için “Vatandaş listeleri ordu tomarları idi, kabile ve aşiretler alay ve taburları teşkil ediyorlardı⁶⁰” denilmektedir. Ordunun, kabile ve aşiretlerden oluşması, onların belirli bir sistem ve düzenli ordu oluşturmasına olumsuz

⁵⁷ Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 3.

⁵⁸ Kabilecilik Sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Lapidus, İra M., Çev. Yasin Aktay, 2010, s.g.e., s. 41-53.

⁵⁹ Kurubaş, Erol, *Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü?*, Adam Akademi, 2011, C. 1, s. 101-128

⁶⁰ Tayfur, Hamdi, *Dört Halife Döneminde Muhalif Hareketler – 1 – Ebu Bekir ve Ömer Dönemi*, İslami Yorum, 2011, C. 6, S. Yaz, <http://www.islamiyorumdergisi.com/dort-halife-doneminde-muhalif-hareketler-1-ebu-bekir-ve-omer-donemi-hamdi-tayfur/>,

25.08.2017 tarih, 12.26'da ulaşılmıştır.

etki etmektedir. Ancak Orta Asya'ya geldiklerinde karşılaştıkları Türk kökenli kavimlerde düzenli ordu sistemi bulunmaktadır. Bu durum karşısında yenilip yok olmamak için Müslüman Arap ordusu zamanın gerekliliği doğrultusunda hareket etmiş ve sistemli ordu yapısına evrilmeye başlamıştır. Böylelikle askeri alanda ilerleme kaydetmiş, dağınık ordu sisteminden düzenli ordu sistemine geçiş dönemini başlatmışlardır. Bu da ordularının daha düzenli ve sistemli akınlar yapmasını sağlamıştır.

674'de Horasan Valisi Ubeydullah b. Ziyad, 676'da onun halefi Said b. Osman ve 680'de Ubeydullah'ın kardeşi Selm tarafından Orta Asya'ya birçok sefer düzenlenmiştir. Yapılan seferlerin öncelikli amacı ganimet elde etmektir. Seferler genel olarak, mahalli yöneticilerle anlaşma yapılması ve Müslüman Araplara esir verilmesi ile sonuçlanmaktadır. Muaviye döneminde Emevîler çok güçlenmiştir. Mahalli yönetimlerin onların gücü karşısında o kadar zayıf kalmıştır ki, birçok tarihe göre 680 yılında Muaviye ölmeseydi Müslüman Araplar bütün bölgenin hâkimi konumuna gelebilirlerdi⁶¹.

Muaviye'nin kişiliği ve yönetim stratejisi Onun, Emevî Devleti'nin kurucusu olarak anılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra devlet yönetimini sağlam temellere oturtması ile ülke içerisinde güven ve barışı sağlayan, dış seferlerle ülke sınırlarını genişleten kişi konumuna getirmiştir. Bu durumun en büyük kanıtı devletin, kendisinden sonra yetmiş yıl boyunca ailesi tarafından yönetilmiş olması ve bu sürede devlet bütünlüğünün korunabilmesidir⁶².

⁶¹ Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Neşriyat, 2002, Ankara , s. 201

⁶² Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 4.

680 yılında Muaviye'nin ölümü üzerine yerine oğlu Yezid halife olmuştur (680-683). Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr, Yezid'in halifeliğini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hz. Hüseyin yanındakiler ile birlikte Kufe'ye giderken Kerbalâ'da şehit edilmiştir. Kerbelâ Olayı olarak anılan bu olayın etkileri çok uzun süre devam etmiştir. Abdullah b. Zübeyr'in Yezid'e karşı olan hareketi Hicaz ve Irak dâhil geniş bölgelere yayılmış ve yaklaşık on yıl sürmüştür. Bu süre zarfında bölgede Abdullah b. Zübeyr halife olarak tanınsa da 692 yılında Hacca b. Yusuf es-Sekafi tarafından bu duruma son verilmiştir. Halife Yezid'in yönetim ve yaşam tarzını beğenmeyen Medineliler, Abdullah b. Hanzala liderliğinde ayaklanmıştır. Bu ayaklanmayı Müslim b. Ukbe bastırmış, aynı ordu Abdullah b. Zübeyr'e karşı Mekke'yi kuşatmıştır. İki ay süren kuşatma Yezid'in ölüm haberi üzerine tamamlanamadan sona ermiştir ⁶³.

Yezid'den sonra halifeliği II. Muaviye devralmıştır (683). Ancak sadece birkaç ay süren hilâfeti iç karışıkları bastırmaya çalışmakla geçmiştir. Sonrasında halifelik Süryânilerden, Emevîlerin bir diğer kolu olan Mervânilere geçmiştir. Mervan b. El-Hakem (683-685) halife olmuştur. Halife olduktan sonra Mercirahit Savaşı'nda (684) Kaysileri ⁶⁴ mağlup etmiş ve Suriye'de ki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Fakat bu savaş sonucunda gelecekte Kays ve Kelb ⁶⁵ kabileleri arasında çıkacak olan mücadeleler, Emevîlerin yönetimini sarsacak etkiler yaratacaktır. Halife Mervan b. El-Hakem dış

⁶³ Sırma, İhsan Süreyya, 2015, a.g.e., s. 45-62.

⁶⁴ Kays: Kuzeyli Araplarından bir kabile.

⁶⁵ Kelb: Güneyli Araplarından bir kabile.

seferlerine devam etmiş, Mısır'ı yönetimi altına almış, kısa bir süre sonra da vefat etmiştir

66.

Halifenin ölümünden sonra yerine oğlu Abdülmelik b. Mervan geçmiştir (685-705). Yönetimi boyunca ülkede düzeni sağlama adına birçok çalışma yapmıştır. Ancak bu dönemde Halifenin, hem yerel hem de devlet bazındaki iç mücadeleleri çözüme ulaştırma çabaları İslâm fetihlerini ertelemiştir. Abdülmelik b. Mervan'ın yıkılmaya başlayan yönetim sistemini yenileme çabası başarılı olmuş, ülke içindeki sorunları çözerek hilafetini güçlendirmiştir. Müslümanlara ait tüm toprakları kendi idaresi altında birleştirmiştir. Ülke dışında ise Bizans İmparatorluğu yönetiminde olan Anadolu'ya; Kuzey Afrika'ya ve Maveraünnehr bölgesine birçok seferler düzenlemiştir. Bu seferler birçok yeni yerlerin Emevî Devleti'ne katılmasının yanı sıra Velid b. Abdülmelik döneminde (705-715) gerçekleştirilecek seferlere de sağlam temeller hazırlamıştır⁶⁷.

Abdülmelik b. Mervan, Emevîlerin ikinci kurucusu olarak nitelendirilmektedir. Devlet kurumlarını düzenlemiş ve yönetimle ilgili yeni düzenlemeler yapmıştır. Yapılan bu düzenlemelerden birkaçı şu şekildedir: altın (dinar) ve gümüş (dirhem) sikkeler bastırarak ilk İslâm paralarını tedavüle koymuştur. Arapçayı devletin resmi dili haline getirmiştir. Devlet divanlarında mahalli diller yerine Arapça kullanılmasını sağlamıştır. Ağırlıklı olarak Bizans ve kısmen de İran'dan alınmış olan eski idari sistemi yavaş yavaş yeni bir Arap devlet sistemiyle değiştirmiştir. Sistem değişikliği ile birlikte vergiler ve

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Sırma, İhsan Süreyya, 2015, a.g.e., s. 67-78; Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 5.

⁶⁷ Sırma, İhsan Süreyya, 2015, a.g.e., s. 79-92.

mali konularda değişiklikler yapılmıştır. Berîd Teşkilatı ⁶⁸ yeniden düzenlenmiş, tıraz ⁶⁹ değiştirilmiş ve zımmîlerin ⁷⁰ bazı hakları kısıtlanmıştır. Abdülmelik b. Mervan döneminde imar faaliyetlerine önem verilmiştir. Köprüler, yollar ve birçok eser meydana getirilmiştir ⁷¹.

Abdülmelik b. Mervan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Velid b. Abdülmelik halife olmuştur (705-715). Velid b. Abdülmelik, Emevîlerin en güçlü halifelerinden biri olmasının yanı sıra dünya tarihinin de en güçlü yöneticilerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Prof. Dr. Yazıcı, Velid b. Abdülmelik'in ülke yönetimini üstlendiği on yıl içerisinde yapılan askeri faaliyetleri şu şekilde aktarmaktadır; “Velid zamanında girişilen fetihler, askerlik tarihinin parlak sayfalarını oluşturur. İşlâm sahasında Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin ikinci yılından başlayarak, Hz. Ömer Dönemi ve Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı senesinde devam ettikten sonra, ikinci merhalesi Muaviye zamanında

⁶⁸ Berîd Teşkilatı: İşlâm devletlerinde, posta ve istihbarat teşkilatına verilen addır. Berîd; haberci, ulak, postacı, posta menzili anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Harekat, İbrahim, *Berid*, DİA, 1992, C.5, s. 498-501.

⁶⁹ Tıraz: Halife, hükümdar ve devlet adamlarının unvanlarını, lakaplarını taşıyan sırma işleme ve yazılarla süslenmiş elbise ve bunların dokunduğu atölyeye verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bozkurt, Nebi, *Tıraz*, DİA, 2012, C. 41, s. 112-114.

⁷⁰ Zımmîler: İşlâm Devleti'nin himayesinde yaşayan, vergi veren gayri Müslimlere verilen addır. Ehl-i zimmet de denir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fayda, Mustafa, *Zimmî*, DİA, 2013, C. 44, s. 428.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 6; Yıldız, Hakkı Dursun, *Abdülmelik b. Mervân*, DİA, 1988, C. 1, s. 266-270.

sürdürülen büyük askeri hareket ve fetihler dalgasının üçüncü merhalesini Velid b. Abdülmelik dönemindeki askeri faaliyetler oluşturur ”⁷².

Velid b. Abdülmelik hilafeti süresince dış seferlere ağırlık vermiştir. Horasan valiliği görevini üstlenen ve Müslüman Arapların yetenekli komutanlarından olan Kuteybe b. Müslim’e Türklerin hâkimiyetinde bulunan toprakları fethetme görevi vermiştir. Yetenekli bir komutan olan Kuteybe b. Müslim’in çabaları sonucunda Türk ve Soğd güçlerine karşı başarı kazanılmış, Maveraünnehr, Emevî sınırlarına katılmıştır⁷³. Bu dönemde Emevî Devleti adına doğuda başarılı seferler düzenleyen Kuteybe b. Müslim hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

2.1.1. Kuteybe b. Müslim

669 yılında Basra’da doğmuştur. Bahile kabilesine mensuptur. Bahile kabilesi, Kays kabilesinin bir koludur. Babası Müslim b. Amr, Bahile kabilesinin lideridir ve kahramanlıkları ile anılmaktadır. Askeri yetenekleri ile kendisini gösteren Kuteybe b. Müslim, Haccac b. Yusuf’un dikkatini çekmiştir. Abdullah b. Curud, Haccac b. Yusuf’a karşı ayaklanma çıkardığı dönemde (695), Kuteybe b. Müslim kendisi gibi Kays kabilesinden olan Yusuf’un yanında yer almış ve ordusunun sağ kolunu yönetmiştir. Bu olaydan bir yıl sonra çıkan Şebib b. Yezid isyanının bastırılmasında önemli görevler üstlenen Kuteybe b. Müslim, Haccac b. Yusuf’un güvenini kazanmıştır. 702 yılında çıkan İbnü’l Eş’as İsyanı’nın bastırılmasında gösterdiği başarılarından sonra Kuteybe b. Müslim,

⁷² Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 7.

⁷³ Golden, Peter B., 2002, a.g.e., s. 201-202.

Rey valiliğine getirilmiştir. Daha sonra Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından 705 yılında Horasan valiliğine atanmıştır ⁷⁴.

Kuteybe b. Müslim, kuruntulara kendini kaptırmayan, İslâmiyet’i yaymak için her yolu mubah sayan ve başarıyı arayan bir komutandır ⁷⁵. Horasan valisi olduktan sonra sert bir yönetim politikası sürdürmüştür. 705 yılından sonra doğuya yapılan seferlerin sayısı artmış ve Müslüman Arapların doğu bölgelerine uyguladığı baskı en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu seferler sonucunda İndus Vadisi ve Toharistan, Emevî yönetimi altına girmiş, Amu Derya’nın bir kısmı baskı altına alınmıştır. Bu dönemde Çin topraklarında hüküm süren Tang Hanedanlığı, Orta Asya’daki Türk kavimlerinden biri olan Türgişler’le mücadele etmektedir. Bir süre sonra Türgişler, Tang Hanedanlığı’na bağlılıklarını bildirmiş ve Tang sarayına giderek imparatorla görüşmeyi talep etmiştir. Ancak imparator görüşme teklifini reddetmiştir. Tang Hanedanlığı İmparatoru Tang Xuanzong, Türgiş Valisi Su-lu’ya “devlete sadık yönetici” unvanı vermiştir ⁷⁶. Bu

⁷⁴ Bazı kaynaklar Kuteybe b. Müslim’in Horasan valiliğine Abdülmelik b. Mervan’ın oğlu Velid b. Abdülmelik döneminde atandığını aktarmaktadırlar. Abdülmelik b. Mervan 705 yılında ölmüş yerine yine 705 yılında oğlu geçmiştir. Bu sebeple Kuteybe b. Müslim’in Horasan valisi olarak görevlendirme tarihi net olsa da ona bu görevi veren halifenin kim olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 7-9; Yiğit, İsmail, 2002, a.g.e. s. 490-491.

⁷⁵ Roux, Jean Paul, *Orta Asya Tarih Ve Uygarlık*, Kabcacı Yayınları, 2006, s. 180.

⁷⁶ Sonraki dönemde güçlerini toplamaya çalışan Türgişler, Po-han ve Ta shih-c’heng’i kuşatmıştır. Anxi Sizhen’a saldırmayı amaçlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s.121-127.

durumun sonucunda Emevî ve Tang Hanedanlığı sınırları arasındaki mesafe daha da yaklaşmıştır.

Kuteybe b. Müslim 713 ve 715 yılları arasındaki savaşlarla İnci Nehri bölgesine kadar ilerlemiştir. Yaptığı seferler zaman zaman Fergana ve Aksu'ya kadar uzanmaktadır. Bu iki bölge, Tang Hanedanlığı için çok büyük öneme sahiptir. Bahsedilen iki bölgenin geçilmesi Emevîler'in Pamir Platosuna ulaşmaları anlamına gelmektedir. Pamir platosuna ulaşmaları ise Pamir'in doğusundan Anxi Sizhen'a saldırabilecekleri yolun açılması demektir. Anxi Sizhen, Tang Hanedanlığı için çok önemlidir. Burası daha önce Türgişler'in saldırılarına maruz kalmış ve yağmalanmıştır. Daha tam olarak düzenin ve güvenliğin sağlanamadığı bölgeye ikinci bir saldırı düzenlenmesi, bu bölgenin kaybedilmesi ihtimalini güçlendirmektedir⁷⁷. Anxi Sizhen'ın Müslüman Arap saldırılarından korunması için yaşanan olaylar çalışmanın "Talas Savaşı Öncesi Müslüman Araplar Ve Tang Hanedanlığı Arasında Yaşanan Askeri Olaylar" bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Arap kayıtlarına göre Kuteybe b. Müslim, 714 yılında Kaşgar'ı fethetmiş ve Tang Hanedanlığı ile mücadeleye girişmiştir. Bu durumla ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Arap araştırmacı Şaban, Kaşgar'ın Emevîler tarafından fethedildiği fikrini savunurken Çinli araştırmacı Wang Xiaofu, Kaşgar'ın tamamen fethedilmediğini, sadece küçük çaplı bir Emevî saldırısına maruz kaldığı fikrini savunmaktadır. Türk araştırmacı İhsan

⁷⁷ *Da Tang Mo Dao (大唐陌刀), Tang Diguoyu Alabo Diguoyu Daluosu Zhizhan: Chedi Gaibian Zhongya Jushi*, <http://military.china.com/history4/62/20140529/18530820.html>

29.08.2016 tarihinde, 22.18'de ulaşılmıştır.

Süreyya Sırma ise Kuteybe b. Müslim'in Hicri 96 yılında (714-715) Kaşgar'ı fethettiğini aktarmaktadır ⁷⁸. 715 yılında halife Velid b. Abdülmelik'in ölümüyle doğuya yapılan seferler de durmuştur.

Velid b. Abdülmelik döneminde düzenlenen dış seferlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Maveraünnehir bölgesinde Buhara ve Semerkant fethedilmiş, Harizm, Toharistan ve Zabulistan Emevî Devleti topraklarına katılmıştır. Sind ve Hindistan bölgesindeki fetihler sonucunda Multan yönetim altına alınmıştır. Hazarlar ile girişilen mücadeleler Abbasî Halife Harun Reşid (786-809) dönemine kadar devam etmiştir. Bizans İmparatorluğu yönetimindeki Septe ve Anadolu'ya birçok sefer düzenlenmiştir. Bu seferler sonucunda Septe, Emevî yönetimine girmiştir. Kuzey Afrika bölgesinde ise Kuzey Afrika sahilleri ve Sicilmase'ye kadar olan bölge fethedilmiştir. Velid b. Abdülmelik ülke dışına yapılacak olan seferlerde ülke içerisindeki huzur ve refahın çok büyük etkisi olduğuna inanan bir yöneticidir. Yeni açılan yollar, köprüler, hastaneler, camiler, okullar ve kurulan çiftlikler onun, bu inancının en büyük göstergeleridir ⁷⁹.

Velid b. Abdülmelik'ten sonra halifelik makamı Süleyman b. Abdülmelik (715-717) geçmiştir. Süleyman b. Abdülmelik'in iki yıl süren hilafetinin belki de en önemli olaylarından bir tanesi Kuteybe b. Müslim'in öldürülmesidir.

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. *Da Tang Mo Dao, Tang Diguoyu Alabo Diguoyu Daluosi Zhizhan: Chedi Gaibian Zhongya Jushi*,

<http://military.china.com/history4/62/20140529/18530820.html> 29.08.2016 tarihinde, 22.18'de ulaşılmıştır; Sırma, İhsan Süreyya, 2015, a.g.e., s. 99.

⁷⁹ Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 6-9.

Emevîler ve Tang Hanedanlığı'nın karşı karşıya geldikleri askeri mücadelelerden “Talas Savaşı Öncesi Müslüman Araplar İle Tang Hanedanlığı Arasında Yaşanan Askeri Olaylar” bölümünde bahsetmiştik. Bu olaylardan Fergana yönetiminin Müslüman Araplarla mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemesi neticesinde yaşanan olaylar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu mücadelenin son döneminde yeni halife olan Süleyman b. Abdülmelik'in emri ile Kuteybe b. Müslim'in askerleri Tang Hanedanlığı sınırlarından geri çekilmiştir. Askerlerin geri çekilmesine neden olan süreci şu şekilde açıklayabiliriz:

Emevîler, Kuteybe b. Müslim komutasında, doğuya sefer düzenledikleri dönemde kendi iç mücadeleleriyle de uğraşmaktadır. Doğuda, Tang Hanedanlığı'nın uyguladığı dış politikalar, Emevîlerin güç kaybetmesine sebep olmaktadır. Tang Hanedanlığı ile ilişki kurmak isteyen Emevî Devleti, birçok kez elçi göndermiştir. Bunlardan bir tanesi 713 yılında Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim tarafından gönderilmiştir. Bu dönemde Kuteybe b. Müslim'in kuvvetleri Tang Hanedanlığı sınırında bulunmaktadır ve Tang İmparatoruna gönderdiği haberde “Tang Hanedanlığı imparatorunu İslâm'a davet ettiğini, eğer İslâm'a girmezse cizye ödemesi gerektiğini, eğer cizye ödemeyi kabul etmezse, Müslüman Araplarla savaşmak zorunda kalacağını” söylemiştir ⁸⁰. Başka bir kaynakta ise Kuteybe b. Müslim'in elçisinin Tang Hanedanlığı sarayına gittiği, “Tang İmparatorunun

⁸⁰ İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, *El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, Çağrı Yayınları, C. 9, Bölüm 5, Hicretin Doksan Altıncı Senesi, <http://islamiyontem.net/kitaplar/İslam%20Tarihi/islam tarihi/islam tarihi ibn kesir/indexa na.htm>, 30.04.2017 tarihinde, 15.18'de ulaşılmıştır.

Müslüman Araplara haraç vermesini, eğer haraç vermeyi kabul etmezse ordunun ülkelerinden ayrılmayacağını” söylediği aktarılmaktadır. Bunun üzerine İmparator Tang Xuanzong, Kuteybe b. Müslim’e şu haberi göndermiştir: “Siz büyük/geniş imparatorluğumuzu gördünüz, geri dönün ve komutanınıza anlatın, en iyisi biz sizi yenmeden siz kendiniz geri çekilin ”⁸¹.

Başka bir kaynakta ise Kuteybe b. Müslim’in 714 yılında Kaşgar’ı ele geçirmesi ve Tang Hanedanlığı sınırına yaklaşması sonucunda Tang Hanedanlığı imparatorunun İslâmiyet’i tanımak istediğini bildirdiği aktarılmaktadır. Bunun sonucunda Kuteybe b. Müslim, Tang İmparatoruna bir heyet yollamıştır. Aynı yıl içerisinde (715) Halife Velid b. Abdülmelik’in ölümü sebebiyle ilişkiler istenilen düzeyde ilerleyememiştir⁸². Tang Hanedanlığı 715 yılında Tang Xuanzong yönetimindedir. Hanedanlık güçlü konumdadır ve sınırlarını genişletmek için kuzey, batı ve güneybatıda akınlar düzenlemektedir. Bu dönemde Tang Hanedanlığı’nın, Emevî Devleti saldırılarından çekinecek, karşı koyamayacak konumda değildir. Ancak Anxi Sizhen, Türkiş saldırılarından yeni kurtulmuştur ve bölgede düzenin sağlanması için zamana ihtiyaç vardır. Tang Xuanzong, devlet işlerinde olduğu kadar, edebiyat, sanat ve kültürel alanda da başarılı bir imparatorudur. Şahsi ilgisi ve merakı sebebiyle veya Anxi Sizhen için zaman kazanmak düşüncesi ile İslâmiyet’i öğrenmek istediğini bildirmiş olabilir.

⁸¹ *Da Tang Modao, “Tang Diguoyu Alabo Diguoyu Daluosu Zhizhan: Chedi Gaibian Zhongya Jushi,* <http://military.china.com/history4/62/20140529/18530820.html>

29.08.2016 tarihinde, 22.18’de ulaşılmıştır.

⁸² Akyürek, Yunus, 2013, a.g.m., s. 85-115.

Bu gelişmelere bakıldığında iki tarafın da savaştan kaçındığı anlaşılmaktadır. Tang Hanedanlığı, Anxi Sizhen'in düzeni sağlamaya çalışmaktadır. Düzen sağlanamadan yaşanacak herhangi bir mücadele, telafisi zor sonuçlar doğurabilir. Emevîler ise aynı dönemde kuzey, batı ve doğu da farklı devletler ile mücadele içerisinde. Halife, bölgedeki askeri gücün Tang Hanedanlığı ile mücadeleye yetmeyeceğini düşünmektedir. Sınırdaki galip gelseler dahi İmparatorluğun tamamını fethedecek askeri güçleri bulunmamaktadır. Eğer bir ittifak sağlanmazsa Emevîlerin Orta Asya'daki egemenliklerinin tehlikeye düşeceğini farkındadır.

Bu sebeple Halife Süleyman b. Abdülmelik, Tang Hanedanlığı ile anlaşma sağlamanın daha faydalı olacağı düşünmektedir. Ancak Kuteybe b. Müslim, Halife ile aynı fikirde değildir. Kuteybe b. Müslim, Tang Hanedanlığı'nın zengin toprakları üzerinde egemenlik kurmayı amaçlamakta ve İslâmiyet'i yaymak için her yolu mubah görmektedir. Kuteybe b. Müslim, iç sorunlara yönelen Halife Süleyman b. Abdülmelik'in yönetim politikasını desteklememektedir. Halife Süleyman b. Abdülmelik, Kuteybe b. Müslim ve Haccac b. Yusuf'un, Velid b. Abdülmelik'e bağlılıklarının farkındadır. Bu yüzden bu iki başarılı komutanın kendi halifeliğini desteklemeleri konusunda tereddütleri vardır. Ancak Kuteybe b. Müslim, valilikten azledilmek istemediği için Fergana'dan Süleyman b. Abdülmelik'e bir mektup göndererek halifeliğini tebrik etmiştir. Süleyman b. Abdülmelik Kuteybe'den çekindiği için hilâfeti süresince, Horasan valiliğinden azledilmesi gibi bir durumun olmayacağı cevabını vermiştir. Ancak sonrasında görevinden alındığını bildirmiştir. Bunun üzerine Kuteybe b. Müslim, Halifeye karşı ayaklanmış ancak askerleri tarafından beklediği desteği bulamamıştır. Sonunda da Halifeye bağlı olan kendi askerleri tarafından 715 yılında öldürülmüştür⁸³. Kuteybe b.

⁸³ Yiğit, İsmail, 2002, a.g.e., s. 490-491.

Müslim'in ölümünden sonra halife Süleyman b. Abdülmelik askerlerin Tang Hanedanlığı sınırından geri çekilmesini emretmiştir. Kuteybe b. Müslim'in ölümü, Tang Hanedanlığı ve Müslüman Araplar arasındaki gerçekleşmesi muhtemel bir savaşı yıllarca ertelemiştir.

Horasan ve Maveraünnehr'de Emevî gücünü pekiştiren Kuteybe b. Müslim, Emevîlerin en başarılı generallerinden bir tanesidir. Tarihçiler, Kuteybe b. Müslim'in başarısını, askeri ve idari becerilerine, zekâsına ve cesaretine dayandırmaktadır. Devlet kademelerine yakınlarını getirmeyi tercih etse de bu körü körüne bir yakınına kayırma şekli değil, yetenekleri olan kişileri, faydalı olacakları pozisyonlarda görevlendirme anlayışının bir sonucudur. Bu bağlamda devlete bağlılığı esas almış ve güçlü kabileler arasından tercih yapmak yerine küçük kabileler ile güçlü kabileler arasında bir denge kurmayı amaçlamıştır. Kendi askeri becerisini yetiştirdiği komutanlara da öğretmeyi başaran Kuteybe b. Müslim, sadece Emevî döneminde değil Abbasî döneminde de birçok askeri başarıya imza atacak komutanlar yetiştirmiştir⁸⁴.

Kuteybe b. Müslim'in öldürülmesinden sonra Emevî Devleti'ne geri dönecek olursak, Süleyman b. Abdülmelik'in hilâfeti iki yıl daha devam etmiştir. Sonrasında halifelik makamı sırasıyla Ömer b. Abdülaziz'e (717-720), Yezid b. Abdülmelik'e (720-724), Hişam b. Abdülmelik'e (724-743), II. Velid'e (743-744), III. Yezid'e (744), İbrahim'e (744) ve II. Mervan'a (744-750) geçmiştir.

⁸⁴ Yiğit, İsmail, 2002, a.g.e., s. 490-491.

Görüldüğü gibi Hişam b. Abdülmelik'ten sonra yönetimde düzen sağlanamamıştır. Kendisinden sonra geçen yedi yılda hilâfet dört defa değişmiştir. Bunlardan II. Mervan'ın halifeliği altı yıl sürmüştür. Hişam b. Abdülmelik'in ölümünden II. Mervan'ın ölümüne kadar geçen yedi yıllık süre zarfında Arap kabileleri arasında mücadeleler artmış ve iç mücadeleler yönetimin yıpranmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da merkezi hükümetin yetkileri ülkenin birçok yerinde tanınmaz hale gelmiştir. II. Mervan düzeni sağlamaya çalışsa da başarılı olamamıştır⁸⁵. Ayaklanmalarla daha fazla mücadele edemeyen II. Mervan kaçmış, ancak Bûsîr'de⁸⁶ yakalanıp öldürülmüştür. II. Mervan'ın öldürülmesi ile Emevî Devleti yıkılmış, Abbasî Devleti kurulmuştur (750).

2.2. Abbasî Devleti

Abbasî ve Alevî adı 749 yılının başlarına kadar tarih sahnesinde pek görülmemektedir⁸⁷. Emevîlere karşı hareket eden Haşimîlerin liderliğini uzun süre Hz. Ali taraftarları yani Alevîler yürütmüştür. Emevîlerin sert karşılık verdiği çatışmalarda

⁸⁵ Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 9-12.

⁸⁶ Bûsîr, Yukarı Mısır olarak adlandırılan bölgede bir yer adıdır.

⁸⁷ Prof. Dr. Yıldız, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Cilt 3, sayfa 19-20'de bu durumun sebebini şöyle açıklamaktadır: 749 yılının başlarına kadar "Abbasî" ve "Alevî" kelimeleri, kaynaklarda açık bir şekilde ifade edilememektedir. Bunun sebebi ise bu iki adın ayrı ayrı söyleminin yanı sıra ortak bir söylemlerinin de bulunmasıdır. Bu söylemler; Beni Haşim, Haşimiler ve Ehl-i Beyt'dir. Abbasîler ve Alevîler, hilâfetin kendi hakları olduğuna ve Emevîlerin bu hakkı gasp ettiğine inanmaktadır. Bu yüzden Emevîlere karşı mücadele etmektedir.

Hz. Ali taraftarları çok fazla kayıp vermiştir. Bu kişiler arasında Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin, torunu Zeyd ve Zeyd'in oğlu Yahya'nın da olduğu aktarılmaktadır ⁸⁸.

Abbasî soyundan gelenlerin öncülüğünde bir araya gelen Ebû Müslim'in idaresindeki isyancılar, 745'ten itibaren Horasan, Humeyme ve Kufe'de Emevî yönetimine karşı faaliyet göstermeye başlamıştır. Abbasîlerin faaliyet merkezi Humeyme'dir. Humeyme, sakin, barış içinde yaşayan bir bölge olduğu ve yöneticisinin Emevî Devleti'ne bağlılığı bilindiği için Emevîler, burada böyle bir faaliyet yürütülebileceğine ihtimal vermemiştir. Ancak bölgenin yöneticisi Ali b. Abdullah'ın oğlu Muhammed, burada Emevîlere karşı yeni bir akımın ve düşüncenin oluşmasını sağlamıştır. Emevîler tarafından, Hz. Ali taraftarlarına uygulanan şiddeti de mazeret göstererek Abbasîlerin lehine propaganda çalışmaları yürütülmektedir ⁸⁹.

Kufe, Hz. Ali'nin başkent ilan ettiği tarihten itibaren, Ehl-i Beyt'e yardım etmek isteyenlerin toplanma merkezi konumundadır. Horasan ise o dönemde doğunun zengin eyaletlerinden bir tanesidir. Abbasîlerin ilk olarak Horasan'ı ele geçirmeleri iktidar olmalarında çok büyük önem taşımaktadır. Abbasîlerin Horasan'a yaptığı saldırılar karşı konulması zor seviyelere ulaşmıştır. Emevîlerin görevlendirdiği Horasan Valisi, şehri savunmada başarılı olamayınca Fas'a kaçmak istemiş ancak yakalanıp öldürülmüştür. Ebû'l-Abbas Abdullah es-Seffah, 749 yılında Kufe'de Abbasî halifesi ilan edilmiştir. Emevî halifesi II. Mervan halen isyanlara karşı direniş gösterdiyse de ordusu 750 yılında

⁸⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, C. 3, s. 19.

⁸⁹ Yıldız, Hakkı Dursun, 1986, a.g.e., C. 3, s. 21-22.

Zap Irmağı dolaylarında gerçekleşen Zap Savaşında yenilgiye uğramıştır. II. Mervan ise Mısır sınırları içerisinde bulunan Busir’de öldürülmüştür. Böylelikle Emevî yönetimi son bulmuş Abbasî devri başlamıştır (750-1258). Ebû'l-Abbas Abdullah es-Seffah halife ilan edilerek İslâm dünyasının başına geçmiştir. Endülüs hariç; Irak, Horasan, Hicaz, Şam ve Mısır’a tamamen hâkim olmuştur ⁹⁰. (Harita 7)

İslâm dünyası yönetiminin Abbasîlere geçmesi, sadece bir hanedan değişimi olarak düşünülmemelidir. Bu değişim İslâm tarihinde bir dönüm noktası niteliğindedir. Abbasîlerin, Emevîleri ortadan kaldırması bir saray entrikası, hükümet darbesi ya da yabancı ülkelerden destek alınarak hilafeti ortadan kaldırma çabasının sonucu değildir. Bu hareket önceki yönetimden memnun olmayan halkın ileri gelenlerinin temsil ettiği ve yönetici konumda bulunduğu organize bir hareketin, yoğun bir propagandanın ve teşkilatlanmanın harekete geçmesi ve aktif hale gelmesidir ⁹¹. Haksızlığa uğradığını düşünen bir topluluğun, haklarını geri kazanmak için giriştiği bir mücadeledir.

Abbasî Devleti, Müslümanlık tarihinde çok uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu süre zarfında birçok olay gerçekleşmiş, çok sayıda devlet ile ilişki kurulmuştur. Çalışmada Abbasî Devleti’nin tarihi, ayrıntılı bir şekilde ele alınmayacak, kuruluşundan sonraki birkaç yıllık dönem incelenecektir. 751 Talas Savaşı, bu savaşta önemli rol oynayan Ebû Müslim ve Onun komutanı Ziyâd b. Sâlih hakkında bilgi verilecektir.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, Hakkı Dursun, 1986, a.g.e., C. 3, s. 19-40; Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 8-12.

⁹¹ Güzel, Ahmet, *Abbasi Halifesi Mehdi B. Mansur*, Kitap Dünyası, İstanbul 2012, s. 22

Abbasîlerin ilk döneminde devlet politikasında önceleri Şia⁹², daha sonraları da Mu'tezile⁹³ mezhebi egemen olmuştur. Abbasîlerin, İslâm Devleti'nin yönetimini Emevîlerden almaları yönetim açısından bir değişikliğe sebep olmamıştır. Saltanat kanunları daha önceden olduğu gibi uygulanmaya devam etmiş ve iktidarın devamı her şeyden üstün tutulmuştur. Buradan anlaşılmaktadır ki; Abbasîler de Emevîler gibi iktidarın sürekliliğini dinin dahi önünde tutmuşlardır.

Prof. Dr. Sırma bu konuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Abbasîler de tıpkı Emevîler gibi İslâm Devleti olmalarına rağmen kendi iktidarlarının çıkarlarını, dinin önünde tuttular. Ve ileride görüleceği gibi, dini de, “Kendi anlayışları dâhilinde bir din” olarak yorumlayıp kabul ettiler”⁹⁴.

Abbasîler, ayaklandıkları dönemde Emevîleri “hilafeti saltanata çevirmek” konusunda eleştiriyorlardı. Bu konu hakkında Prof. Dr. Yazıcı şöyle söylemektedir: “Abbasîlerle ilgili diğer bir husus onların; Emevîleri hilafeti saltanata çevirmek ve dine

⁹² Şia: Hz. Muhammed'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adıdır. Siyasî taraftarlık şeklinde ortaya çıkıp kısa zamanda bir mezhep durumuna gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Öz, Mustafa, *Şia*, DİA, 2010, C. 39, s. 11; Üzüm, İlyas, *Şia*, DİA, 2010, C. 39, s. 121.

⁹³ Mu'tezile: İtikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelâm mezhebidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Çelebi, İlyas, *Mu'tezile*, DİA, 2006, C. 31, s. 391.

⁹⁴ Sırma, İhsan Süreyya, *Abbasîler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, s. 9-10.

önem vermemekle suçlamış olmalarına rağmen, gösterişçi yönü ağır basan bazı dini uygulamalar hariç, kendilerinin de aynı yolu takip etmiş olmalarıdır ”⁹⁵. Buradan anlaşılmaktadır ki; Abbasîler de Emevîler gibi İslâm dini çevresinde birleşmiş ancak dinin kurallarını tam olarak uygulama konusunda Emevîler kadar taviz vermiştir. Abbasîler başlangıçta, Hz. Muhammed’in izini takip etmeyi amaçlamıştır. Çünkü halifelik makama, ancak Ehl-i Beyt soyundan gelenlerin layık olduğu düşünülmektedir. Ancak Abbasîler, Emevî halifeleri gibi kişisel iktidarlarını güçlendirmek için can almaktan çekinmemiş, elde ettiği güçle Emevîlere zulmetmiştir. Hz. Muhammed’in “Merhamet edin, merhamet olununuz. Af edin, af olununuz.” hadisi, insanlara birbirlerine karşı kin tutmamaları yönünde telkin vermektedir. Ancak ister Emevî ister Abbasî olsun iktidarını güçlendirmek isteyen halifeler fırsat bulduklarında kendi nesline acı çektiren kişilerden intikam almaktan geri kalmamış, bunu bir gereklilik olarak görmeye başlamıştır.

Halifelik makamının Abbasîlere geçmesiyle devlet yönetiminin ağırlık merkezi Suriye’den Irak’a taşınmıştır. Abbasî Devleti, biri Bağdat (750-1258), diğeri Kahire (1261-1517) merkezli olmak üzere uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. İlk Abbasî halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffah’dır (750-754). Bazı kaynaklarda adı Abdullah b. Muhammed, Abdullah es-Seffah, Murtaza ve Kasım olarak da geçmektedir⁹⁶. 722-723 (Hicri 104)

⁹⁵ Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 8-13.

⁹⁶ Ebû'l-Abbas es-Seffah 'ın soy kütüğü şöyledir: Abdullah es-Seffah b. Muhammed b. İmam b. Ali es-Seccad b. Abdullah el-Hibr İbn Abbas b. Abdülmuttalib el-Kuraşi el-Haşimî. Mü'minlerin emiridir. Annesinin adı Rayta (veya Rayita) binti Ubeydullah b. Abdullah b. Abdüddar el-Harisî'dir. Hazır cevap ve çabuk karar verebilen bir yapıya sahip olduğu aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C.

yılında Humeyme’de dünyaya gelmiştir. 749 yılında Kufe’de halife ilan edilmiş ve ilk konuşmasını Kufe Camii’nde yapmıştır. Konuşmayı yaptığı dönemde hasta olduğu için bu konuşmasını kısa tutmuştur. Hz. Muhammed’in soyundan gelenlerin halifelige daha layık olduğuna inandığından bahsetmiş, Emevîlerin yaptığı haksızlıklara vurgu yapmıştır⁹⁷.

Es-Saffah, halifenin ünvanlıdır. Saffah; akıtmak, bol ihsanda bulunup güzel konuşmak anlamına gelmektedir. Ancak Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın halife olduktan sonraki davranışlarını göz önünde bulundurursak, bu unvanın, yakınlarına bol ihsanda bulunmak, düşmanlarının kanını akıtmaktan çekinmemek anlamına geldiğini de söyleyebiliriz. Bu unvan, Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın yakınlarına güven ve bolluk; karşıtlarına korku salmak için seçilmiş bir unvan olabilir.

Halife Ebû'l-Abbas es-Seffah, yönetim merkezi olarak kendisine Haşimiye'yi seçmiştir. Ancak burada kısa süre ikamet eden Halife daha sonra merkezini Enbar'a taşımıştır.

10, Bölüm 2, İlk Abbasi Halifesi Ebû'l-Abbas Es-Seffah'ın Biyografisi, <http://islamiyontem.net/kitaplar/islam%20Tarihi/islam tarihi/islam tarihi ibnikesir/indexa na.htm>, 30.04.2017 tarihinde, 16.57'de ulaşılmıştır.

⁹⁷ Konuşmanın tamamı ve ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, Hakkı Dursun, 1986, a.g.e., C. 3, s. 48.

Ebû'l-Abbas'ın es-Seffah unvanını almasına sebep olacak olan olaylar silsilesi ise şu şekilde başlamıştır. Bir devlet yıkılmış, yerine başka bir devlet kurulmuştur. Gücünü göstermek ve iktidarını sağlamlaştırmak isteyen Ebû'l-Abbas, ilk olarak Emevî soyundan gelenleri ve Emevîleri destekleyenleri ortadan kaldırmakla işe başlamıştır. Bu durumun aynı zamanda henüz kendisini desteklemeyenlere güç gösterisi yapma, gözdağı verme niteliğinde olduğu açıktır.

Devletin devamını sağlamak ve yeniden düzen kurabilmek için kan dökmek dâhil ne gerekiyorsa yapılmıştır. Bu durum saltanatın gerekliliği olarak görülmektedir. Ebû'l-Abbas da bu yönde faaliyetler yürütmüştür. Emevîlerin zulmüne uğramış olan Haşimilerin intikamını almaya çalışmıştır. Bu durum o kadar ilerlemiştir ki, hilâfetin çıkarları için, her türlü cinayete göz yumulmuştur. Ancak bir süre sonra Emevîlere karşı yürütülen bu politika kontrolden çıkmaya başlamıştır. Emevî karşıtlarının faaliyetleri çok fazla ileri gitmiş, İslâm Devleti'nde adeta kurallar yok sayılmış ve Emevîlere karşı bir soykırım başlatılmıştır⁹⁸. Bu durum yönetimin başındaki kişinin izni dâhilinde olduğu için bütün bu faaliyetlere göz yuman, zaman zaman teşvik eden Halifeye “es-Seffah” unvanının verilmesi de uzun sürmemiştir.

Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın Emevîlere karşı yürüttüğü faaliyetlerle ilgili olarak Prof. Dr. Sırma şöyle söylemektedir; “...Ancak, her suçun hukuki bir cezası olmalıdır. Verilen ceza ve infazı hukuku aştı mı, verilen ceza da suça dönüşmüş olur. İşte İslâm devlet yönetimini devralan Abbas oğulları da böyle yaptılar: Suçlu olan devlet adamları yanında, Ümeyye oğullarından kimi yakaladıysa öldürdüler ve bu aileye, yani Emevîlere karşı

⁹⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, 1986, a.g.e., C. 3, s. 49-50.

bir soykırım hareketine giriştiler ki, kime uygulanırsa uygulansın, soykırım hareketinin İslami hiçbir dayanağı yoktur ”⁹⁹.

Bu dönemde Emevîlere yapılan işkence ve haksızlıklara bir örnek vermek gerekirse; Muaviye b. Ebû Sufyan ve Abdülmelik b. Mervan dâhil olmak üzere birçok Emevî halifesinin mezarları açılmış ve cesetlerinden arda kalanlar yakılmıştır. Vücudu henüz bozulmamış olan Hişam b. Abdülmelik’in cesedi kırbaçladıktan sonra darağacına asılmış, günlerce darağacında bekletilmiş, daha sonrasında ise yakılmıştır ¹⁰⁰.

Ebû'l-Abbas es-Seffah, yönetimde çok katı bir politika uygulamıştır. Bu katı politikasına rağmen ardı ardına isyanlar çıkmıştır. Abbasîler yeni kurulan bir devlet oldukları için düzenli bir yönetim sistemi henüz sağlanamamıştır. İsyancılar bu durumdan faydalanarak ayaklanmalar çıkarmıştır. Ayaklanma çıkaranlar arasında Bel-ka, Cezire, Havran ve Şam halkları ile Vali Meczee'nin önderlik ettiği Kinnesrinliler bulunmaktadır ¹⁰¹. Bu halklar Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın halifeliğini tanımamıştır. Ebû'l-Abbas es-Seffah,

⁹⁹ Sırma, İhsan Süreyya, 2014, a.g.e., s. 19.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Mesudi, Çev: D. Ahsen Batur, *Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 347-348; İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Mervan B. Muhammed B. Mervan'ın Öldürülmesi, <http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarihiibnikesir/indexa na.htm>, 30.04.2017 tarihinde, 14.54'de ulaşılmıştır; Sırma, İhsan Süreyya, 2014, a.g.e., s.19-21.

¹⁰¹ İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Ebu'l-Abbas Es-Seffah'ın Müstakil Olarak Halife Olması, Otoritesini Yerleştirmesi Ve Halka Güzel Bir Yönetim

öncelikle Kinnesrinliler'in ayaklanmasını bastırmaya çalışmıştır. Uzun süren mücadelenin ve kaybedilen binlerce askerin ardından Kinnesrin halkı Ebû'l-Abbas es-Seffah'a biat etmeyi kabul etmiştir.

Abbasîler, Kinnesrinlilerin isyanını bastırıldıktan sonra Şam'a yönelmiştir. Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın Şam'a yöneldiğini haber alan isyancılar dağılmıştır. Böylelikle burada çıkan ayaklanma askeri müdahaleye gerek kalmadan son bulmuştur.

Halife Ebû'l-Abbas es-Seffah, Havran ve Cezire'deki isyanları bastırması için kardeşi Ebû Cafer el-Mansur'u görevlendirmiştir. Ebû Cafer el-Mansur bölgeye giderken geçtiği şehirlerde de ayaklanmalar çıktığını görmüştür. İsyanlara öncülük edenin Bekkar adında bir kişi olduğu aktarılmaktadır. Bekkar, Ebû Cafer el-Mansur ile olan mücadelesini kaybedince kardeşi İshak'ın yanına kaçmıştır. İshak b. Müslim'in etrafında altmış bin Cezireli toplanmıştır. Bu durumdan haberdar olan Ebû'l-Abbas es-Seffah, Ebû Cafer el-Mansur'a yardım için amcası Abdullah b. Ali'ye mektup yazarak Samsat'a gitmesini istemiştir. Birleşen Abbasî kuvvetlerine dayanamayacağını anlayan İshak, Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın halifeliğini kabul etmiştir ¹⁰².

Sergilemesi,

<http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islam tarihi/islam tarihi/ibn kesir/indexa na.htm> , 30.04.2017 tarihinde, 14.54'de ulaşılmıştır.

¹⁰² İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Ebu'l-Abbas Es-Seffah'ın Müstakil Olarak Halife Olması, Otoritesini Yerleşirmesi Ve Halka Güzel Bir Yönetim Sergilemesi,

Bu tarihten sonra Ebû'l-Abbas es-Seffah, Ebû Cafer el-Mansur'u Cezire, Azerbaycan ve Ermeniye valiliklerine atamıştır. Ebû Cafer el-Mansur, valilik görevini Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın ölümüne kadar sürdürmüştür.

Ebû'l-Abbas es-Seffah döneminde Ebû Cafer el-Mansur ve Ebû Müslim komutasında başarılı seferler yapılmış, birçok yeni bölge Abbasî Devleti topraklarına katılmıştır. Ebû'l-Abbas es-Seffah ölünce de yerine kardeşi Ebû Cafer el-Mansur halife olmuştur (754-775).

Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın hilafetinin dört yıl dokuz ay sürdüğü rivayet edilmektedir. 754 yılında çiçek hastalığına yakalanarak vefat etmiştir. Vefat ettiğinde otuz üç yaşında olduğu aktarılan Seffah'ın son sözlerinin “Hükümranlık, diri ve Kayyum olan Allah'ındır, O, hükümdarların hükümdarıdır. Zorbaların da hakkından gelendir.” olduğu söylenmektedir ¹⁰³.

<http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islam tarihi/islam tarihi ibn kesir/indexa na.htm> , 30.04.2017 tarihinde, 14.55'de ulaşılmıştır.

¹⁰³İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, İlk Abbasi Halifesi Ebû'l-Abbas Es-Seffah'ın Biyografisi,

<http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islam tarihi/islam tarihi ibn kesir/indexa na.htm> , 30.04.2017 tarihinde, 17.11'de ulaşılmıştır.

Ebû Cafer el-Mansur, Abbasî Devleti'nin gerçek kurucusu olarak görülmektedir. Çalışmamızın ana konusu 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı olduğu için Ebû Cafer el-Mansur'un halifeliği dönemine ayrıntılı bir şekilde değinilmeyecek, önemli olaylar hakkında kısaca bilgi verilecektir. Ebû'l-Abbas es-Seffah döneminde birçok başarılı sefer düzenlemiş olan Horasan Valisi Ebû Müslim hakkında ayrıntılı bilgi vermek faydalı olacaktır. Sonrasında ise Ebû Müslim'in komutanlarından olan Ziyad b. Salih hakkında bilgi verilecektir. Ziyad b. Salih, Talas Savaşı'nda Abbasî ordusuna komuta etmiştir.

Ebû Cafer el-Mansur'un on bir yıl süren hilâfetine kısaca değinmek gerekirse: Abbasî devlet sisteminin gerçek kurucusu olarak görünmektedir. Yönetim merkezini Suriye'den yeni kurdurduğu şehir olan Bağdat'a taşımıştır. Yönetimin, Suriye'den zengin tarım alanları ve ticaret yolları üzerinde bulunan Irak'a taşınması Abbasî Devleti'nin ekonomik ve kültürel alanlarda zenginleşmesine zemin hazırlamıştır. Abisi Ebû'l-Abbas es-Seffah döneminde çıkan ayaklanmaların bastırılmış olmasıyla yönetimini sağlam temeller üzerine oturtan Ebû Cafer el-Mansur, kısa sürede güçlü bir Abbasî Devleti ortaya çıkarmıştır. Ekonomi yeniden canlanmış, ticaret gelişmiş, siyaset, sanat ve kültürel alanlarda kalıcı gelişmeler yaşanmıştır.

2.2.1. Ebu Müslim

Asıl adı Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim el-Horâsânî'dir. Doğum yeri ilgili net bir bilgi bulunmayan Ebû Müslim'in hicretin yüzüncü (718-719) yılında İsfahan veya Merv'de doğduğu aktarılmaktadır. Hatib el- Bağdadî¹⁰⁴, Ebû Müslim'i ileri görüşlü, akıl

¹⁰⁴ Hatib el- Bağdadî: Târîhu Ba'dâd adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı ve tarihçidir. (1002-1071)

sahibi, tedbirli biri olarak nitelendirmektedir. Ebû Müslim'in çocukluğu ve Horasan'a gelişi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. İsfahan Tarihi'nde Ebû Nuaym el-İsfahanî'e ¹⁰⁵ göre Ebû Müslim'in asıl adı Abdurrahman b. Osman b. Yesar'dır ve İsfahan'da doğmuştur. Başka bir rivayete göre ise asıl adı İbrahim b. Osman b. Yesar b. Sündüs b. Hozan'dır. Babası Onu İsa b. Musa es-Serrac'ın vesayetine bırakmıştır ve bu kişi Ebû Müslim'i yedi yaşındayken Kufe'ye götürmüştür. İmam İbrahim b. Muhammed, Ebû Müslim'i on yedi yaşındayken Horasan'a göndermiştir. Buraya ulaştıktan sonrada yetenekleri sayesinde fark edilmiş ve yükselmiştir. Horasan'a gelişi ile ilgili başka bir rivayete göre Ebû Müslim küçük yaşta esir düşmüş ve bir Abbasî propagandacısı tarafından satın alınmıştır. Onu gören İmam İbrahim b. Muhammed kendisine hediye edilmesini istemiş, propagandacı da bunu kabul ederek Ebû Müslim'i İmam İbrahim b. Muhammed'e vermiştir ¹⁰⁶.

Ebû Müslim, İmam İbrahim b. Muhammed'in yanında yetişmiş, becerilerini geliştirmiştir. Zamanı geldiğinde de yine İmam İbrahim b. Muhammed tarafından, Emevîlere karşı yürütülen ihtilâl hareketini yönetmek üzere Horasan'a gönderilmiştir. Horasan'daki faaliyetleri yürüten Süleyman b. Kesîr, başlarda yöneticiliği Ebû Müslim'e

¹⁰⁵ Ebu Nuaym el-İsfahanî: Hilyetü'l-evliyâ müellifi, hadis, kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçidir. (948-1038)

¹⁰⁶ İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Ebu Müslim El-Horasanî'nin Biyografisi,

<http://islamiyontem.net/kitaplar/İslam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarihiibnikesir/indexa na.htm> , 30.04.2017 tarihinde, 22.19'da ulaşılmıştır.

bırakmak istemese de sonrasında onu Horasan'daki ihtilâl hareketinin lideri olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

Ebû Müslim, Abbasî Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Horasan, Emevîler'in hilâfet merkezinden oldukça uzak konumdadır. Bu sebeple Abbasîler propaganda faaliyetlerini burada aktif olarak yürütebilmiştir. Horasan'ın Abbasî taraftarlarının eline geçmesi devletin kuruluşunu hızlandırmıştır. Ebû Müslim, Abbasî Devleti'nin kuruluş döneminde yürüttüğü başarılı politikalar sebebiyle ilk Abbasî Halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffah tarafından ödüllendirilmiş ve Horasan valisi olarak atanmıştır.

Ebû Müslim'in Horasan'daki ilk görevi bozulan iç huzuru tekrar sağlamaktır. Nişabur'da Zerdüş inancının yeniden canlandırılmasını isteyen Bihâferîd b. Mâhfervedîn, Mecûsî ruhban sınıfına karşı saldırılar düzenlemektedir. Bu durum karşısında Mecûsîler Ebû Müslim'den yardım istemiştir. Ebû Müslim'in gönderdiği kuvvetler 748-749 yılları arasında Bihâferîd b. Mâhfervedîn'i mağlup etmiştir. 750-751 yılları arasında Şerîk b. Şeyh el-Mehrî, Buhara'da isyan çıkarmıştır. Buhara halkı ve devlet yöneticileri Şerîk b. Şeyh el-Mehrî'yi desteklemiştir. Ebû Müslim buradaki isyanın bastırılmasında yetenekli komutanlarından Ziyad b. Salih'i görevlendirmiştir. İsyân kanlı bir şekilde bastırılmış ve Buhara şehri üç gün boyunca yağmalanmıştır ¹⁰⁷. Şerîk İsyânı'nın bastırılmasının ardından Ziyad b. Salih 751 yılında Talas şehri yakınlarında bulunan Atlah mevkiinde Tang Hanedanlığı kuvvetlerine karşı zafer kazanmıştır. Talas Savaşı ayrıntılı bir şekilde ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

¹⁰⁷ Yıldız, Hakkı Dursun, *Ebû Müslim-i Horasânî*, DİA, 1994, C. 10, s. 198.

Abbasî Devleti'nin kuruluş dönemindeki başarılı faaliyetleri, devletin kuruluşundan sonra ortaya çıkan isyanların bastırılmasında gösterdiği başarılar Ebû Müslim'e devlet içinde itibar ve nüfuz kazandırmıştır. Ancak bir Arap atasözünde denildiği gibi “Bir kında iki kılıç bulunmaz ¹⁰⁸”. Halife bir süre sonra iyi bir yönetici ve kuvvetli bir asker olan Ebû Müslim'e halkın ve askerlerin itaatinden rahatsız olmuştur. Bunun sonucunda da çıkabilecek herhangi bir ayaklanmayı önlemek amacıyla Ebû Müslim'in öldürülmesinin hilâfetin düzeni ve devamı için daha faydalı olacağına karar vermiştir. Bu konu ile ilgili olarak El Bidaye Ve'n – Nihaye'de Ebû Cafer el-Mansur'un Horasan dönüşünde kardeşi Ebû'l-Abbas es-Seffah'a “Ebu Müslim el-Horasanî hayatta bulunduğu müddetçe sen gerçekten halife olamazsın. Tek çaren onu öldürmendir.” dediği ve Ebû'l-Abbas es-Seffah'ın kardeşi Ebû Cafer el-Mansur 'a “Bunu kimselere söyleme ve gizli tut.” ¹⁰⁹ dediği bilgisi yer almaktadır.

752-753 yılları arasında Halifenin çabaları sonucunda Ziyad b. Salih, Ebû Müslim'e karşı ayaklanmıştır. Ayaklanma haberini alan Ebû Davud, durumu hemen Ebû Müslim'e bildirmiştir. Bunun üzerine Ebû Müslim hemen Siba b. Al-Numan ile birlikte

¹⁰⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, 1986, a.g.e., C. 3, s. 77.

¹⁰⁹ İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Ebu'l-Abbas Es-Seffah'ın Müstakil Olarak Halife Olması, Otoritesini Yerleşirmesi Ve Halka Güzel Bir Yönetim Sergilemesi,

<http://islamiyontem.net/kitaplar/islam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarihiibnikesir/indexa na.htm> , 01.05.2017 tarihinde, 12.00'da ulaşılmıştır.

Amul'a gelmiştir. Siba b. Al-Numan, Halifenin Ziyad b. Salih'e "fırsat bulursa Ebû Müslim'i yakalayıp öldürmesi" emrini ulaştıran kişidir. Ebû Müslim bunu öğrendikten sonra Siba b. Al-Numan'ı Amul yöneticisi al-Hasan b. Junayd'a teslim etmiştir. Sonrasında Buhara'ya geçen Ebû Müslim burada Ziyad b. Salih'den ayrılan Ebû Şakir ve Ebû Sad ile görüşmüştür. Onlara Ziyad b. Salih'in ayaklanmasını ve kim tarafından desteklendiğini sormuş, emrin Siba b. Al-Numan tarafından ulaştırıldığı haberini alınca da Amul'a haber göndererek Siba b. al-Numan'a yüz kırbaç vurulmasını ve başının kesilmesini emretmiştir. Ziyad b. Salih, askerlerinin kendinden ayrılıp Ebû Müslim'i desteklemesinin ardından Baktra'ya ¹¹⁰ kaçmıştır. Burada yakalanarak başı kesilmiş ve Ebû Müslim'e gönderilmiştir ¹¹¹. Ebû Müslim'in kolaylıkla bastırıldığı bu isyan kendisine yetenekli bir komutana mâl olmuştur. Bu olayların sonunda Ebû Müslim, askerlerinin ve özellikle Horasan halkının gözünde gücünü ve otoritesini daha da sağlamlaştırmıştır. Bu tarihten itibaren Halife, Ebû Müslim'e gücünün merkezi olan Horasan'da olduğu müddetçe zarar veremeyeceğini anlamıştır. Bu sebeple onu Horasan'dan uzaklaştırmak amacıyla sık sık yanına çağırması ancak her seferinde Ebû Müslim'den ret cevabı almıştır. Bu yöntemin Ebû Müslim'in Horasan'dan ayrılmasını sağlamayacağını anlayan Halife, yakınlarında bulunan ve Ebû Müslim ile iyi ilişkileri olduğunu bildiği kişilerle iletişime geçmiştir. Onlardan Ebû Müslim'e haber göndermelerini ve Halife'yi ziyarete gitmesini tavsiye etmelerini istemiştir.

¹¹⁰ Baktriya ya da Toharistan, Hindukuş Dağları ve Ceyhun Irmağı arasında yer alan, merkezi bugünkü Belh şehri olan o dönemki adı ile Baktra / Balhika / Bahdi olan antik bir bölgedir.

¹¹¹ Tabarî, Çev: John Alden Williams, *History of al-Tabari Vol. 27, The: The 'Abbasid Revolution A.D. 743-750/A.H. 126-132*, Suny Press, 2015, s. 205-206.

Halifenin bu isteği sonucunda Ebû Cehm, Ebû Müslim'e bir mektup yazarak ona halifeyi ziyarete gelmesini, bağlılığını bildirmesini tavsiye etmiştir. Ancak Ebû Müslim, Horasan'nın başıboş bırakılamayacak bir dönemde olduğunu söyleyerek bu teklifini yerine getiremeyeceğini bildirmiştir. Ebû Cehm, Halife'nin isteğiyle teklifini daha sonra tekrarlamıştır. İkinci bir mektup alan Ebû Müslim, Halife'ye bir mektup yazarak görüşmek istediğini bildirmiştir. Ancak Halife, Ebû Müslim'in teklifini reddederek Horasan'da bulunmasının düzenin devamı adına daha faydalı olacağını bildirmiştir ¹¹². Halifenin bu tavrının Ebû Müslim'in güvenini kazanma adına oynanan oyunun bir parçası olduğu açıktır. Halife, ziyaret teklifini geri çevirerek Ebû Müslim'in Horasan'dan uzaklaşmasını istemediği intibainı yaratmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Böylelikle Ebû Müslim, hizmetlerinin Halife tarafından memnuniyetle karşılandığı düşüncesine kapılacak ve Horasan'dan ayrılmasının güvenlik açısından bir sorun teşkil etmeyeceğine inanacaktır.

Sonrasında Ebû Müslim, "Hac Emiri" unvanı ile hacca gitmek istediğini Halifeye bildirmiştir. Onun bu isteğini kabul etmek istemeyen Halife, kardeşi Ebû Cafer el-Mansur'u "Hac Emiri" olarak tayin etmiştir. Böylelikle Ebû Cafer el-Mansur, Mekke'de Ebû Müslim'in önünde bulunacaktır. Ebû Müslim bu durumdan rahatsız olsa da tepki göstermemiştir.

Ebû Cafer el-Mansur ve Ebû Müslim, hazırlıklar tamamlandıktan sonra hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Hac ibadetini

¹¹² Yıldız, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İşlam Tarihi, Çağ Yayınları, C. 3, s. 78-80.

tamamlandıktan sonra geri dönme vakti geldiğinde Ebû Müslim, Ebû Cafer el-Mansur'dan önce Mekke'den ayrılmıştır. Her ikisi de Halife'nin öldüğünü ve Ebû Cafer el-Mansur'un yeni halife olduğunu dönüş yolunda öğrenmiştir. Ebû Cafer el-Mansur hemen Halifenin vefat ettiği şehir olan Enbar'a hareket etmiş, Ebû Müslim ise bir mektupla taziyelerini bildirmiş fakat Ebû Cafer el-Mansur'un halifeliğini kutlamamıştır. Buna çok sinirlenen Ebû Cafer el-Mansur, çok sert bir mektup göndermiştir. Bunun üzerine tekrar mektup gönderen Ebû Müslim, Ebû Cafer el-Mansur'un halifeliğini kutlamış, hizmet etmeye hazır olduğunu bildirmiştir ¹¹³.

Halife'nin ölüm haberini alan Şam Valisi Abdullah b. Ali, kendisinin halifenin veliahdı olduğunu iddia ederek, kendisine biat edilmesini istemiştir. Halk, biat ettikten sonrada Abdullah b. Ali, Nusaybin'e çekilmiştir. Bazı kaynaklarda Abdullah b. Ali'nin Nusaybin yerine önce Harran'a çekildiği daha sonra Nusaybin'e geçtiği aktarılmaktadır ¹¹⁴. Bu durumu öğrenen Ebû Cafer el-Mansur, Ebû Müslim'i, Abdullah b. Ali'nin üzerine göndermiştir. Ebû Müslim ve askerleri Abdullah b. Ali'ye karşı büyük bir zafer

¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, Hakkı Dursun, 1994, a.g.e., s. 197-199; İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Ebu Cafer El-Mansur'un Halifeliği, <http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarihiibnikesir/indexa na.htm> , 02.05.2017 tarihinde, 18.04'de ulaşılmıştır; Yıldız, Hakkı Dursun, 1986, a.g.e., C. 3, s. 81.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Sırma, İhsan Süreyya, 2014, a.e.g., s. 26; İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Hicretin Yüz otuz yedinci Senesi, Abdullah B. Ali'nin, Kardeşinin Oğlu Ebu Cafer El-Mansur'a Karşı Ayaklanması, <http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islamtarihi/islamtarihiibnikesir/indexa na.htm> , 02.05.2017 tarihinde, 18.04'de ulaşılmıştır.

kazanmıştır. Bu zafer Ebû Müslim'in nüfuzunu daha da arttırmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Halife Ebû Cafer el-Mansur, azat ettiği kölesi Ebü'l-Hasib'i, Abdullah b. Ali'nin ordugâhında bulunması ve ele geçirilen malları sayması için göndermiştir. Ebû Müslim bu durumdan çok rahatsız olmuş ve Horasan'a dönme kararı almıştır. Ebû Müslim'in, güçlü olduğu Horasan'a dönmesini istemeyen Halife, ona Şam ve Mısır valiliklerini teklif etmiştir. Teklifi reddeden Ebû Müslim Horasan'a dönmek için hazırlıklarını hızlandırmıştır.

Halife, gücünü günden güne arttıran Ebû Müslim'in, hilâfeti için bir tehdit olduğuna ve öldürülmesi gerektiğine karar vermiştir. Bir mektupla onu huzuruna çağırmıştır. O sırada Halife, Enbar şehrinden ayrılmıştır, Medain şehrinde bulunmaktadır. Ancak Ebû Müslim bu çağrıya karşılık vermemiştir. Bunun üzerine Halife, Ebû Müslim'in Horasan'dan ayrılırken vekil olarak bıraktığı Ebû Davud İbrahim b. Halid'e haber göndererek Ebû Müslim'i Horasan valiliğinden azlettiğini ve kendisini vali atadığını bildirmiştir. Ebû Müslim'in Halife ile olan sorunlarından haberdar olan Ebû Davud bu durumu hemen Ebû Müslim'e bildirmiş ve ona Halifenin emirlerini dinlemesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Ebû Müslim güvendiği adamlarından biri olan Ebû İshak'ı Halife'ye göndererek durumun aslını öğrenmek istemiştir. Halife'nin yanında geçirdiği sürede ikram ve saygı da kusur görmeyen Ebû İshak durumu Ebû Müslim'e "Onların sana saygı gösterdiklerini ve kıymetini bilip seni takdir ettiklerini gördüm."¹¹⁵ şeklinde aktarmıştır. Ancak bu durum Halife'nin, Ebû Müslim'i yanına gelmeye ikna

¹¹⁵İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, a.g.e., C. 10, Bölüm 2, Ebu Müslim El-Horasanî'nin Öldürülmesi,

<http://islamiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/islam tarihi/islam tarihi/ibn kesir/indexa na.htm> 30.04.2017 tarihinde, 23.48'de ulaşılmıştır.

etmek için uyguladığı bir yöntemdir. Ebû İshak'ın anlattıkları karşısında ikna olan Ebû Müslim, Halife'nin huzuruna çıkmaya ikna olmuştur. Ölümüne gittiğinin farkında olmayan Ebû Müslim, huzura çıkacağını bir mektupla Halife'ye bildirmiştir. O daha Medain'e varmadan Halife hazırlıklarını tamamlamıştır. Ebû Müslim, Medain'e vardığının ertesi günü, halifenin huzurunda öldürülmüştür (755).

Uzun yıllar Abbasî Devleti'nde görev yapmış olan Ebû Müslim, birçok sefere katılmış ve zaferler kazanmıştır. Onun faaliyetleri sonucunda devletin kuzeydoğusunda bulunan Soğd bölgesindeki birçok şehir Abbasî Devleti yönetimine girmiştir. Siyasi ve askeri başarılarının yanı sıra Horasan'ın imarı konusunda da büyük adımlar atmıştır. Merv'de ve Nişâbur'da camiler yaptırmış, Merv ve Semerkant'ın surlarını tamir ettirmiştir ¹¹⁶. Ebû Müslim, hem askeri kişiliği hem de yöneticiliği bakımından İslâm tarihinin önemli kişileri arasında yer almaktadır. Ancak yetenekleri ile güçlenmesi aynı zamanda Ebû Müslim'i ölümüne yaklaştırmıştır. Sağlamlaştırdığı gücüne ve otoritesine güvenerek Halifenin taleplerini geri çevirme cüretini göstermiştir. Halife, bu durumu ileride çıkabilecek bir isyanın işareti olarak görmüştür. Yetenekleri, askeri zekâsı ve başarıları Ebû Müslim'i korumaya yetmemiştir. Abbasîler, başarılı bir komutan kaybetmiştir. Ebû Müslim'in öldürülmesi Horasan'da ayaklanmalar çıkmasına zemin hazırlayan en önemli etmenlerden biridir.

¹¹⁶ Yıldız, Hakkı Dursun, 1994, a.g.e., s. 199.

2.2.2. Ziyad b. Salih

Doğum tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmayan Ziyad b. Salih'in Haşimiye soyundan geldiği aktarılmaktadır¹¹⁷. Ebû Müslim'in önde gelen komutanlarından biridir.

Emevîlerin son döneminde ki (747-748) Fergana yöneticisi, Kaşgar'da bulunan Tang Hanedanlığı valisini sürekli olarak bölgedeki Çin üstünlüğünü pekiştirmesi konusunda kışkırtmaktadır. Tang Hanedanlığı, bu dönemde Maverâünnehr'deki gücünü artırmaya çalışmaktadır. Kaşgar valisi bu kışkırtmalar sonucunda Emevîlere karşı sefer düzenlemiş ancak başarısız olmuştur. Bu başarısızlık sonucunda ise Tang Hanedanlığı Maverâünnehr'deki konumunu kaybetmiştir. Bundan üç ya da dört yıl sonra gerçekleşecek olan Talas Savaşı sonucunda ise Tang Hanedanlığı bölgedeki yönetimlerini tamamen kaybedecek ve Maverâünnehr tamamen İslâm Devleti'nin yönetimi altına girecektir¹¹⁸. Ziyad b. Salih'in komutanlığında gerçekleşen Talas Savaşı hakkında ileriki bölümlerde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Abbasî Devleti'nin yeni kurulduğu ve düzeni sağlamaya çalıştığı dönemde Şerîk b. Şeyh el-Mehrî Fergana'da yönetici olarak bulunmaktadır. Şerîk b. Şeyh el-Mehrî, Ebû Müslim'e karşı bir ayaklanma çıkarmış ve bazı kesimlerden destek almayı başarmıştır. Şerîk b. Şeyh el-Mehrî'nin ayaklandığı haberini alan Ebû Müslim, en güvendiği komutanlarından bir tanesi olan Ziyad b. Salih'i ayaklanmayı bastırması için Fergana'ya

¹¹⁷ Crone, Patricia, *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran: Rural Revolt and Local Zoroastrianism*, Cambridge University Press, 2012, s. 114.

¹¹⁸ G. Lecomte, E.J. van Donzel, W.P. Heinrichs, C. Edmund Bosworth, *The Encyclopaedia Of Islam - New Edition*, BRILL, Leiden /Hollanda 1997, C.9, s. 622.

göndermiştir. Ziyad b. Salih, Amu Derya'ya vardığında Buhara yöneticisi kendisinden “koruma altına alınma” talebinde bulunmuştur. Talebi kabul eden Ziyad b. Salih'in ordusuna Buhara askerleri de katılmıştır. Birleşen iki kuvvet Şerik b. Şeyh el-Mehrî'nin çıkardığı ayaklanmayı bastırmıştır. Bu süreçte yaşanan mücadelede birçok insan ölmüş, Şerik b. Şeyh el-Mehrî ise sağ olarak yakalanmıştır. Şerik b. Şeyh el-Mehrî çıkardığı ayaklanmanın cezasını başı kesilerek ödemiştir. Kesilen başı Ebû Müslim'e gönderilmiştir (Temmuz-Ağustos 750). Ayaklanmanın bastırıldığı haberini alan Ebû Müslim'de bu haberi dönemin Abbasî Halifesi olan Ebu'l-Abbas es-Seffah'a ileterek halifeden övgü kazanmıştır ¹¹⁹.

Ebû Müslim'in gücünü arttırdığı dönemde Ziyad b. Salih de askeri başarılar kazanarak kendinden söz ettirmiştir. 751 yılında Talas Savaşı'nda Tang Hanedanlığı'na generallerinden Gao Xianzhi'ya karşı kazandığı başarının ardından Semerkant'ta bulunan Ebû Müslim'in yanına dönmüştür. 752 yılında Ebû Davud, Kiş'e sefer düzenlemiş ve buradaki Çin mallarına el koyarak Semerkant'a getirmiştir. Dönemin Abbasî halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffah'ın Ebû Müslim'in güçlenmesinden rahatsız olduğu daha önceki bölümlerde belirtilmiştir. Ebû Müslim'i ortadan kaldırmak için yollar arayan Halife, bu görevi Ziyad b. Salih'e vermiştir. Halife'ye ve yönetimine sonsuz bir bağlılık duyan Ziyad b. Salih bu görevi kabul etmiştir. Ziyad b. Salih, Halife'nin isteği üzerine 752-753 (Hicri 135 yılı) yılları arasında Ebû Müslim'e karşı ayaklanma çıkarmıştır ¹²⁰.

¹¹⁹ Bosworth, C. Edmund, *The Ornament of Histories: A History of the Eastern Islamic Lands AD 650-1041: The Persian Text of Abu Sa'id 'Abd Al-Hayy Gardizi*, I.B. Tauris & BIPS Persian Studies Series, British Institute of Persian Studies, London 2011, C. 4, s. 29; Crone, Patricia, 2012, a.g.e., s. 106-144.

¹²⁰ Crone, Patricia, 2012, a.g.e., s. 115.

Ayrıntılarını bir önceki kısımda incelediğimiz ayaklanma kısa sürede bastırılmış ve Ziyad b. Salih öldürülmüştür.

Talas Savaşı ile ilgili olarak Arap kaynaklarında çok ayrıntılı bilgiye rastlanmamıştır. Abbasî Devleti 750 yılında kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Halife, devlet düzenini sağlamak için birçok faaliyette bulunmuştur. Kaynaklarda bu faaliyetlerden ve mücadelelerden ayrıntılı şekilde bahsedilmektedir. Ancak Talas Savaşı, Abbasî Devleti'nin Tang Hanedanlığı ile olan ilişkilerde köklü değişikliklere sebep olmadığı ve o dönemde ülke içerisinde birçok değişiklik yaşandığı için Talas Savaşı'na Arap kaynaklarında çok ayrıntılı şekilde yer verilemediği düşüncesindeyim.

Çin kaynaklarında savaş hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir. Talas Savaşı hakkında günümüzde ulaşabildiğimiz ayrıntıların büyük çoğunluğu bu kaynaklardan alınmaktadır. Savaş hakkında ayrıntılı bilgi verilmeden önce 751 yılına kadar olan dönemde Tang Hanedanlığı'nın genel durumu hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

3. BÖLÜM

TALAS SAVAŞI'NA KADAR OLAN DÖNEMDE TANG HANEDANLIĞI'NIN GENEL DURUMU

Çin toprakları, binlerce yıllık tarihi boyunca pek çok hanedanlığa ev sahipliği yapmıştır. Çin'in ilk imparatoru olarak anılan Qin Shi Huang Di, Qin Hanedanlığı'nı¹²¹ kurmuştur. Hanedanlık, Çin'de siyasi birliği sağlamış, pek çok yeniliğe öncülük etmiştir. Derebeylik sistemi kaldırılmış, yerleşim birimleri illere ve bucaklara ayrılmıştır. Mülki ve askeri idareler kaldırılmış, her ilin başına bir mülki birde askeri vali atanmıştır. Bu atanan kişiler, doğrudan imparatorun yönetiminde olan bir denetleyici tarafından kontrol edilmiştir. Yazı sisteminde birlik sağlanmıştır, Ölçü birimleri ve arabaların dingil aralığı standartlaştırılmıştır.

Qin Hanedanlığı'ndan sonra Han Hanedanlığı¹²² kurulmuştur. Prof. Dr. Eberhard, Han Hanedanlığı'nı “Çin'in Orta Çağının başlangıcı” olarak nitelemektedir¹²³. Hanedanlığın ilk hükümdarı Liu Bang'dır¹²⁴. Qin Hanedanlığı'nın son dönemlerinde otoritenin zayıflamasından faydalanan bazı beylikler isyan çıkarmış ve merkezî otoriteden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Liu Bang, hükümdarlığının ilk yıllarında, ayrılan bu beylikleri tekrar Han Hanedanlığı'na bağlamak için mücadele etmiştir. Han

¹²¹ Qin Hanedanlığı'nı (Qín Cháo-秦朝), milattan önce 221-207 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹²² Han Hanedanlığı (Hàn Cháo-汉朝), milattan önce 206-milattan sonra 220 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹²³ Wolfram Eberhard, 1995, a.g.e., s. 85.

¹²⁴ Liu Bang, imparator olduktan sonra Han Gaozu adını almıştır.

Hanedanlığı, Çin’de en uzun süre hüküm süren hanedanlıktır. Yaklaşık dört yüz yıl boyunca yönetimde kalmıştır. Han Hanedanlığı hakkında araştırma yapan tarihçiler; Hanedanlığı, Doğu Han Hanedanlığı (M.S. 25-220) ve Batı Han Hanedanlığı (M.Ö. 202-M.S. 9) olarak iki kısımda incelemektedir. Batı Han Hanedanlığı döneminde ekonomik durumu ve sosyal hayatı geliştirmek adına birçok reform yapılmıştır. Uygulanan bu reformlar sayesinde halkın yaşam standartları yükselmiş, ekonomik olarak gelişmeler yaşanmıştır. Araştırmacı Ceylan, Han Hanedanlığı’nın M.S. 9-23 yılları arasında kesintiye uğradığını ve Wang Mang yönetiminde Xin Hanedanlığı (M.Ö. 9-23) olarak adlandırılan bir dönemin yaşandığını aktarmaktadır ¹²⁵.

Doğu Han Hanedanlığı döneminde iç siyasette düzenlemeler yapılmıştır. Wang Mang döneminin sonunda yaşanan olaylardan dolayı nüfus azalmış durumdadır. Boş kalan tarım arazilerinin tekrar aktif şekilde işlenmesi sağlanmış, yeni bir toprak sahipleri sınıfı oluşmuştur. Hanedanlık, iç siyasette düzeni sağlamak için faaliyetler yürütürken, dış siyasette üstün konumdadır. Güney ve güneybatıda yer alan topraklarının büyük bölümü General Ma Yuan (马原) tarafından Hanedanlık topraklarına katılmıştır. Kuzey ve kuzeybatıda ise Xiong nu (匈奴) ile mücadeleye girilmiştir ¹²⁶.

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ertuğrul Ceylan, *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür - Wang Mang Dönemi Çin Politikası (Kitap Bölümü)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017, s. 231-252.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Wolfram Eberhard, 1995, a.g.e., s. 105-122.

Han Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından Çin bir dağılma dönemine girmiştir. İlk olarak Üç Hanedanlık Dönemi ¹²⁷ yaşanmıştır. Bu dönemde sırasıyla Wei (220-265), Shu (221-263), Wu (229-280) hanedanlıkları hüküm sürmüştür. Üç Hanedanlık döneminin sonunda Batı Jin Hanedanlığı ¹²⁸ başlamıştır. Elli yıl gibi kısa bir süre hüküm süren Batı Jin Hanedanlığı döneminde pek fazla bir gelişme yaşanmamıştır. Savaşlar ve iç siyaset alanında bir önceki dönemin yapısı devam etmiştir. Hükümdar, illerdeki derebeyliklerin etkisinde kalmış ve yönetimde etkili olamamıştır. 317 yılında Doğu Jin Hanedanlığı'nın ¹²⁹ kurulması ile Batı Jin Hanedanlığı son bulmuştur. Doğu Jin Hanedanlığı kurulduktan sonra kuzeyde yaşayan Çinliler, Doğu Jin Hanedanlığı'na katılmak için güneye göç etmeye başlamışlardır. Güneye göç eden ailelerin bir kısmı taşraya, diğer bir kısmı başkente yerleştirilmiştir. Başkent aynı zamanda pek çok tüccarın bulunduğu bir ticaret merkezidir. Göç eden bu ailelerin bir kısmının başkente yerleştirilmesinin amacı taşradan gelen maddi kaynakların el altında tutulmak istenmesidir. Yüksek gelirli sınıf müzik, sanat ve şiirle ilgilenmiştir ancak ortaya çıkan eserler hakkında ayrıntılı bilgiye rastlanmamıştır.

¹²⁷ Üç Hanedanlık Dönemi (Sānguó Cháo- 三 国 朝), 220-280 yılları arasında hüküm süren üç farklı hanedanlık dönemine verilen isimdir.

¹²⁸ Batı Jin Hanedanlığı (Xījīn Cháo- 西 金 朝), 265-316 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

¹²⁹ Doğu Jin Hanedanlığı (Dōngjīn Cháo- 东 金 朝), 317-420 yılları arasında hüküm sürmüştür.

Doğu Jin Hanedanlığı'nın yıkılmasının ardından Güney-Kuzey Hanedanlıkları¹³⁰ dönemi başlamıştır. Yüz yıldan fazla süren bu karışıklık dönemini Güney Hanedanlıkları ve Kuzey Hanedanlıkları olarak iki gruba ayırabiliriz. Güney Hanedanlıkları'nı, Song (420-478), Qi (479-501), Liang (502-556) ve Chen (557-588) olmak üzere dört döneme ayırabiliriz. Kuzey Hanedanlıklar'ını ise Kuzey Wei (386-533), Doğu Wei (534-549), Batı Wei (535-557), Kuzey Qi (550-577) ve Kuzey Zhou (557-588) olarak beş gruba ayırabiliriz.

Güney-Kuzey Hanedanlıkları'nın son dönemlerinden olan Kuzey Zhou Hanedanlığı döneminde 580 yılından sonra Yang Jian¹³¹, hanedanlık karşıtı faaliyetler göstermeye başlamış, yönetimi ele geçirmiştir. Sonrasında sınırları etrafında bulunan devletlere akınlar düzenlemiş ve yönetimi altına almıştır. Yang Jian'in Çin'de birliği sağlaması ile üç yüz yılı aşkın bir süredir devam eden kargaşa dönemi sona ermiş ve Sui Hanedanlığı¹³² kurulmuştur. Otuz yedi yıl hüküm süren Sui Hanedanlığı bir geçiş dönemi niteliğindedir. Karmaşa döneminden çıkan Çin, halen iç mücadelelerle uğraşmaktadır. Sürekli devam eden savaşlar, imparatorun kalabalık heyetlerle birlikte bütün ülke çapında yürüttüğü seyahatler ve özellikle de Büyük Kanal'ın inşaatı devletin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Hem ekonomik sıkıntılar hem de iç ve dış mücadeleler siyasi ve askeri otoritesi henüz olgunlaşmamış olan ülkeyi çok fazla

¹³⁰ Güney-Kuzey Hanedanlıkları (Nánběi Cháo-南北朝), 420-588 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹³¹ Yang Jian, Sui Hanedanlığı'nı kurup imparator olduktan sonra Sui Yangdi adını almıştır.

¹³² Sui Hanedanlığı (Suí Cháo-隋朝), 580-618 yılları arasında hüküm sürmüştür.

yormuştur. Bu durumun sonucunda da Sui Hanedanlığı, ülkenin kuzey ve kuzeybatısında bulunan Türklerden destek alan Li Yuan ¹³³ tarafından yıkılmıştır. Sonrasında Çin’de üç yüz yıldan fazla hüküm sürecek olan Tang Hanedanlığı ¹³⁴ kurulmuştur.

Sui Hanedanlığı’nın son döneminde Li Yuan, Çin’in kuzey ve kuzeybatısında yer alan Türk kavimleri ile iletişime geçerek yeni bir yönetim kurabilmek için yardım istemiştir. 617 yılında Göktürkler ile ittifak kurduktan sonra Sui Hanedanlığı’nın başkenti Chang-an’a saldırmıştır. Sui Hanedanlığı imparatoru Yang, cariyeleri ve hizmetkârları ile başkentte sefahat içinde yaşamaktadır. Kimsenin Chang-an’a saldırabilecek kadar güçlü olmadığını düşünmektedir. Ancak durumun ciddiyetinin farkına vardığında Yangzi Nehri’nin güneyine kaçmayı planlamıştır. Danışmanları bu plana karşı çıksa da onları dinlememiştir. Bu sebeple bazı danışmanları İmparator’un emrinden farklı hareket etmeye başlamıştır. Bunu duyan İmparator onları öldürmüştür. Sınırları içerisinde çıkan isyanları bastıramayan Sui Hanedanlığı imparatoru, güneye kaçmış ve bir süre sonra da yakalanmıştır. Ancak bir imparatorun kendi ölüm şekline karar verme hakkı olduğunu savunmuştur. Onu öldürmesi için gönderilen Yuwen Huaji, onun bu isteğine karşı çıkmamıştır. Ancak imparator ölmek için yanında taşıdığı zehri bulamayınca asılarak öldürülmüştür. 618 yılı Mayıs ayında Tang Hanedanlığı kurulmuştur. Yuwen Huaji’ye (?-619) yeni kurulan hanedanlık tarafından general unvanı verilmiştir. Ülkedeki iç karışıklıklar bir süre daha devam etmiştir. Daha sonrasında ise Tang Hanedanlığı karışıklıkları sona erdirerek Çin’de yeni bir dönem başlatmıştır ¹³⁵. Bu dönemde Çin’in

¹³³ Li Yuan, imparator olduktan sonra Tang Gaozu adını almıştır.

¹³⁴ Tang Hanedanlığı (Táng Cháo-唐朝), 619-906 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Okay, Bülent, *T’ang Hanedanlığının Kuruluş Döneminde Göktürklerin Oynadıkları Önemli Rol*, Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri Dergisi Sayı

kuzey ve kuzeybatısında yaşayan, büyük bir kısmı göçebe olan Orta Asya kökenli kavimler, Çin ile hem siyasi hem de kültürel alanda etkileşim içerisinde olmuştur. Bu göçebe kavimler zaman zaman Çin topraklarında yaşamış, bazen de kendi siyasi birliklerini kurmuşlardır. Bu kavimlerden bazı kişiler ise Tang siyaseti içerisinde yer alarak Çin tarihinin akışında önemli roller oynamıştır.

Tang Hanedanlığı, Çin tarihindeki en önemli hanedanlıklardan bir tanesidir. Hanedanlığın başkenti Chang-an şehridir. Prof. Dr. Taşağıl, Tang Hanedanlığı'nın zenginliğinin Chang-an şehrine yansıdığından bahsetmektedir. Hanedanlık döneminde Chang-an'da yapılan inşa çalışmalarının günümüze kadar gelen eserlerin ortaya konulması bakımından çok önemli olduğunu aktarmaktadır ¹³⁶. Ekonomik, siyasi, kültürel alanda ve dış ilişkiler alanında birçok gelişme yaşanmıştır. Kuruluşundan 751 yılına kadar olan dönemde Tang Gaozu, Tang Taizong, Tang Gaozong, Wu Zitian, Tang Zhongzong, Tang Ruizong ve Tang Xuanzong sırasıyla Tang Hanedanlığı'nı yönetmiştir. (Harita 8)

1'den Ayrı Basım, Ankara 1992, C. 5, S.1, s. 153-160; Woo, X. L., *Empress Wu The Great: Tang Dynasty China*, Algora Publishing, Newyork 2008, s. 12- 13; Taşağıl, Ahmet, *Gökbörünün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 139.

¹³⁶ Taşağıl, Ahmet, 2017, a.g.e., s. 138.

TANG HANEDANLIĞI İMPARATORLARI KRONOLOJİK SIRALAMASI				
Hükümdarlık İsimleri		Gerçek İsmi		Hükümdarlık Yılı
Tang Gaozu	唐高祖	Li Yuan	李淵	618-626
Tang Taizong	唐太宗	Li Shimin	李世民	627-649
Tang Gaozong	唐高宗	Li Zhi	李治	650-683
Tang Zhongzong	唐中宗	Li Xian	李显	684
Tang Ruizong	唐睿宗	Li Dan	李旦	684-690
Wu Zetian	武则天			
* Zhou Dynasty/周 in 690		Wu Zhao	武曌	690-705
Tang Zhongzong	唐中宗	Li Xian	李显	705-710
Tang Shangdi	唐殇帝	Li Chongmao	李重茂	710
Tang Ruizong	唐睿宗	Li Dan	李旦	710-712
Tang Xuanzong	唐玄宗/	Li Longji	李隆基	712-756

Son Sui imparatorunun öldürülmesinde önemli rol oynayan Yuwen Huaji, Sui Hanedanlığı'ndan kalan toprakları ele geçirmek isteyince, Tang Hanedanlığı imparatoru Li Yuan, imparator olduktan sonra Tang Gaozu adını almıştır, Huai-an adındaki komutanını Yuwen Huaji'yi yakalamak üzere göndermiştir. Bu olay 619 yılının ilk aylarında olmuştur. Bu dönemde Yuwen Huaji, Wei şehrinde ikamet etmektedir. Yuwen Huaji, Huai-an'ın saldırılarına karşı koyamayınca Liao şehrine kaçmıştır. Ancak burası da kısa süre sonra Huai-an tarafından kuşatılmıştır. Aynı şehri, dağılan Sui Hanedanlığı generallerinden Dou Jiade (573-621) da kuşatmıştır. Bunun üzerine İmparator Tang Gaozu'nun emri ile Huai-an geri çekilmiştir. General Dou ve Yuwen arasında mücadele başlamıştır. General Dou bir süre sonra Liao şehrini ele geçirmiştir. Bu şehrin bir özelliği de bu dönemde Sui Hanedanlığı'nın son imparatoru İmparator Yang'ın eşi İmparatoriçe Xiao'un bu şehirde bulunuyor olmasıdır. General Dou, şehri ele geçirdikten sonra İmparatoriçe Xiao'u kız kardeşinin yanına göndermiştir ¹³⁷.

¹³⁷ İmparatoriçe Xiao'un kız kardeşi, bu olaylardan çok önce Göktürk Kağanı ile evlendirilmiştir. Sui Hanedanlığı'nın yıkıldığı haberini alan kız kardeş İmparatoriçe Xiao'un yanına getirilmesi yönünde talepte bulunmuştur. Göktürk Kağanı bu isteği reddetmemiş ve İmparatoriçe Xiao'un güven içerisinde Göktürk topraklarına

Tang Gaozu'nun ikinci oğlu Li Shiming, Tang Hanedanlığı'nın siyasi birliğini sağlamak amacı ile 621 yılında kendisine bağlı birliklerle Louyang Őhrine saldırmıştır. Şehirde bulunan İmparator Yang'ın oğlu kaçmıştır. Şehrin korunması görevini ũstlenen General Wang Sichong, Li Shiming'in ordusuna karşı direniş gösterdiyse de başarılı olamamıştır. Sonrasında General Wang Sichong, General Dou Jiade'ya haber göndermiş ve Louyang Őhrini geri alabilmek için yardımını istemiştir. Tang Hanedanlığı güçlenirse ileride kendisine de saldırabileceklerini düşünen General Dou, yardım isteğine olumlu cevap vermiştir. Ancak Li Shiming karşısında başarılı olamamış ve hayatını kaybetmiştir. Bu tarihten itibaren Louyang Őhri tamamen Tang Hanedanlığı'nın eline geçmiştir ¹³⁸.

621-623 yılları arasında Sui Hanedanlığı döneminden kalan generaller Tang Hanedanlığı'na karşı ayaklanma ıkardılarsa da başarılı olamamışlardır. Bu ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynayan Li Shiming ise babasının takdirini kazanmıştır.

Hanedanlık geleneklerine göre en büyük oğulun veliaht olması gerekmektedir. Ancak İmparator Tang Gaozu, büyük oğlunun eğlenceye ve kadınlara düşkünlüğünden, devlet işleri ile ilgilenmemesinden dolayı imparator olmaya uygun olmadığı

getirilmesini sağlamıştır. İmparatoriçe Xiao, Göktürk topraklarında on yıldan fazla yaşamıştır. 630 yılında Tang Hanedanlığı Göktürkler'i yıktıktan sonra Tang sarayına dnmştir ve ölümüne kadar (647 yılı) burada yaşamıştır.

¹³⁸ Woo, X. L., 2008, a.g.e., s. 14-15.

kanaatindedir. Bu sebeple ikinci oğlu Li Shiming'in kendinden sonra imparator olmaya daha uygun olduğunu düşünmektedir ¹³⁹.

Bu durumu haber alan büyük oğul ve küçük oğul, Li Shiming'in veliaht ilan edilmesini engellemek için çareler aramaya başlamıştır. İmparator Tang Gaozu'ya eğer Li Shimin imparator olursa kendilerini öldüreceği yönünde haber göndermektedirler. Li Shiming ve askerleri arasında da sorun çıkarmaya çalışmışlardır. Savaş sonrası dağıtılan ganimette haksızlık yaptığını askerleri arasında yaymışlar ve Li Shiming'i İmparatorun karşısında da haksız göstermeye çabalamışlardır. Bu olaylar 622 yılından itibaren devam etmiştir ve 624 yılına kadar sürmüştür. 624 yılında İmparator Tang Gaozu yanına küçük oğlunu ve Li Shiming'i alarak yazı geçirmek için başka bir saraya gitmiştir. Büyük oğul küçük kardeşine bu süre zarfında fırsat bulursa Li Shiming'i öldürmesini söylemiştir. Bunu haber alan Tang Gaozu, kendisini ziyarete gelen büyük oğlunu yakalatmıştır. Büyük oğulun yakalandığı haberini alan General Yang Wengang, onu kurtarmak için ayaklanma çıkarmak istemiştir. İmparator Tang Gaozu, Li Shiming'e eğer bu isyanı bastırmakta başarılı olursa kendisini veliaht ilan edeceğini söylemiştir. Li Shiming isyanı bastırmak için askerleri ile birlikte yola koyulmuştur. Li Shiming, saraydan ayrıldıktan sonra küçük oğul ve danışmanlar büyük oğulun affedilmesi için imparatora talepte bulunmuşlardır. Büyük oğluna düşkün olan Tang Gaozu onu affetmiştir. 624 yılında Li

¹³⁹ Kaynaklarda, İmparator Tang Gaozu'nun veliaht olarak belirleyebileceği üç oğlu olduğu aktarılmaktadır. Bunlardan en büyük olanı (589-626) geleneklere göre veliaht olarak belirlenmiştir. İkinci oğul Li Shiming'dir (599-649). Üçüncü oğlu 603-626 yılları arasında yaşamıştır ve veliaht olmak için çabalamıştır. İmparator Tang Gaozu'nun Li Yuanba adında dördüncü bir oğlu daha vardır ancak bu oğlu küçük yaşta ölmüştür (599-614).

Shiming isyan çıkaran General Yang Wengang'ı yakalayıp öldürmüştür. Ancak babası İmparator Tang Gaozu sözünü tutmamış ve onu veliaht olarak ilan etmemiştir ¹⁴⁰.

Bu dönemde Hanedanlığın kuzey ve kuzeybatı sınırlarında bulunan Türk kavimleri sık sık Tang Hanedanlığı sınırlarına saldırı düzenliyorlardı. İmparatorun danışmanları ve büyük oğlu ile küçük oğlu bu saldırılarının sebebinin Chang-an'da bulunan hanedanlık hazinesinin olduğu fikrini savunuyorlardı. Onlara göre eğer hanedanlık hazinesi devletin farklı yerlerine parça parça dağıtılsa saldırılar azalacaktı. Bu fikre karşı çıkan sadece Li Shiming'di. Hanedanlık, Türklerle mücadele edebilecek güce ulaşmıştı. Bu sebeple İmparator, Li Shiming'i kuzey ve kuzeybatıda bulunan Türk kavimleri ile mücadele etmek üzere gönderdi. Eğer başarılı olursa hazinenin taşınmasına gerek yoktur, eğer başarısız olursa İmparator zaten hazinenin taşınması için önceden karar vermiştir. Sadece bu kararı uygulayacaktır.

Li Shiming, 624 yılında Doğu Göktürkler ile mücadeleye başlamıştır. Hem Tang Hanedanlığı'nın saldırıları hem de iç işleri ile meşgöl olan Doğu Göktürk Kağanlığı zayıflamaya başlamıştır. 630 yılında da Tang Hanedanlığı'nın baskılarına karşı koyamayarak tamamen Hanedanlığa bağlanmıştır. 629 yılında Doğu Göktürkler'in zayıflamasını fırsat bilen Bayırkular, kağanlıktan ayrılarak Tang Hanedanlığı'na bağlılıklarını bildirmiştir. Onları, 630 yılında Doğu Göktürkler'in yıkılmasını fırsat bilen Sir Tarduşlar izlemiştir. Bu dönemde Sir Tarduşlar Tang Hanedanlığı tarafından kağanlık olarak tanınmıştır ¹⁴¹.

¹⁴⁰ Woo, X. L., 2008, a.g.e., s. 17-22.

¹⁴¹ Taşagıl, Ahmet, 2004,a.g.e., s. 51-63.

Li Shiming'in Türkler ile mücadele ettiği dönemde danışmanlar İmparatora, Türklerin aslında çok büyük tehdit olmadığını, Li Shiming'in imparatorluk makamı için isyan çıkarmayı planladığını anlatmıştır. Bu duruma sinirlenen İmparator, Li Shiming'i cezalandırmak istemiştir. Ancak Türklerin Tang sınırları içlerine doğru ilerlediği haberini alınca bu fikrinden vazgeçmiştir. Li Shiming'in emrine daha büyük bir ordu vermiştir. 624 yılında Türkler geri püskürtülmüştür.

Li Shiming'in bu başarısının ardından kardeşleri daha fazla paniğe kapılmış ve onu öldürmek için çareler aramışlardır. Li Shiming, bir akşam yemeğinde abisi tarafından zehirlenmiştir. Bu zehirlenme olayının ardından rahatsızlanmış ve bir türlü iyileşememiştir. Yavaş yavaş ölmektedir ve imparator ondan ümidini kestiği için tedavisi ile ilgilenmemektedir. Kardeşleri de iyileşmemesi için çaba harcamaktadır. Ancak danışmanlarından bir tanesi İmparator Tang Gaozu'ya eğer Li Shiming ölürse geride ülkeyi savunabilecek kadar yetenekli bir veliahdı olmadığını hatırlatmıştır. Bunun üzerine İmparator, Li Shiming'in iyileşmesi için gereken neyse yapılması emrini vermiştir. Kısa bir süre sonra sağlığına kavuşan Li Shiming, İmparator tarafından veliaht ilan edilmiştir.¹⁴² 626 yılında Li Shiming, Tang Hanedanlığı'nın yönetimini eline almıştır. Tang Gaozu imparator olarak bir süre daha ismen devam etmiştir. Sonrasında imparatorluğu tamamen Li Shiming'e bırakmıştır. 635 yılında da Tang Hanedanlığı'nın ilk imparatoru Tang Gaozu hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Li Shiming 626 yılından sonra Tang Taizong adını almıştır.

¹⁴² Woo, X. L., 2008, a.g.e., s. 22.

İmparator Tang Taizong, 630 yılında başta Göktürkler olmak üzere kuzey ve kuzeybatıda bulunan kavimlerin neredeyse tamamını kontrolü altına almıştır. 630 yılında Tang Hanedanlığı tarafından tanınan Sir Tarduşlar, 633 yılında Tang sarayına elçi göndermiştir. Bunu izleyen yedi yıl boyunca da Tang sarayına sekiz defa elçi gönderdikleri aktarılmaktadır. Ancak İmparator Tang Taizong, Sir Tarduşların çok fazla güçlenmesinden ve sınırları tehdit edecek konuma gelmesinden endişe etmektedir. Bu sebeple Sir Tarduşlar'da huzursuzluk çıkarmak amacıyla kağanın iki oğlunu da veliaht kağan olarak tanıdığını bildirmiştir ¹⁴³.

Göktürkler'in Tang Hanedanlığı'na bağlanmalarının ardından Göktürk soyundan gelen bazı kişiler ülkenin iç kesimlerine taşınmıştır. 641 yılına gelindiğinde İmparator Tang Taizong, bu kişilerin tekrar kuzeye göç etmelerini istemiştir. Kuzeyde Tang Hanedanlığı ile ilişkilerini sürdürmekte olan Sir Tarduşlar bu durumdan rahatsız olmuştur. Sir Tarduşların bu durumdan rahatsız olma nedenlerinin başında kendilerine bağlı boyları kaybetme korkusu olduğu düşüncesindeyim. Çünkü kuzeye göç eden Göktürkler, bir süre sonra bölgede güçlendikleri takdirde Sir Tarduşlara bağlı boyların Göktürkler tarafına geçmesi çok muhtemeldir. Bu boyların Göktürkler tarafına geçmesi, Göktürkler'in güçlenmesi ama Sir Tarduşların güç kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Aynı yıl İmparator Tang Taizong'un Tai Dağı'na ibadete gitmesini fırsat bilen Sir Tarduşlar, kuzeye göç ettirilen Göktürkler'e saldırmıştır. Sir Tarduşların saldırılarına dayanabilecek askeri gücü bulunmayan Göktürkler geri çekilmek zorunda kalmıştır. İmparator, Tai Dağı'ndan geri döndükten sonra duruma müdahale etmiştir. Sir Tarduşlar,

¹⁴³ Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 107.

Hanedanlığın içlerine doğru ilerlemektedir. Tang Taizong, “Sir Tarduşların artık kendi tanıdıkları bölgenin dışına çıktıklarını, atlarının ve askerlerinin yorulduğunu ve bu fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini” söylemiştir ¹⁴⁴. Karşısında kendilerinden sayıca fazla askere sahip Tang ordusu ile karşılaşan Sir Tarduşlar barış yapmak için elçi göndermiştir. Ancak Tang Taizong bu teklifi geri çevirmiştir.

Sir Tarduşlar ve Tang Hanedanlığı arasında yaşanan bu olaylar 641-642 yılları arasında olmuştur. Ancak olaylar sonucunda iki taraf da galip gelememiştir. Sir Tarduşlar, Tang sarayına elçi göndererek barış yapmak ve bir prensesle evlenmek istediklerini bildirmiştir. Ancak bu teklif Tang Taizong tarafından reddedilmiştir. Bir sonraki yıl Sir Tarduşlar tekrar elçi göndererek hediyeler sunmuş ve evlenme teklifini yenilemiştir. Kuzeyde halen Göktürk soyundan gelenlerin varlığından haberdar olan Tang Taizong, ileride çıkabilecek bir Göktürk isyanına karşı koymalarında yardım sağlamak amacı ile Sir Tarduşların evlenme teklifine olumlu karşılık vermiştir. Ancak sonrasında Sir Tarduşlar’ın evlilik bağına mazeret göstererek vergi vermediklerini görmüş ve diğer kavimlere kötü örnek olmasına engel olmak için evlilik anlaşmasını bozmuştur. Anlaşmanın bozulmasının ardından 645 yılında Sir Tarduşlar, Tang Hanedanlığı’na saldırmıştır. Ancak beklediklerinden daha büyük bir ordu ile karşılaşan Sir Tarduşlar, geri çekilmek zorunda kalmıştır. 647 yılında Sir Tarduşlar, Tang Hanedanlığı tarafından

¹⁴⁴ Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 107.

yıkılınca onlara bağılı boylar da Tang Hanedanlığı yönetimine girmiştir. İmparator Taizong, Sir Tarduşlara “Youling (幽陵) Askeri Valiliğı” unvanını vermiştir ¹⁴⁵.

Aynı yıl bir diğer Türk boyu olan Kurıkanlar, Tang sarayına elçi göndererek bağılılıklarını bildirmiştir. 648 yılında Karluklar, Sir Tarduşlar, Kırgızlar başta olmak üzere birçok Türk boyu Tang Hanedanlığı'na elçi göndererek hediyeler sunmuştur. 649 yılında ise Basmiller, Tang Hanedanlığı ile ilk kez temasa geçmiştir. Basmiller ileriki tarihlerde (742 yılı) Karluklar ve Uygurlar ile birleşerek II. Göktürk Kağanlığı'nın yıkılmasında önemli rol oynayacaktır.

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. XTS, 142. Bölüm Xia, <http://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=850412&remap=gb>, 19.10.2017 tarihinde, 15.51'de ulaşılmıştır; Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 107-110.

Tang Taizong'un yönetimdeki başarısında danışmanlarının payı büyüktür. Tang Taizong'un önde gelen danışmanları Wei Zheng (580-643) ¹⁴⁶, Changsun Wuji (594-659) ¹⁴⁷ ve Fang Xuanling (579-648) ¹⁴⁸ dir.

Kuruluş sürecinden itibaren Tang Hanedanlığı'nın dış ilişkilerini inceleyen Araştırmacı Wang, Hanedanlığın kuruluşundan sonraki yüz yıl boyunca Göktürkler ve Tuyuhunlar ¹⁴⁹ ile mücadele ettiğini, sonrasında kuzeybatı bölgesini yönetimi altına

¹⁴⁶ Wei Zheng, Tang Taizong'un en yetenekli danışmanlarından biridir. Küçük yaşta ailesini kaybetmiştir. Okumayı çok sevdiğinden Dao düşünce ekolünü benimsemiştir. Sui Hanedanlığı'nın son döneminde Wuyang'da sekreter olarak görev yapmıştır. Daha sonrasında ise Li Mi'nin ordusuna katılmıştır. Sonrasında Li Mí, Tang Hanedanlığı'na yenilince oda diğer askerlerle birlikte Tang ordusuna katılmıştır. Tang Gaozu, Onu veliahdın yanında görevlendirmiştir ancak yeteneklerinin farkında değildir. Veliahdın ölümünden sonra Tang Taizong onu yanına almıştır ve başarılarından dolayı başdanışmanlık makamına terfi ettirmiştir.

¹⁴⁷ Changsun Wuji, İmparatoriçe Changsun'un kız kardeşinin eşidir. İmparator Tang Gaozu tarafından, Tang Taizong'un yanına verilmiştir. Uzun yıllar birlikte görev yapmışlardır.

¹⁴⁸ Fang Xuanling, Sui Hanedanlığı döneminde, on sekiz yaşında devlet memurluğu sınavını geçerek memur olmuştur. Tang Gaozu, Sui Hanedanlığı'nı yıldıktan sonra Fang Xuanling'i Tang Taizong'un yanında görevlendirmiştir. Bu tarihten itibaren ölümüne kadar Tang Taizong'un yanında yer almıştır.

¹⁴⁹ Tuyuhun (Tüyühún-吐谷渾), Siyenpiler tarafından kurulmuş bir devlettir. 634 yılında Tang Hanedanlığı'na bağlılığını bildirmiştir.

aldığını, aynı dönemde Orta Asya'da bulunan Dokuz Kağanlık ¹⁵⁰, Tianzhu ¹⁵¹, Müslüman Araplar ve Sasanîler ile olan ticari ilişkilerini geliştirdiğini aktarmaktadır ¹⁵².

641 yılında Tang Taizong'un oğullarından bir tanesini veliaht ilan etme vakti gelmiştir. Geleneklere göre en büyük oğulun veliaht olması gerekmektedir. Ancak kendisi ikinci oğul olduğu halde veliaht olmuştu. Tang Taizong'un kendi durumundan yola çıkarak yetenekli olan oğlunun kendisinden sonra imparator olmasını istediği aşikârdır.

En büyük oğlu Li Chengqian'in (619-645) bir bacağı aksaktır ve bu durumun imparator olmasına engel olduğuna inanmaktadır. Li Chengqian, kuzey ve kuzeybatıda yaşayan Türk kavimlerinin yaşam tarzına hayranlık duymaktadır. Onlar gibi göçebe yaşamak ve avlanmak istemektedir. Bu yaşam tarzını o kadar benimsemişti ki sarayda Türkler gibi giyinip, onlar gibi yaşamaya çalışmıştır. Sarayın bahçesine bir Türk çadırı kurdurmuş, Türk hükümdarı gibi giyinmiş, Türk yemekleri hazırlatmış, Türkler gibi yemiş ve kendince Türk kültürüne uygun şekilde yaşamaya başlamıştır. Etrafindakilerden de Türkler gibi giyinmelerini, saçlarını Türkler gibi bağlamalarını ve Türk gibi davranmalarını istemiştir ¹⁵³. Fakat ne kadar Türk kültürünü sever ya da benimserse benimsesin, yerleşik hayata alışkın olan, sarayda yaşayan bir soylunun göçebe kültüre

¹⁵⁰ Dokuz Kağanlık (Jiǔ Xìng Gè Guó-九姓各国)

¹⁵¹ Tianzhu (Tiānzhú-天竺) günümüz Hindistan topraklarının eski adı.

¹⁵² Wang, Sanyi, *Lun Daluosi Zhanyi Sheji A La Bo yu Tang Diguó Guanxi De Ji Ge Wenti*, Journal of Zhanjiang Ocean University, 2002, C. 22, S. 2, s. 87-92.

¹⁵³ Okay, Bülent, *Orta Asya Kökenli Ulusların Çin Kültürüne Katkıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1988, 3. Bölüm.

ayak uydurabilmesi çok zordur. At üzerinde günlerce seyahat etmek, et yemek, yemek yiyebilmek için avlanmak, toprak üzerinde, çadırda uyumak yerleşik hayata alışkın biri için yapılması kolay şeyler değildir. Bu sebeple veliahdın yaptıklarının bir hevesin göstergesi olduğu düşüncesindeyim. Bunları yaparak belki de cesaret ve güçleriyle karşısındakine korku veren Türkler gibi cesur, korkusuz ve iyi bir savaşçı olacağını düşünmüştür. Bütün bunlara ek olarak Li Chengqian devlet işleri ile ilgilenmemiştir. İmparator bu durumdan rahatsız olmuş ve ikinci oğlunun veliaht ilan edilmesinin daha uygun olacağına karar vermiştir.

Tang Taizong'un ikinci oğlu Li Tai (618-652) eğitilmiş biridir. Bir araştırma grubu oluşturarak 550 bölümden oluşan bir coğrafya kitabı hazırlamaktadır. Kendisinin veliaht ilan edileceği haberini alınca çalışmalarına hız vermiştir. Ancak bu durumdan Li Chengqian hiç memnun olmamış ve biran önce imparator olabilmek için faaliyetlere başlamıştır. 642 yılında Li Tai, coğrafya kitabını tamamlamıştır. Kitabı İmparatora sunduğunda onun tebrik ve övgüsünü kazanmıştır. 643 yılında imparator olmak isteyen Tang Taizong'un üvey kardeşleri isyan çıkarmıştır. Tang Taizong, Li Chengqian'i bu isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Li Chengqian, devlet işleri ile pek ilgilenmediği halde isyanı bastırmada başarılı olmuştur ¹⁵⁴.

Li Chengqian, isyanı bastırmaya gönderildikten sonra İmparatorun danışmanları dokuzuncu oğlu Li Zhi'yı veliaht ilan etmesi yönünde fikir bildirmiştir. Li Chengqian saraydan uzaktadır ve buna engel olabilmek için yapabileceği bir şey yoktur. Bunun üzerine İmparatorun ikinci oğlu Li Tai, haberi alınca Li Zhi'yı tehdit edip veliaht olmayı

¹⁵⁴ Woo, X. L, 2008, a.g.e., s. 33-36.

reddetmesini istemiştir. Korkan Li Zhi, imparatora veliaht olmak istemediğini bildirmiştir. Ancak İmparator Tang Taizong, Li Zhi'yı veliht ilan ederek devlet ve askeri işleri öğrenmesi için yetiştirmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Li Chengqian Qianzhou'ya gönderilmiş ve ölümüne kadar (644) burada yaşamıştır. İkinci oğul Li Tai ise Junzhou'ya gönderilmiş ve hayatının sonuna kadar Junzhou yaşamıştır. 649 yılında Tang Taizong hayatını kaybettiğinden sonra Li Zhi, Tang Hanedanlığı'nın üçüncü imparatoru olmuş ve Tang Gaozong adını almıştır ¹⁵⁵.

Tang Gaozong, 649-683 yılları arasında Tang Hanedanlığı'nı yönetmiştir. Ancak kendisinin zayıf kişilikli ve etkisiz olduğu aktarılmaktadır ¹⁵⁶. Hanedanlığı süresince çok önemli olaylar yaşanmamıştır. Pasif kişiliğine rağmen hükümdarlığının bu kadar uzun sürmesi belki de Tang Taizong'un kurduğu düzen ve idare sisteminin başarılı bir şekilde devam etmesinden kaynaklanmaktadır.

Tang Gaozong döneminde, 650-656 yılları arasında Po-ma olarak adlandırılan Türk boyu, Tang Hanedanlığı ile iletişime geçmiştir. Daha sonraki dönemde bu boyun Tang Hanedanlığı'na vergi verdiği aktarılmaktadır ¹⁵⁷. Bu durum Po-ma boyunun Tang yönetimini benimsediğini göstermektedir.

¹⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Keay, John, Çev. Neşe Kars Tayanç-Dinç Tayanç, *Çin Tarihi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2008, s. 244-250; Woo, X. L., 2008, a.g.e., s. 35-38.

¹⁵⁶ Keay, John, Çev. Neşe Kars Tayanç-Dinç Tayanç, 2008, a.g.e., s. 250.

¹⁵⁷ Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 96.

657 yılında Karluklar, Tang Hanedanlığı yönetimini kabul etmiştir. Bunun sonucunda da İmparator Tang Gaozong, Karluklar'a Çince unvanlar vermiştir. Karluklar hakkında ayrıntılı bilgi çalışmanın "Karluklar ve Talas Savaşı'nda Oynadıkları Rol" başlığı altında verilmiştir.

659 yılına gelindiğinde kuzeybatıda bulunan Batı Göktürkler'in Tang Hanedanlığı ile olan mücadelesini kaybettiği ve Hanedanlığa tabi olduğu görülmektedir. Batı Göktürkler'in Tang Hanedanlığı sınırlarına katılması ile Tanrı Dağları'nın kuzey ve güneyindeki bölgelerin tamamı Tang Hanedanlığı yönetimine girmiştir.

666 yılında Tang Gaozong tıpkı babası Tang Taizong gibi Tai dağına ibadete gitmiştir. Birçok boy reisi bu törene katılmıştır. Bu durumdan memnun olan Tang Gaozong, tören anıtına bu boyların isimlerinin de yazılmasını emretmiştir.

682 yılında İltiş Kutluk Kağan liderliğinde Tang yönetiminde bulunan Göktürkler tekrar yapılanmış ve II. Göktürk Kağanlığı'nı kurmuştur. Kuzey ve kuzeybatıda bulunan birçok Türk boyu Göktürlere bağlanmıştır. Sınırlarını genişleten ve asker sayısını arttıran II. Göktürk Kağanlığı güçlenmeye başlamıştır. 696 yılında kağanlık gücünün zirvesine ulaşmıştır. Bu dönemde II. Göktürk Kağanlığı'nın başında Kapgan Kağan bulunmaktadır. Kapgan Kağan sert bir idareci ve otoriter bir yönetici olarak tanımlanmaktadır. Onun bu tavırlarından dolayı yönetimi süresince birçok ayaklanma çıkmıştır. Aynı yıl Tang Hanedanlığı, Kırgızlar ve Türgişler birleşerek Göktürkler'e saldırmıştır. Göktürkler 696-697 yılları arasında Kırgızlar'ı, sonrasında ise Türgişler'i yenilgiye uğratmıştır. Bu seferden sonra Göktürkler'in sınırları Maveraünnehr'e kadar ulaşmıştır. Kapgan Kağan 716 yılına kadar Göktürkler'in

yönetimini sürdürmüştür. 716 yılında Bayırkuların kurduğu bir pusuya düşerek öldürülmüştür. Prof. Dr. Taşağıl, Kapgan Kağan'ın pusuya düşürülmesi ile ilgili olarak; Bayırkuların yanında Tang Hanedanlığı'ndan bir general bulunduğu ve Kağan'ın kesilen başının Tang sarayına gönderildiğinden bahsetmektedir¹⁵⁸. 716 yılında Kapgan Kağan'ın ölümü ile Göktürkler'in başına Bilge Kağan geçmiştir.

Orta Asya'da bunlar yaşanırken Tang Hanedanlığı ise 683 yılında imparatorunu kaybetmiştir. Tang Gaozong'un ölümü ile (683 yılı) önce Tang Zhongzong, sonra Tang Ruizong, her biri ikişer kez tahta çıkacaktır, imparator olmuştur. Ancak ikisinin de tahta ilk çıkışları birer yıla sınırlı kalmıştır.

Tang Zhongzong, 684 yılında baskılara dayanamayarak imparatorluk makamını Tang Gaozong'un eşi, anneleri, önce imparatoriçe, sonrasında dul imparatoriçe ve en sonunda da Çin'in ilk kadın imparatoru olan Wu Zetian'e (武则天) bırakmak zorunda kalmışlardır.

Wu Zetian (624-705)'in asıl adı Wu Zhao (武曩)'dır. Soylu bir ailenin kızıdır. Shanxi bölgesinde doğmuştur. Wu soyadı, Zetian ise hükümdar olduktan sonra aldığı unvandır. Tang Taizong'un hükümdarlık yılında, güzel ve yetenekli kızların saraya cariyeye olarak alındığı dönemde saraya gelmiştir. Bu sırada daha on dört yaşındadır. Güzelliğinin etkisi ile kısa süre sonra Tang Taizong'un gözde cariyeleri arasına girmiştir. 649 yılında

¹⁵⁸ Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 52.

Tang Taizong'un ölümünün ardından saraydan ayrılarak bir Budist tapınağına girdiği rivayet edilmektedir ¹⁵⁹.

Taizong'dan sonra tahta geçen Tang Gaozong'un, eşi imparatoriçe Wang'dan bir erkek çocuğı olmamıştır. Bu sebeple Tang Gaozong, cariyelerinden birinin oğlunu veliaht olarak belirlemek istemiştir. Bu duruma engel olmak isteyen İmparatoriçe Wang, Wu Zhao'u saraya getirtmiştir. Ancak sadece bir cariyeye olarak kalmak istemeyen Wu Zhao, önce İmparatoriçe Wang'ı kızını öldürmekle suçlamıştır. Böylece İmparatoriçe Wang'ı, Tang Gaozong'un gözünden düşürmeyi başarmıştır. Daha sonrasında ise kendisine rakip olarak gördüğü cariyelerden kurtulmuştur. Böylelikle imparatoriçe olma yolundaki engelleri ortadan kalmıştır.

Tang Gaozong'un zayıf kişilikli olmasından faydalanarak 683 yılı öncesi de yönetimde söz sahibi olmayı başarmıştır. 666 yılında Tang Gaozong, Tai Dağına ibadet için gittiği dönemde, tören anıtının inşa edilmesinde Wu Zetian'de etkili olmuştur. Yukarıda bu anıtta törene katılan boyların isimlerinin de bulunduğundan bahsetmiştik.

Wu Zetian, 683 yılında Tang Gaozong'un ölümünden sonra dini ve siyasi kurallar üzerinde değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerin amacının kendi hükümdarlığının meşru görünmesinin önünü açmak olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi alanlarda etkili olan ve kendi soyundan gelen kişileri, önemli devlet kademelerinde görevlendirmiştir. Böylelikle iki oğlunu da tahtan indirip kendisini "kadın imparator" olarak ilan ettiğinde, bu duruma

¹⁵⁹ Li, Hanzhi, *Zhongguo Huangdi Quanzhuan*, Danggai Shijie Chubanshe, Beijing 2015, C. 2, s. 242.

itiraz edecek kimse kalmamıştır. 684 yılından itibaren ülkeyi yöneten Wu Zetian, 690 yılında iki oğlunu da tamamen bertaraf ederek yönetimi eline almıştır. Aynı yıl hanedanlığın adını Zhou Hanedanlığı olarak değiştirmiştir.

Zhou Hanedanlığı kurulduktan sonra başkent, Chang-an'dan Louyang'a taşınmıştır. Wu Zetian, ülkesini güçlendirmiş ve sınırlarını korumayı başarmıştır. Diğer ülkelerle iletişim kurmuştur. Hükümdarlığı süresince çok önemli olaylar ve isyanlar olmamıştır. Onun hükümdarlık yıllarında kuzey ve kuzeybatıda güçlenen II. Göktürk Kağanlığı'nın baskıları artmıştır. Bu dönemde Göktürkler'in başında Kapgan Kağan bulunmaktadır. Bu baskılardan bunalan Wu Zetian, Göktürkler'e karşı koyabilmek için çareler aramaktadır. Bu dönemde Göktürkler'in güçlenmesinden rahatsız olan bir diğer kavim ise Türgişler'dir. Türgişler, Göktürkler'i ortadan kaldırmak için 699 yılında elçi göndererek Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemiştir. Wu Zetian, kendisi hiçbir şey yapmadan Göktürkler'den kurtulabileceğini düşünerek Türgişler'e destek vermiş, Türgiş Kağanı'na Çince unvanlar sunmuştur ¹⁶⁰.

702 yılında ise Wu Zetian, Aşina Xian'i On Oklar'ın idarecisi olarak görevlendirmiştir. Aşina Xian'e "sağ muhafız ordusu generali" unvanı verilmiştir. Aşina Xian'in On Oklar'ın idarecisi ilan edilmesinden sonra bu boylardan bazıları isyan etmiştir. Prof. Dr. Taşağıl, isyan edenlerden birinin Tou -tan olduğunu aktarmaktadır. Aşina Xian,

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Li, Hanzhi, 2015, a.g.e., s. 245-246; Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 122.

bu isyanı kolaylıkla bastırmıştır. Wu Zetian bir mektupla Aşina Xian'in başarısını kutlamıştır ¹⁶¹.

Wu Zetian, 684-704 yılları arasında hüküm sürmüştür. 690 yılından itibaren hanedanlığın adını Zhou olarak değiştirmiştir. Çin tarihinin ilk kadın imparatorudur. Wu Zetian, sağlığında kızını veliaht olarak belirlemiştir. Kız veliaht terimi daha öncesinde ve sonrasında kullanılmamıştır. Wu Zetian, hükümdarlığı boyunca birçok tapınak yaptırmıştır. Geleneksel Tang kültürüne göre kadınların tapınaklardaki törelere katılması yasaktır. Kendisi bu kuralı yıkabilmek için kadınlar için törenler düzenlemiştir. Bu durumun kadınların törenlere katılmasını ve sosyal hayatta yer almasını meşrulaştırmak için atılmış adımlardan bir tanesi olduğu açıktır.

Wu Zetian, edebi ve sanatsal yeteneği yüksek, tarihi konulara hâkim, eğitilmiş bir kadındır. Bu sebeple de devlet kademelerinde eğitilmiş kişilerin geçmesi için sınav sistemine büyük önem vermiştir. Wu Zetian daha sarayda cariyeye iken yönetimde bulunan Tang Taizong'da aynı şekilde hareket etmiş ve sınav sisteminin düzene girmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Bunun önemini daha o zamandan öğrenen Wu Zetian'in bu davranışında Tang Taizong'dan etkilendiğini söyleyebiliriz.

Wu Zetian, 705 yılına kadar Zhou Hanedanlığı'nı yönetmiştir. Sonrasında yönetimden çekilmiş ve oğlu Li Xian ikinci kez tahta geçmiştir. Li Xian, imparator oluktan sonra Tang Zhongzong adını almıştır. Tang Zhongzong'un eşi İmparatoriçe Wei ve Wu Zetian'in kızı Taiping arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. İkiside Wu Zetian

¹⁶¹ Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 121.

gibi olmaya çalışmıştır. Tang Zhongzong'un, babası gibi pasif bir kişiliğe sahip olmasından dolayı İmparatoriçe Wei yönetimde söz sahibi olmuştur. Yönetimde değişiklikler yapmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. İktidar hırsı yüzünden biran önce yönetime tamamen sahip olmak isteyen İmparatoriçe Wei, kendi kızı An-le ile anlaşarak Tang Zhongzong'u öldürmüştür. Tang Zhongzong, 705-710 yılları arasında hüküm sürmüştür. Yönetimi süresince önemli olaylar yaşanmamıştır. Onun yaptığı en önemli şey, tahta geçtikten sonra hanedanlığın adını tekrar Tang Hanedanlığı olarak değiştirmesidir.

Erkek çocuğu olmayan İmparatoriçe Wei, 710 yılında cariyelerden birinin oğlu olan Li Chongmao'u tahta geçirmiştir. Li Chongmao, imparator olduktan sonra Tang Shangdi adını almıştır. Ancak olaylar İmparatoriçe Wei'in istediği gibi devam etmemiş, aynı yıl Tang Zhongzong'un kardeşi Li Dan yönetimi ele geçirmiştir. Li Dan, imparator olduktan sonra Tang Ruizong adını almıştır. Ancak Tang Ruizong'da kız kardeşi Taiping'in etkisinde kalmıştır. Taiping, annesi Wu Zetian gibi yönetimde söz sahibi olmak istemiş, bunun için Tang Ruizong'u bertaraf etmeye çalışmıştır. Tang Ruizong adına ülkeyi yönetmeyi istemiştir. Ancak bu dönem de Taiping'in ölümü ile son bulmuştur. Bu iktidar kavgası 712 yılında Li Longji'nin yönetimi eline geçirmesine kadar devam etmiştir. Li Longji, imparator olduktan sonra (712-755), Tang Xuanzong adını almıştır ve Tang Hanedanlığı'nın kırk iki yıl sürecek olan ikinci altın çağını başlatmıştır.

Tang Xuanzong, Tang Hanedanlığı imparatoru olduktan sonra kuzeyde bulunan Karluklar, Hanedanlığa bağlılıklarını bildirmiştir (715). Karluklar ile birlikte birkaç küçük boy da Tang Hanedanlığı'na bağlanmıştır. Durumdan memnun olmayan II. Göktürk Kağanlığı hükümdarı Kapgan Kağan, bu boylara sefer düzenlemiştir. Kapgan

Kağan'ın saldırılarına On Ok İdarecisi Aşina Xian ve Tang Hanedanlığı'nın Beşbalık bölgesi valisi karşı koymuştur. Bu durumun sonucunda ise öncesinde Göktürkler'e saldırmak isteyen ama başarılı olamayan Türgişler, Tang Hanedanlığı ile görüşmek istemiştir. Tang Xuanzong, Türgiş kağanı ile görüşmek istemeyince Türgişler, Tang Hanedanlığı sınırlarına saldırmış ve bazı şehirleri ele geçirmiştir. İmparator Tang Xuanzong, Türgiş ordusuna engel olmak için Karluklar ve Aşina Xian'e ait birliklerden oluşan bir ordu göndermiştir. 715 yılında Karluklar'ın Tang Hanedanlığı'na bağlanması ile Göktürkler, Türgişler ve Tang Hanedanlığı arasında başlayan mücadele 719 yılına kadar devam etmiştir. Sonrasında Karluklar'ın da dâhil olduğu Tang ordusu, Türgişler'i baskı altına almayı başarmıştır.

Ancak bu baskı uzun sürmemiştir. 719 yılında Türgiş Kağanı Su-lu, Tang Hanedanlığı yönetiminde bulunan Tokmak şehrini işgal etmiştir. Türgişler, Anxi bölgesine ticaret amacıyla gelen Türgiş tüccarların şehre alınmadığı haberini alınca bölgeye saldırmak için harekete geçmiştir. Tang Hanedanlığı'nın güneyinde bulunan Tibet ile anlaşarak Anxi Sizhen bölgesine saldırmışlardır. Bölgeyi yağmaladıktan sonra geri çekilmişlerdir ¹⁶².

Türgiş Kağanı Su-lu, eli açık ve merhametli bir hükümdar olarak tanınmaktadır. Sırf bu sebepten dolayı bile bazı kabilelerin Türgişler'e bağılılıklarını bildirdikleri aktarılmaktadır. Ancak hem yaşlılığının hem de hastalığının etkisi ile eskisi kadar dikkatli davranmamakta, halka ve askerlere ganimetlerin dağıtılması ile yeterince ilgilenememektedir. Bu durum askerler ve halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur.

¹⁶² Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 124.

Bu durumdan faydalanan Baga Tarkan ve *Tou-mou-chih* gücünü arttırmıştır. Türgiş boyları arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve gruplaşmalar başlamıştır. Su-lu'nun soyundan gelenlere Kara Kabile ya da Kara Türgişler, diğerlerine ise Sarı Kabile ya da Sarı Türgişler adı verilmiştir. Baga Tarkan ve *Tou-mou-chih*, kağan olabilmek için birleşerek Su-lu'yu öldürmüştür. Ancak *Tou-mou-chih*, Baga Tarkan'dan ayrı hareket etmiş ve Su-lu'nun oğlunun kağan olmasına destek vermiştir. Su-lu'nun oğlu kağan olduktan sonra Kara Kabileden *Er-wei*, Talas kalesine yerleştirilmiştir. Er-wei ve yeni Türgiş Kağanı, Baga Tarkan'a karşı mücadeleye başlamıştır. Kuzeyde yaşanan bu olayları dışardan izleyen Tang Hanedanlığı imparatoru Tang Xuanzong, duruma dâhil olmak için 738-739 yıllarında Türgişler'den Baga Tarkan'a ve Fergana'ya elçi göndermiştir. Tang Hanedanlığı'nın desteğini alan Baga Tarkan, Shi Guo tudunu Bagatur Tudun ve Keş hâkimi, birleşerek Su-lu'nun oğluna saldırmışlardır. Bu saldırıya karşı koyamayan Türgiş Kağanı kardeşi ile birlikte kaçmıştır. Türgiş topraklarında bunlar yaşanırken aynı tarihte başka bir ordu da Talas kalesine saldırmıştır. Burası Fergana bölgesine bağlanmıştır. Türgişler'in yöneticisi olarak Baga Tarkan belirlenmiştir. Bütün bu akınların ve savaşların sonunda bütün boylar ve kağanlıklar Tang Hanedanlığı'na bağlılıklarını bildirmiştir ¹⁶³. Böylelikle gelecekte Talas Savaşı'nın yaşanacağı Shi Guo da Tang Hanedanlığı yönetimine girmiştir.

742 yılında II. Göktürk Kağanlığı zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde, 719 yılında Kapgan Kağan'ı pusuya düşürüp öldüren Bayırkular, Tang sarayına elçi göndermiştir. 744-745 yıllarında Tang Hanedanlığı'nın da etkisi ile Basmiller, Karluklar

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bk. Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 120-125; Yıldız, Hakkı Dursun, *Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler*, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973, s. 72-73.

ve Uygurlar birleşerek II. Göktürk Kağanlığı'nı yıkmak için harekete geçmiştir. Bu konu hakkında, çalışmanın “Karluklar ve Talas Savaşı'nda Oynadıkları Rol” başlığı altında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Tang Xuanzong döneminde ekonomik ve kültürel alanda birçok gelişmenin yanı sıra askeri ve siyasi olaylar da yaşanmıştır. Askeri alanda yaşanan gelişmelerde Talas Savaşı'nda Çinli askerlere komuta eden Kuça Valisi General Gao Xianzhi ¹⁶⁴ önemli bir yere sahiptir.

Tang Xuanzong 712 yılında tahta geçmiştir. Hükümdarlığı kırk üç yıl sürmüştür. 730 yılından sonra soylu bir aileden gelen ve sert bir general olan Li Linfu, imparatoru etkisi altına alarak askeri alanlarda istediği değişikliklerin yapılmasını sağlamıştır. Li Linfu'nun çabaları ile sınır ordularını daha da güçlendirmek için asker takviyesi yapılmıştır. Araştırmacı Keay, İmparatorun altı yüz bin kişilik ordusunun neredeyse yüzde seksen beşinin sınırlara konuşlandırıldığından bahsetmektedir ¹⁶⁵.

Profesyonellerden oluşan bu orduların sınırlarda zafer kazanması da kaçınılmazdır. Ancak bir süre sonra Li Linfu bu savaşlarda başarı kazanan generalleri kendisine rakip olarak görmeye başlamıştır. Bu duruma son vermek için bulduğu yöntem ise “üst düzey komutanların yerine, Han soyundan gelmeyen (asıl Çin soyundan gelmeyen, Çin sınırları içerisinde yaşayan etnik uluslara mensup) kişilerin geçirilmesidir”. Bu kişiler iyi birer savaşçıdır ancak savaşa karşı duydukları istek onları saraydan ve saray

¹⁶⁴ Gao Xianzhi (高仙芝).

¹⁶⁵ Keay, John, 2008, a.g.e., s. 272.

hayatından uzak tutmaktadır. Li Linfu, onların bu durumunun kendisi için ileride bir tehdit ortaya çıkarmayacağı düşüncesindedir. 750 yılına gelindiğinde biri hariç bütün generaller yabancıdır ¹⁶⁶. Bu yabancı generallerden bir tanesi de Gao Xianzhi'dır.

3.1. General Gao Xianzhi (? - 755)

Gao Xianzhi, Tang Hanedanlığı'nın en tanınmış generallerinden bir tanesidir. Gao Gou Li ¹⁶⁷ soyundan geldiği aktarılmaktadır. Gao Gou Li, Çin'in kuzeydoğusunda yaşamış bir devlettir. Coğrafi bölge olarak günümüz Kuzey Kore ve Mançurya'nın güney bölgeleri işaret edilmektedir. (Harita 9) Gao Gou Li'nin tarihinin tahmini olarak M.Ö. 2. Yüzyıla dayandığı aktarılmaktadır. İlk tarih sahnesine çıktıkları dönemde Buyeo Krallığı'na ¹⁶⁸ bağlıdır. Uzun bir süre Buyeo Krallığı'nın yönetiminde kalmıştır. Gao Gou Li, M.S. 493 yılında ayaklanma çıkarmış ve Krallıktan ayrılmıştır. Krallığın topraklarına akınlar düzenleyerek baskı kurmaya çalışmıştır. Gao Gou Li'nin baskılarına dayanamayan Krallık kısa bir süre sonra da yıkılmıştır. Gao Gou Li, Kuzey Qi Hanedanlığı dönemi hakkındaki tarihi kaynaklarda Gao Li (高麗) olarak adlandırılmıştır ¹⁶⁹. Sui ve Tang Hanedanlık'ları döneminde de yine Gao Li olarak kaynaklarda

¹⁶⁶ Keay, John. 2008, a.g.e.,s. 272.

¹⁶⁷ Gao Gou Li (高句麗), Koguryo ve ya Goguryeo olarak da adlandırılmaktadır.

¹⁶⁸ Buyeo Krallığı, Çince okunuşu Fu Yu Guo (扶余国)'dur. Kökeninin M.Ö. 3. Yüzyıla dayandığı aktarılmaktadır.

¹⁶⁹ Li, Qi, *Tangdai Gao Li Bianjiang Gao Xianzhi Ji Qi Zai Xiyu De Huodong*, Xibei Minzu Yanjiu - N. W. Minorities Research, 2000, C. 27, S.2. s. 116-126.

geçmektedir. JTS’da 149. Bölümde Gao Li için şöyle söylenmektedir; “Gao Li halkı, Fu Yu (Buyeo Krallığı)’nın başka bir koludur ¹⁷⁰ ”. (Harita 10)

Gao Xianzhi’nın doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Gao Gou Li Devleti yıkıldıktan sonra ailesiyle birlikte küçük yaşta Tang Hanedanlığı’na göç ettiği aktarılmaktadır. JTS’da 108. Bölümde Gao Xianzhi “ Güzel yüzlü, iyi at binen cesur bir çocuk” ¹⁷¹ olarak anlatılmaktadır. Babasının adı Gao Zheji (高舍鸡)’dir. Yetenekli bir asker olan Gao Zheji, becerileri sayesinde Tang Hanedanlığı ordusuna kabul edilmiştir. He xi’de general olarak görev yapmıştır.

Babasının başarıları Gao Xianzhi’da çok derin etkiler bırakmıştır. Babasının izinden giderek asker olan Gao Xianzhi, yetenekleri ve kullandığı askeri stratejiler sayesinde kısa sürede kendisini fark ettirmiştir. Yirmili yaşlarında generallik makamına kadar yükselmiştir. Sivil ve askeri işlerden sorumlu valiliklerde görev almıştır. Bu süreçte Anxi Garnizonu’nda 738-739 yılları arasında Tian Renwan ¹⁷² ve 740-742 yılları arasında Gai Jiayun ¹⁷³ ile birlikte görev yapmıştır. 742-747 yılları arasında aynı garnizonda Vali

¹⁷⁰ JTS, 149. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_211.htm

02.10.2017 tarihinde, 13.41’de ulaşılmıştır.

¹⁷¹ JTS, 108. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=389968&remap=gb>

02.10.2017 tarihinde, 13.50’de ulaşılmıştır.

¹⁷² Tian Renwan (田仁琬), Tang Hanedanlığı’nın Tang Xuanzong döneminde görev yapmış generallerinden bir tanesidir.

¹⁷³ Gai Jiayun (盖嘉运), Tang Hanedanlığı’nın Tang Xuanzong döneminde görev yapmış generallerinden bir tanesidir.

Fu Men Ling Cha ¹⁷⁴ yönetiminde çalışmıştır. Vali tarafından terfi ettirilerek Kaiyuan'ın son dönemi ve Tianbao'un ilk döneminde Kuça Garnizonu komutan yardımcılığı ve Anxi Sizhen askeri işlerden sorumlu elçilik görevine getirilmiştir. Burada Anxi Sizhen ordusunu ve süvari birliklerini yönetmekle görevlendirilmiştir ¹⁷⁵.

Gao Xianzhi, Orta Asya ülkeleri ve Hanedanlığın güneyinde bulunan Tibet ile yaşanan mücadelelerde büyük başarı kazanmıştır. Tibet, 722 yılında Da Bolü'yü ¹⁷⁶ ele geçirmiş, Da Bolü'nün kuzeybatısında bulunan bölgelere seferler düzenlemiştir. Çok geçmeden Xiao Bolü'ye ¹⁷⁷ ait bazı bölgeleri de yönetimi altına almayı başarmıştır ¹⁷⁸. Tibet'in bu bölgelere saldırmaktaki amacının Anxi Sizhen bölgesinin tamamını ele geçirmek olduğu aşikârdır.

¹⁷⁴ Fu Men Ling Cha (夫蒙灵察), Tang Hanedanlığı'nın Tang Xuanzong döneminde görev yapmış generallerinden bir tanesidir. Önce Anxi Garnizonunda sonrasında ise He xi Garnizonunda görev yapmıştır. Çin'in kuzeyinde bulunan Qiang (羌) ulusundandır.

¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Zhao, Baoming, *Gao Xianzhi de Huodong Guiji yu Kai Tianzhiji Zhanlüe Jushi de Zhuanbian*, Luoyang Shifan Xueyuan Xuebao, 2006, C. 3, s. 118-121; Chavannes, Edouard, 2013, a.g.e., s. 206.

¹⁷⁶ Da Bolü (大勃律), günümüzde Keşmir'in kuzeyinde bulunan bir bölgede hüküm sürmüş olan bir devlettir.

¹⁷⁷ Xiao Bolü (小勃律), Da Bolü'nün kuzeybatısında bulunan bölgeye hüküm sürmüş olan bir devlettir.

¹⁷⁸ Zhang, Duntian, *Gao Xianzhi*, Zhongguo Da Bai Ke Quanshu, Zhongguo Da Bai Ke Quanshi Chubanshi, Beijing 1998, Jun Shi, C. 1, s. 286.

Tibet, yaptığı seferler sonucunda Tang Hanedanlığı sınırına yaklaşmıştır. İki devletin sınırlarının yakınlaşması ile aralarındaki mücadele artmıştır. Tang Hanedanlığı aynı dönemde kuzey ve kuzeybatıda bulunan Türk kökenli kavimlerle mücadele ederken, güneyde de Tibet ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Xiao Bolü, daha önceki dönemlerde Tang Hanedanlığı ile dostane ilişkiler kurmuştur. Tibet'in baskıları karşısında Xiao Bolü imparatoru Mei Jinmang (没谨忙), Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemiştir. Yardım talebinde bulunurken Bei Ting Askeri ve Sivil Valiliği Valisi Zhang Xiaosong'a (张孝嵩) "Bolü, Tang Hanedanlığı'nın batı kapısıdır, eğer Bolü yok olursa, Batı Bölgesi Tibetlilerin yönetimine girer"¹⁷⁹ demiştir. Sınırlarında oluşabilecek herhangi bir karışıklığı önlemek isteyen ve sınır güvenliğini riske atmaktan kaçınan Tang Hanedanlığı yardım talebine olumlu cevap vermiştir. Zhang Xiaosong, generallerinden Zhang Sili'yi (张思礼), Xiao Bolü'nün yanında Tibet'e karşı mücadele etmesi için göndermiştir. Xiao Bolü'nün Tang Hanedanlığı'nın desteğini aldığını gören Tibet ise daha fazla ileri gitmeye cesaret edememiş ve geri çekilmiştir¹⁸⁰.

734 yılında Tibet, tekrar saldırıya geçmiştir. Bu saldırılar sonucunda Da Bolü tamamen yıkılmıştır. Daha sonrasında Xiao Bolü hükümdarı kendisine bir gelin veren Tibetlilerin yanında yer almış ve Tibet yönetimini tanımıştır. Böylelikle Tibet, Tang Hanedanlığı ile sınır komşusu olmuştur. Tibet, bir süre bölgedeki hâkimiyetini korumuştur. Bu dönemde Gao Xianzhi, Kuça Garnizonu komutan yardımcılığı ve Anxi Sizhen askeri işlerden sorumlu elçilik görevini sürdürmektedir. General Gao Xianzhi, 747

¹⁷⁹ ZZTJ, 212. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=490497&remap=gb> , 03.10.2017 tarihinde,17.07'de ulaşılmıştır.

¹⁸⁰ Zhao, Baoming, 2006, a.g.m., s. 118.

yılından sonra Tibet'e karşı harekete geçmiştir. İmparator Tang Xuanzong tarafından garnizonlar komutanı olarak görevlendirilmiş ve emrine on bin süvari ve piyade asker verilmiştir. Başarılı bir saldırı ve savunma yöntemi uygulayarak Xiao Bolü'yü Tang Hanedanlığı'na bağlamıştır ¹⁸¹.

Seferlerine sıklık kazandıran Gao Xianzhi, Orta Asya ülkelerine Tang Hanedanlığı adına başarılı seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin amacı toprak kazanmaktan çok Anxi Sizhen bölgesini korumaktır. Bu bölge stratejik öneme sahiptir. Daha önceki dönemlerde de farklı devletler tarafından belirtilen bölgeye saldırılar düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi Tang Hanedanlığı'nın kuzeybatısında yaşayan Türgişler'in yaptığı seferdir. Türgiş, Tibet ve Emevî Devleti birleşerek bölgeyi ele geçirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak başarılı olamamış ve Anxi Sizhen askerleri tarafından Dashi şehrinde yenilgiye uğratılmıştır ¹⁸².

Gao Xianzhi, daha önceki olaylardan yola çıkarak Anxi Sizhen bölgesinin öneminin ve birçok yönetimin burada söz sahibi olmak istediğinin farkındadır. Bu sebeple burayı korumak amacı ile seferler düzenlemiştir. Gao Xianzhi, Tang Hanedanlığı'nın batı sınırlarının korunması için Pamir Bölgesi'ne stratejik önem vermiş ve Hindukuş Dağları'nın olduğu bölgeye kadar Tang Hanedanlığı'nın yönetimini pekiştirmiştir. Gao Xianzhi'nin bu seferlerde aldığı başarılarla ilgili olarak ZZTJ, 215. Bölümde şöyle

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Chavannes, Edouard, 2013, a.g.e., s. 206-208.

¹⁸² Wang, Xiaofu, 1992, a.g.e., s. 149.

söylenmektedir; “... Sınırlar hakkında İmparatora rapor edildiğine göre; Xianzhi on bin *li* (Çin uzunluk ölçüsü birimi) ilerledi, başarıya ulaştı ¹⁸³”.

Bu dönem Gao Xianzhi'nın en başarılı olduğu dönemlerden bir tanesidir. Yaptığı başarılı seferler sonucunda imparator Tang Xuanzong tarafından terfi ettirilmiş, Honglusi Bakanı ¹⁸⁴ olarak görevlendirilmiştir. Onun bu başarıları bağlı olduğu Vali Fu Men Ling Cha'yı olumlu yönde etkilemiştir. Fu Men Ling Cha, Sizhen Genel Valiliği görevine getirilmiştir.

Yutian Valisi ve Gao Xianzhi birlikte önce Sapi (萨毗) sonrasında Boxian (播仙)'a sefer düzenleyip, Tang Hanedanlığı yönetimi altına almıştır ¹⁸⁵. Gao Xianzhi bu seferden sonra 749 yılında “sağ askeri birlik generali” unvanını almıştır ¹⁸⁶.

¹⁸³ ZZTJ, 215. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=973389&remap=gb>

16.11.2017 tarihinde, 15.44'de ulaşılmıştır.

¹⁸⁴ Honglusi Bakanı (鸿胪寺卿); Tang Hanedanlığı hükümet görevlerinden bir tanesidir.

Başlıca görevleri hanedanlık adına haraç ve vergileri toplamak, bağışlarda bulunmak, askeriye'nin belli birimlerini yönetmek, görev yetki alanı içerisindeki yasaların uygulanmasını sağlamaktır.

¹⁸⁵ Wang, Xiaofu, 1992, a.g.e., s. 185.

¹⁸⁶ Zhao, Baoming, 2006, a.g.m., s. 119.

Gao Xianzhi'nin bulunduğu Anxi bölgesi stratejik öneme sahiptir. Burası Tibet'in, Çin'in Batı Bölgesi'ne girmesine engel olan bir geçit görevi görmektedir. 750 yılında Tibet'in baskılarına dayanamayan Toharistan, Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemiştir. Gao Xianzhi, bu yardım çağrısına olumlu cevap vererek asker göndermiştir. Tibet, yenilgiye uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Araştırmacı Zhao, Gao Xianzhi ve seferleri hakkında da şu bilgileri vermektedir; “Gao Xianzhi, Xiao Bolü ve Jieshi'yı (羯师) ele geçirdikten sonra, Tibet güçlerini Orta Asya'ya itti. Pamir'den Amu Derya'nın güneyi ve Amu Derya'dan Hindistan'a uzanan İpek Yolu'nun batı bölümü hattının tekrar düzenli bir hal almasını sağladı. Gao Xianzhi'nin Pamir'in batısına düzenlediği iki sefer, Tang Hanedanlığı'nın Orta Asya ve Batı Asya'da gücünün zirvesine çıktığı dönemdir. Tang Hanedanlığı, Tarım Havzası, Yili Havzası ve Işık Gölü Bölgesi'nin efendisi olmuştur. Hanedanlık aynı zamanda Toharistan, Kabil ve Keşmir'in koruyucusu konumuna gelmiştir¹⁸⁷”.

Gao Xianzhi bu dönemde hem Tang Hanedanlığı hem de diğer ülkeler tarafından başarılı bir asker olarak ünlenmiştir. Prof. Wang, “749 yılı eylül ayında Gao Xianzhi “Çin Sıra Dağlarının Efendisi” olarak batıda ünlendi” demektedir¹⁸⁸. Bu başarıları sonucunda İmparator Tang Xuanzong tarafından Kuça valiliği görevine getirilmiştir.

750-751 yıllarında Gao Xianzhi'nin daha önce dostane ilişkiler kurduğu Shi Guo'ya karşı tavrı değişmiştir. Gao Xianzhi'nin Shi Guo ile yaşadığı sorunlar ve bu

¹⁸⁷ Zhao, Baoming, 2006, a.g.m., s. 119.

¹⁸⁸ Wang, Xiaofu, 1992, a.g.e., s. 185.

sorunlar neticesinde gerçekleşen Talas Savaşı hakkında çalışmanın “Talas Savaşı” bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Talas Savaşı’nda Gao Xianzhi’ya bağlı birlikler ve Ebu Müslim’in komutanlarından Ziyad b. Salih’e bağlı birlikler 751 yılında Talas Ovası’nın Atlah mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Yaşanan mücadele sonucunda Gao Xianzhi’ya bağlı birlikler ağır bir yenilgiye uğramıştır. Savaş sonucunda Gao Xianzhi’nın çok az sayıda askerle geri dönebildiği, Abbasî ordusunun Gao Xianzhi’ya bağlı ordudan on binlerce askeri esir aldığı aktarılmaktadır ¹⁸⁹.

Talas Savaşı’nda yenilgiye uğraması ve ordusunun büyük çoğunluğunu kaybetmesi Gao Xianzhi için sonun başlangıcı olmuştur. İlk olarak görevinden alınmış ve Batı Bölgesi’nden ayrılması istenmiştir. Yeni görev yeri olarak daha küçük bir yerleşim yeri olan He xi belirlenmiştir. Burası aynı zamanda Gao Xianzhi’nın babasının ilk kez Tang Hanedanlığı adına görev yaptığı yerdir. Gao Xianzhi buraya “Askeri Ve Sivil İşlerden Sorumlu Vali” olarak gönderilmiştir. He xi’nin güneyinde Tibet bulunmaktadır. He xi bölgesi aynı zamanda Tang Hanedanlığı’nın Batı Bölgesi ile bağlantısını sağlayan bir koridor görevi görmektedir. (Harita 11)

Gao Xianzhi, An Lushan Ayaklanması’nın çıktığı 755 yılında ölmüştür. İmparator Xuanzong, An Lushan İsyanı’nı bastırması için kendi oğlunun başında bulunduğu bir

189

JTS,

113.

Bölüm,

<http://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=210470&searchu=%E5%A4%A7%E9%A3%9F&remap=gb> ,17.11.2017 tarihinde, 11.07’de ulaşılmıştır.

askeri birlik göndermiştir. Oğlunun yardımcısı olarak da Gao Xianzhi'yi görevlendirmiştir. Gao Xianzhi, Tang Hanedanlığı'nın başkenti olan Chang-an'da, bir diğer general Feng Changqing (封常清) ise Louyang'da ortaya çıkan ayaklanmalara karşı koymaktadır. Daha öncesinde iç kesimlerde çok fazla asker bulunmadığından, askeri birliklerin çoğunun sınırlara konuşlandırıldığından bahsetmiştik. Bu sebeple merkezde çıkan bu ayaklanmaya karşı koyacak yeterince asker yoktur. Gao Xianzhi ve Feng Changqing'in topladığı ordu, az sayıda askerin yanı sıra tüccarlar ve halktan oluşmaktadır. Bu sebeple ordu, An Lushan'ın saldırılarına karşılık vermede yeterli olamamıştır. Bu dönemde Gao Xianzhi'nin yanında gözlemci olarak Bian Lingcheng (边令诚) bulunmaktadır. Bu kişi daha öncesinde Gao Xianzhi, Xiao Bolü'ye sefer düzenlediğinde de yanında yer almıştır. Bu dönemden itibaren Bian Lingcheng, Gao Xianzhi'ya karşı büyük bir nefret beslemektedir. Bu nefretin sebeplerinden biri olarak Gao Xianzhi'nin yanındakilere ganimeti paylaşırma konusunda cömert davranıp, Bian Lingcheng'e aynı cömertliği göstermemesini sayabiliriz. Bian Lingcheng, seferden geri döndükten sonra bir rapor hazırlamış ve İmparatora sunmuştur. Bu raporda Gao Xianzhi'yi Hanedanlığın ve askeriyenin kaynaklarını şahsi ihtiyaçları için kullanmakla suçlamıştır. Bian Lingcheng'in raporlarının doğru olduğuna inanan imparator Gao Xianzhi'nin ölüm emrini vermiştir¹⁹⁰. İmparatorun bu kararı almasında Gao Xianzhi'nin yakın tarihte yenilgiye uğradığı, Hanedanlık için stratejik öneme sahip bir bölgenin kaybedilmesi ile sonuçlanan Talas Savaşı'nın etkisinin olması muhtemeldir. İlk dönemlerde birçok başarılı seferler düzenleyen daha sonrasında ise bu başarısını devam ettiremeyen Gao Xianzhi, 755 yılında İmparatorun emri ile öldürülmüştür.

¹⁹⁰ Zhu, Li-an, *Da Tang Zai Daluosi Diule Shenme?*, Zhongguo Jingying Bao, 2015, S.

Gao Xianzhi, Tang Hanedanlığı'nın en başarılı generallerinden bir tanesidir. Göreve geldiği tarihten itibaren sürdürdüğü stratejiler onun hızla yükselmesini sağlamıştır. Askeri başarılarında, dövüş sanatlarındaki ustalığının etkisinin de olduğundan bahsedilmektedir ¹⁹¹. Araştırmacı Liu, Gao Xianzhi'nin başarılı bir general olmasının yanı sıra zengin ve cömert bir yönetici olduğunu ve ihtiyacı olan herkese yardım ettiğini söylemektedir. Ancak Gao Xianzhi'yı sona yaklaştıran Talas Savaşı'nın sebepleri hakkında şu bilgiyi vermektedir; "... her bakımdan zengin ve Orta Asya'nın ticaret merkezi sayılan Taşkent'in General Gao Xianzhi'ya çok cazip gelmesi ve bu zenginliği ele geçirmek için giriştiği şahsi ihtirastan ibarettir" ¹⁹².

Gao Xianzhi, Gao Gou Li'den Tang Hanedanlığı'na gelmiş, asker olarak görev yapmış, Tibet ve Bolü ile olan mücadelelerde gösterdiği başarılar sayesinde görevinde yükselmiştir. Abbasîlere karşı kaybettiği savaş, yetkilerinin azalmasına neden olmuştur. Ancak hemen sonrasında çıkan isyan ona askeri başarılarını tekrar göstermesi için bir fırsat vermiştir. Bu fırsatı da iyi değerlendiremeyen Gao Xianzhi, imparatora sunulan bir raporla Hanedanlığın kaynaklarını şahsi ihtiyaçları için kullanmakla suçlanmıştır. Generallikten bir anda suçlu durumuna düşen Gao Xianzhi, bunu canı ile ödemiştir. Hanedanlığın gelişmesi, sınırlarda düzenin sağlanması için yaptığı çalışmalar onu ölümden kurtaramamıştır. Çocuk yaşta geldiği ülkede, arkasında büyük başarılar bırakan bir general olarak yaşamış ve bir suçlu olarak hayatına son verilmiştir.

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Zhao, Baoming, 2006, a.g.m., s. 119.

¹⁹² Liu, En-Lin, *Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme*, VII. Türk Tarihi Kongresine Sunulan Bildiriler - Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972, C. 1, S. 7, s. 144.

4. BÖLÜM

TALAS SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ

Birçok kaynak, Shi Guo Tudunu'nun Gao Xianzhi tarafından yakalanıp öldürülmesini ve Tudun'un oğlunun diğer devletlerden yardım istemesini Talas Savaşı'nın temel sebebi olarak göstermektedir. Bu durum tabii ki savaşın sebeplerinden bir tanesidir. Ancak temel sebep olarak nitelendirilmesinin doğru olmadığı düşüncesindeyim. Savaşa zemin hazırlayan olaylar derinlemesine araştırıldığında daha önemli ve etkili sebeplerin olduğu görülmektedir. Bu sebepleri üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki siyasi sebepler, ikincisi General Gao Xianzhi'nin Shi Guo üzerindeki emelleri ve üçüncüsü ise ekonomik sebeplerdir. Bu sebepler hakkında ayrıntılı bilgi vermek gerekirse;

4.1. Siyasi Sebepler

Tang Hanedanlığı ve Müslüman Araplar arasında Batı Bölgesi olarak adlandırılan bir bölge yer almaktadır. Bölgede Tang Hanedanlığı baskın güç konumundadır ve Batı Bölgesi, Müslüman Araplar ile Tang Hanedanlığı arasında tampon bölge oluşturmaktadır. İmparator Tang Xuanzong tahta geçtiği dönemde öncelikli olarak, İmparatoriçe Wu Zetian'den sonra ortaya çıkmış olan yönetim bozukluğunu gidermeye çalışmıştır. Aynı dönemde Müslüman Araplar ise siyasi birliklerini kurmuş, yayılma politikası yürütmektedir. (Harita 12)

Göktürk Devleti'nin, Uygurlar, Karluklar, Basmiller ittifakı sonucunda yıkılması ile özellikle Batı Göktürkler'in bulunduğu bölgede istikrarsızlık baş göstermiştir. Aynı dönemde Maveraünnehr Bölgesinde de siyasi düzen tam olarak kurulmuş değildir.

Bölgede, genel olarak küçük şehir devletleri hüküm sürmektedir. Buhara, Semerkant ve Shi Guo gibi küçük şehir devletlerinin yönetiminde Türklerin olduğu görülmektedir. Batı Bölgesi'nde ise ne tam bir Tang Hanedanlığı hâkimiyeti söz konusudur, nede Uygur, Karluk, Basmil ittifakı tam olarak bir düzen sağlayabilmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi çalışmanın “Karluklar ve Talas Savaşı'nda Oynadıkları Rol” başlığı altında verilmiştir.

Batı Bölgesi'ndeki siyasi düzenin sağlanması kolay olmamıştır. Bu istikrarsızlık II. Göktürk Kağanlığı'nın ¹⁹³ kuruluşuna kadar devam etmiştir. 691-716 yılları arasında Kapgan Kağan, II. Göktürk Kağanlığı'nın yönetimini üstlenmiştir. Kapgan Kağan döneminde Göktürkler'in Tang Hanedanlığı ile ilişkileri hakkında daha önceki bölümlerde bilgi verilmiştir. Kapgan Kağan, doğuda Tang Hanedanlığı sınırlarına müdahale ederken, batıya da seferler düzenlemektedir. 712 yılında Türgişler'i ve Karluklar'ı II. Göktürk Kağanlığı'na bağlamıştır. Türgişler'in ve Karluklar'ın Göktürkler'e bağlanması ile II. Göktürk Kağanlığı'nın batı sınırı Seyhun Nehri'ne kadar uzanmıştır.

Türgişler'in II. Göktürk Kağanlığı'na bağlanması ile Türgişler'e bağlı bazı boylar Kapgan Kağan'ın sert tutumundan kurtulmak için batıya doğru hareket etmiştir. Bu boylardan boşalan yerlere Karluklar gelmiştir. Karluklar, bu tarihten itibaren Balkaş Gölü yakınlarında yavaş yavaş siyasi birlik oluşturmaya başlamıştır. 716 yılında Kapgan Kağan'ın ölümü ile II. Göktürk Kağanlığı'nın başına Bilge Kağan geçmiştir. Bu dönemde Türgişler, II. Göktürk Kağanlığı'ndan ayrılmak için Su-lu Kağan liderliğinde harekete

¹⁹³ II. Göktürk Kağanlığı, 682 yılında İltiş Kutluğ Kağan tarafından kurulmuştur.

geçmiş ve kendi yönetimlerini kurmayı başarmıştır. II. Göktürk Kağanlığı'ndan ayrılan Türkişler, batı da Emevîler, doğu da Tang Hanedanlığı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. 738 yılında Su-lu Kağan'ın öldürülmesi ile ilgili "Talas Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Tang Hanedanlığı'nın Genel Durumu" bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir. Tang Hanedanlığı'nın desteğini alarak Türkişler'in başına geçen ve Tang yönetimini tanıyan Baga Tarkan, Hanedanlığın baskılarına dayanamayarak isyan etmiştir. 742 yılında Fumen Lingcha komutasındaki Tang ordusu bu isyanı bastırmış, Baga Tarkan'ı öldürmüş ve Türkişler'i tamamen Tang Hanedanlığı'na bağlamıştır.

Tang Hanedanlığı, Batı Bölgesi'nde yönetim kurmak ve bu yönetimi sürdürmek için uzun mücadeleler vermiştir. Bölgede söz sahibi olmak isteyen Türk kavimleri ve Müslüman Araplar, birbirleri ile sık sık mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele sürecinde Tang Hanedanlığı'ndan ilk yardım talebinde bulunan kişinin Fergana İhşidi olduğundan daha önce bahsetmiştik. Emevî saldırılarına karşı koyamayan diğer küçük şehir devletleri de Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemiştir. Bunlardan bazıları; 726 yılında Buhara Hükümdarı, 719 ve 731 yıllarında Semerkant Hükümdarı, 719 ve 727 yıllarında ise Toharistan Yabgu'sudur.

Bu dönemde Tang Hanedanlığı'nın güneyinde Tibet bulunmaktadır. Tang Hanedanlığı'nın bu kavimlerin yardım taleplerine hemen cevap vermemesinin sebeplerinden biri olarak güneyde güçlenen Tibet'i gösterebiliriz. Tang Hanedanlığı Emevîler ile büyük bir mücadeleye girdiğinde güneyden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı sınırını koruyabilecek gücü hazırda bulundurması gerekmektedir. Bunu yapmadığı takdirde aynı dönemde hem Emevîler ile hem de Tibet ile aynı anda mücadele etmesi gerekecektir. Bu durum Hanedanlığı hem askeri hem de ekonomik açıdan zor

duruma sokacaktır. Bu sebeple Tang Hanedanlığı, yardım isteyen kavimlere cevap vermekte acele etmemiştir.

738 yılında Su-lu Kağan'ın ölmesi ve Türgişler'in zayıflaması ile Tang Hanedanlığı harekete geçmiştir. 744 yılında İli Vadisi ve Isık Göl çevresinde güçlenmeye başlanmıştır. 747 yılında güneyde bulunan Tibet'e karşı başarılı seferler düzenlenmiştir. Bu seferlerde General Gao Xianzhi önemli görevler almıştır. Gao Xianzhi'nın Kuça valiliği görevine getirilmesi ve batıya seferler düzenlemesi Batı Bölgesi ve Maverâünnehr'de önemli siyasi değişikliklere neden olmuştur.

Bu dönemde Emevîler, sınırları içerisinde birliğini sağlamış bir İslâm devletidir. Güçleri günden güne artmaktadır. Dört Halife Döneminde Sasanî İmparatorluğu'nun yıkılması ve İran'ın fehmedilmesi ile Müslüman Araplar, Ceyhun Nehri'ne kadar gelmiştir. Hz. Ömer'in ölümüyle duraklayan seferler Emevîler döneminde tekrar hız kazanmıştır. Maveranünnehr'e ilk askeri seferi Emevîlerin Horasan Valisi Ubeydullah b. Ziyad yapmıştır (674). Bu sefer sonucunda Buhara'yı ele geçirmiştir. Emevîlerin Maverâünnehr'e yaptıkları seferlerle ilgili olarak Prof. Dr. Yıldız, Ubeydullah b. Ziyad'dan sonra Horasan valiliği görevine getirilen Sa'id b. Osman'ın 675-676 ve Selm b. Ziyad'ın 680-681 yıllarında Semerkant ve Buhara'ya sefer düzenlediklerinden; bu iki şehre yardıma gelen Türk kavimlerini yenilgiye uğrattıklarından bahsetmektedir ¹⁹⁴. Emevîlerin, Batı Bölgesi'nin bir kısmında ve Maverâünnehr'de hâkimiyet kurmalarında Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim önemli rol oynamıştır. Kuteybe b. Müslim'in askeri

¹⁹⁴ Yıldız, Hakkı Dursun, 1973,a.g.m., s. 75.

faaliyetleri hakkında çalışmanın “Talas Savaşı’na Kadar Olan Dönemde Müslüman Arapların Genel Durumu” bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Ancak değinmemiz gereken önemli bir konu vardır. Prof. Dr. Yıldız, Kuteybe b. Müslim’in Maveraünnehr ve Batı Bölgesi’ne yaptığı seferlerde buradaki kavimlere yardıma gelenlerin Türk kavimleri olduğunu aktarmaktadır. Bu dönemde II. Göktürk Kağanlığı’nın sınırları Seyhun Nehri’ne kadar uzanmaktadır. II. Göktürk Kağanlığı’nın başında Bilge Kağan bulunmaktadır ve Bilge Kağan dönemi Göktürkler’in en güçlü oldukları dönemdir. Bu bilgiye dayanarak Kuteybe b. Müslim’in saldırılarında küçük kavimlere yardım gelen Türk kavminin II. Göktürk Kağanlığı olma ihtimali yüksektir.

Kuteybe b. Müslim’in ölümünden sonra Maveraünnehr bölgesinde Emevî etkisi azalmış olsa da Abbasîlerin yönetime gelmesinden sonra Horasan Valisi olarak görevlendirilen Ebû Müslim zamanında yine Müslüman Araplar bölgede güçlenmiştir. Ebû Müslim, Tang Hanedanlığı’nın zengin ve geniş topraklarında söz sahibi olmak düşüncesindedir. Müslüman Arapların Bagatur Tudun’un oğlunun yardım çağrısına olumlu cevap vermesindeki en büyük etmen Tang Hanedanlığı’nın yönetiminde bulunan Anxi Sizhen bölgesini ele geçirmektir.

Tang Hanedanlığı tarafında ise Batı Bölgesi generallerinden Gao Xianzhi yönetimindeki ordu Shi Guo üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadır. Bu baskının ekonomik sebeplerinin yanı sıra siyasi sebepleri de vardır. Bunlardan bir tanesi burada bulunan Türk kökenli kavimlerin yeniden güçlenmesine engel olma düşüncesidir. Yakın tarihte Türgişler ve Göktürkler dağılmıştır. Onlardan geriye kalanlar bölgede dağınık

şekilde yaşamaktadır. Shi Guo'nun dağlarla kaplı coğrafyası ve İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunması ile Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları bölge olduğunu söylemek mümkündür. Burada yeniden kurulabilecek bir Türk birliğine engel olmak isteyen Gao Xianzhi, Shi Guo üzerinde devamlı baskı kurmaktadır. Bu baskılar sonucunda Shi Guo tudunu Bagatur Tudun'u yakalamış ve öldürmüştür. Onu yakalamak ve Shi Guo'ya saldırmak için ortaya sürdüğü gerekçe pek inandırıcı görünmemektedir. Bu gerekçe hakkında ayrıntılı bilgi "Talas Savaşı" bölümünde verilmiştir. Bütün bunlara ek olarak, General Gao Xianzhi'nin hırslı kişiliğini ve savaşa karşı duyduğu isteği göz önünde bulundurursak doğuya ilerlemek isteyen Abbasîlerin ve batıya ilerlemek isteyen Tang Hanedanlığı'nın karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Bu gelişmeleri savaşın siyasi sebepleri olarak nitelendirebiliriz.

4.2. General Gao Xianzhi'nin Shi Guo Üzerindeki Emelleri

General Gao Xianzhi'nin hayatı ve askeri faaliyetleri hakkında çalışmanın "Talas Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Tang Hanedanlığı'nın Genel Durumu" bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir. General Gao Xianzhi'nin Shi Guo üzerindeki emellerinden bahsetmeden önce Shi Guo'nun önemi hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Daha önce kısaca belirttiğimiz gibi Shi Guo, günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Talas Irmağı üzerinde yer alan Talas şehri ve çevresindeki bölgeye verilen addır. Tang Hanedanlığı döneminde Orta Asya'da hüküm süren bir şehir devletidir. Kaynaklarda Shi Guo'yu ifade etmek için Çaç, Taşkent ve Şaş isimleri kullanılmaktadır¹⁹⁵. İbnu'l Esir, el-Kâmil fi't-târîh adlı eserinde Shi Guo'nun yer aldığı

¹⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Chen, Dachuan, *Daluosi Zhizhan Yu Sama'erhan Zhi*, Zhongguo Zaozhi Xuebao Yong 2005 Zengkan (2005 Özel Sayısı), Beijing 2005, s. 22-

bölgeden Şaş adı ile bahsetmektedir¹⁹⁶. Yakût El-Hamevi, Şaş adı ilgili olarak ise şu bilgileri aktarmaktadır: “ Atlah ve Şaş bitişik gibidir/sınırları yakındır. Bir sınırı Harezmi Gölündeki (Aral Gölü) Şaş Vadisine, bir sınırı İsfıcap (günümüzde Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Sayram şehrinin olduğu bölgeye verilen ad.) ve Kalas arasında Babûl Hadîd (Demir Kapı) olarak bilinen bir bozkıra, bir sınırı Hristiyan köyü olan Tengri’ye, bir diğer sınırı da Şaş bölgesine ait dağlara uzanır. Şaş ovalık bir yerdedir. Burada dağ ve yükselti yoktur. Türk tarafındaki en büyük sınır şehridir.”¹⁹⁷. Edouard Chavannes, Taşkent yerine “Şe” adının da kullanılabileceğine işaret etmektedir ¹⁹⁸.

Et-Taberi’nin Tarihu’l-Umem ve’l-Mulûk eserinde Shi Guo için Şaş yerine Kes (Keş/Kiş ??) adının kullanıldığı görülmektedir ¹⁹⁹. İbn Kesir’in el-Bidâye ve’n-Nihâye adlı eserinde yine Keş adı geçmektedir. Kaynakta “Ebu Müslim’in naiplerinden biri Keş-Kiş ülkesine sefere çıktı. Birçok kişi öldürdü. Altın işlemeli, çok sayıda Çin kap kacağını ele geçirdi” denilmektedir ²⁰⁰.

32; Yıldız, Hakkı Dursun, 1973, a.g.m., 77; Babayar, Gaybullah, *Batı Köktürk Ve Orta Asya Bozkır Hanlıklarının Sikkelerindeki Damgalar*, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2014, C. 1, S. 1, s. 9-29.

¹⁹⁶ İbnu’l Esir, 1407/1987, a.g.e., C. 4, s. 281.

¹⁹⁷ Yakût El-Hamevi, 1979, a.g.e., C. 3, s. 308-309.

¹⁹⁸ Chavannes, Edouard, 2013, a.g.e., s. 184.

¹⁹⁹ Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim, Târîhu’t-Taberi, Mısır, Dâru’l-Me’arif, 1965, C. 7, s.464.

²⁰⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Dâr İhyâ et-Turâs el-Arabî (yayınevi), Beyrut 1413/1993, C. 10, s. 62.

Et-Taberi ve İbn Kesir'in kullandığı Kes (Keş, Kiş ??) adı incelendiğinde bir nokta dikkat çekmektedir. Shi Guo'nun (石国) hüküm sürdüğü bölgenin güneyinde Çince okunuşu Shi Guo, ancak yazılışı 史国 olan farklı bir şehir devleti yer almaktadır. Bu bölge Semerkant'ın güneyindedir. Bu iki şehir devletinin Çince yazılışları farklı ancak okunuşları aynıdır. Daha güneyde bulunan Shi Guo (史国)'nun Çince kaynaklarda aktarılan bir diğer ismi Kes veya Kiş'dir. Burada bahsedilen Shi Guo ayrıca Kusana Hanedanlığı olarak adlandırılmaktadır ²⁰¹. Prof. Dr. Taşağıl, Keş adı verilen farklı bir devletin varlığından söz etmektedir ²⁰². İbnu'l Esir'in el-Kâmil fi't-târîh adlı eserinde "Şaş ve Fergana Savaşının Anlatımı" bölümünde Keş/Kiş adı verilen bir ülkeden bahsedilmektedir ²⁰³. Yakût El-Hamevi, Keş adı ile ilgili olarak şöyle söylemektedir; "Cürcan'a üç fersah uzaklıkta tepelik/dağlık bölgede bulunan bir yere verilen addır. Buraya Kec, Farsçada Cas da denilmektedir"²⁰⁴.

Bahsedilen Shi Guo (Keş, Kiş) şehir devleti günümüz Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Semerkant'ın güneyindeki Şehr-i-Sebz olarak adlandırılan bölgede bulunmaktadır. Talas Savaşı'nın gerçekleştiği bölgenin güneyindedir. Bu durum göstermektedir ki; Et-Taberi ve İbn Kesir'in Kes (Keş, Kiş ??) olarak belirttiği Shi Guo,

²⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Zhang, Fa, *The History and Spirit of Chinese Art (2-Volume Set)*, Honolulu, Silk Road Press, 2003, s. 132; Jeong, Su-il, *The Silk Road Encyclopedia*, Seoul, Seoul Selection U. S. A 2016, s. 795.

²⁰² Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 125.

²⁰³ İbnu'l Esir, 1407/1987, a.g.e., C. 4, s. 281.

²⁰⁴ Yakût El-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, Dâr Sâdir (yayınevi), Beyrut 1979, C. 4, s. 462.

Talas Savaşı'nın yaşandığı Shi Guo ile aynı değildir. (Harita 13) Ancak Yakût El-Hamevi ve İbnu'l Esir, Keş'i ve Şaş'ı ayrı ayrı ele almıştır. Bu durum hem iki farklı şehir devletinin varlığını göstermekte hem de Şaş coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır.

Talas Savaşı'nın gerçekleştiği Shi Guo (Şaş), Orta Asya'da yer alan bir şehir devletidir. Shi Guo, büyük nehirlerden ve dağlardan oluşan doğal bir koruma alanına sahiptir (Pamir dağlarının kuzeyi ve Sir Derya'nın batısı). Coğrafi özellikleri diğer devletlerin saldırılarına karşı koymada büyük katkı sağlamıştır. Semerkant'ın Emevîler tarafından fethedilmesinin ardından Shi (史)、Mi (米)、An (安) gibi küçük devletler Emevî hâkimiyetini kabul etmeye zorlanmıştır. Bölgede bulunan küçük devletlerden olan Shi Guo, coğrafi özellikleri ve siyasi stratejileri sayesinde Emevîlere bağlanmaktan kurtulmuştur.

Xianqing'in²⁰⁵ üçüncü yılında (658) Shi Guo, Tang Hanedanlığı tarafından Dawan Garnizonu sınırları içerisine alınmıştır. Kaiyuan'ın ilk yıllarında Tang Hanedanlığı hükümdarı Tang Xuanzong, Bagatur Tudun'u Shi Guo yöneticisi olarak ilan etmiştir. 740 yılında Tang Hanedanlığı ve Türkişler arasında yaşanan mücadelede, Shi Guo önemli rol oynamıştır. Tang Hanedanlığı, yardımlarına karşılık olarak Bagatur Tudun'a Çince unvanlar vermiştir. Tianbao'un ilk yılında (742) ise Tang Hanedanlığı tarafından Bagatur Tudun'un oğluna askeri rütbelere verilmiştir. Fakat sonrasında Shi Guo ve Tang Hanedanlığı arasındaki ilişkiler bozulmuştur. 750 yılında Kuça Valisi Gao Xianzhi, Shi Guo'ya asker göndermiştir. Gao Xianzhi, gücünü göstermek ve otoritesini

²⁰⁵ Xianqing(显庆): Tang Gaozong döneminde 656 - 661 yılları arasına verilen addır.

pekiştirmek amacıyla Shi Guo üzerinde baskı kurmak istemiştir²⁰⁶. Bagatur Tudun, ilk başlarda bu baskıları aşırı bulmamıştır. Ancak sonrasında Gao Xianzhi'nin aşırı davranışlarından rahatsız olmuş ve tepki göstermiştir. Bunun sonucunda beklediği fırsatı yakalayan Gao Xianzhi, Shi Guo'ya sefer düzenlemiş ve ülkeyi yağmalamıştır. Talas Seferi olarak adlandırılan bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi çalışmanın Talas Savaşı bölümünde verilecektir.

General Gao Xianzhi'nin Shi Guo üzerindeki etkisi hakkında Araştırmacı Li, Gao Xianzhi'nin Shi Guo üzerinde sert bir yönetim politikası uyguladığından bahsetmektedir²⁰⁷. Gao Xianzhi'nin özellikle Shi Guo'ya yönelik uyguladığı bu baskıcı politikanın, Shi Guo'yu batı komşusu olan Müslüman Araplara yakınlaştırdığı görülmektedir.

4.3. Ekonomik Sebepler

Savaşın ekonomik sebeplerinde Shi Guo'nun coğrafi konumunu büyük önem taşımaktadır. İki ülke arasında bulunan yüksek dağlar ve nehirler, Müslüman Arapları ve Çinlileri birbirinden ayıran doğal bir set görevi görmektedir. Dağların eteklerinde yer alan Shi Guo stratejik öneme sahiptir. Bunun yanı sıra Shi Guo, İpek Yolu güzergâhı üzerindedir. İpek Yolu üzerindeki noktalar, ekonominin en hareketli olduğu yerlerdir. Shi

²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65; Guo, Yingde, 2015, a.g.e. s.

45.

²⁰⁷ Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65.

Guo sınırları içerisinde bulunan Talas, bu noktalardan bir tanesidir. Bu sebeple bölge ekonomik olarak elverişli konumdadır ²⁰⁸. (Harita 14)

Yakût El-Hamevi, Şaş hakkında şöyle söylemektedir; “Bütün Horasan ve Maveraünnehr’de Şaş’dan daha zengin, mamur, gelişmiş bir ülke yoktur..... Evler büyük ve kerpiçtendir. Evlerin genelinde su akar.....Bütün Maveraünnehr’in en nezih yeri olup yeşillikler içindedir. İdari merkezleri Bunkes’tir. Birçok şehir de vardır.”²⁰⁹ Bu bilgilere dayanarak Şaş’ın ekonomik ve sosyal gelişmişlik seviyesi hakkında fikir sahibi olabiliriz. Özellikle kerpiç evlere ve evlerde su aktığına vurgu yapılması düzenli bir şehir yapısına, suyollarına ve imar çalışmalarına verilen önemi göstermektedir. Ayrıca dağılan Göktürk soyundan gelenlerin ise yerleşmek için neden bu bölgeyi tercih ettikleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Ekonomik gelişmenin halkın refah seviyesini arttırdığı görülmektedir.

İpek Yolu’nun Shi Guo sınırları içerisinde geçmesi Shi Guo’nun coğrafi önemini arttırmaktadır. Shi Guo üzerinde yönetim hakkına sahip olan ülke, hem İpek Yolu’nun bir kısım kontrolünü ele geçirecek hem de doğu ile batı arasındaki geçiş yolunda yönetici konumuna gelecektir. Böylelikle aynı dönemde bölgede dağılmış olarak yaşayan Göktürkler’in ardıllarının da bölgeye yerleşmelerindeki bir diğer amaç da kendini

²⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Lin, Meicun, *Daluosi Cheng Yu Tang Dai Sichou Zhilu*, Journal of Zhejiang University (Humanities and Social Sciences Edition), 2016, C. 46, S. 5, s. 1-15.

²⁰⁹ Yakût El-Hamevi, 1979, a.g.e., C. 3, s. 308-309.

göstermektedir. İleride kurulabilecek Türk birliğine ekonomik destek sağlama amacının, bu güvenli ve önemli bölgeyi seçmelerinde etkili olduğu açıktır.

Bütün bu sebepler sonucunda Gao Xianzhi ve Ziyad b. Salih, 751 yılında karşı karşıya gelmiştir. Savaşın sebepleri hakkında ayrıntılı bilgilere Çin kaymalarından ulaşılmaktadır. Çin, tarih yazıcılığına çok büyük önem vermektedir. Tang Hanedanlığı dönemi önemli tarihi kaynaklardan Jiu Tang Shu ve Xin Tang Shu'da, Talas Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir. Hanedanlığın, kaybettikleri bir savaş hakkındaki bilgileri ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alması, tarih yazıcılığındaki objektif tavırlarını göstermektedir.

Talas Savaşı, Abbasî Devleti'nin kuruluşundan bir yıl sonra gerçekleşmiştir. Abbasî Devleti, sınırları içerisinde düzeni sağlamış olsa da, yönetim değişikliği olayların tarihi kaynaklara aktarımını etkilemiştir. Bu sebeptendir ki önemli Arap tarihçilerinden Et-Teberi ve İbn Kesir'in eserlerinde bu savaş ile ilgili pek fazla bilgiye rastlanmamıştır.

5. BÖLÜM

TALAS SAVAŞI

Talas Savaşı'nın²¹⁰ sebeplerinden, önceki bölümde ayrıntıları ile bir şekilde bahsetmiştik. Savaşın nasıl gerçekleştiğine geçmeden önce bahsedilmesi gereken önemli bir konu vardır. Bu konu, Araştırmacı Liu tarafından 750 yılında gerçekleştiği aktarılan Talas Seferi'dir. Bu sefer Tang Hanedanlığı Generali Gao Xianzhi tarafından gerçekleştirilmiştir. Gao Xianzhi sefer sonucunda, dönemin Shi Guo Tudununu²¹¹ esir almış ve Tang Hanedanlığı imparatoru Tang Xuanzong'a teslim etmiştir. Gao Xianzhi, Shi Guo'yu yağmalamış, değerli taşlar ve altınlardan oluşan bir ganimet elde etmiştir. Elde ettiği ganimetin büyük çoğunluğunu imparatora sunmuş, kalan kısmını ise çevresindekilere ve Ona bu seferde destek olan yardımcılarına dağıtmıştır. Başarısının karşılığı olarak İmparator Onu He xi Valisi ve Sarı Nehir'in batısında yer alan bölgenin yöneticisi olarak görevlendirmiştir²¹². Burada dikkat çeken konulardan bir tanesi Gao Xianzhi'nin Talas Seferi sonunda He xi Valisi olarak görevlendirildiği bilgisidir. Gao Xianzhi, Talas Seferi'ne 750 yılında yani Talas Savaşı'ndan bir yıl önce çıkmıştır. Talas

²¹⁰ Dr. Salman, Talas Savaşı'nın, Talas şehri yakınlarında bulunan Atlah mevkiinde gerçekleştiğini aktararak, bu savaşın Talas Savaşı olarak anılmasının yanı sıra Atlah Savaşı' da denilebileceğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Salman, Hüseyin, *VII ve X. Asırlar Arasında Önemli Türk Boylarından Karluklar ve Karluk Devleti*, Türk Dünyası Araştırmaları 15 Aralık 1981, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1981, S. 15, s.191.

²¹¹ Tudun, Shi Guo hükümdarlarına verilen unvandır. Prof. Dr. Yıldız dönemin Shi Guo hükümdarınının Bagatur Tudun olduğunu aktarmaktadır. Bk. Yıldız, Hakkı Dursun, 1987, a.g.e., C. 6, s. 18.

²¹² Liu, Enlin, 1972, a.g.m., s. 414-420.

Savaşı'na Kuça Valisi sıfatıyla katılmıştır. Bu durumda Talas Seferi'nden sonra He xi Valisi unvanını almış olma ihtimali bulunmamaktadır. He xi valiliği, Gao Xianzhi'nın Talas Savaşı'nı kaybetmesinden sonra yeni görev yeri olarak belirlenmiştir. Bu bilgi Çince kaynaklarda açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Gao Xianzhi'nın Shi Guo'ya yaptığı bu seferle ilgili olarak; Shi Guo Tudununun, Tang Hanedanlığı ile yaptığı antlaşmaya uymadığı gerekçesiyle seferin gerçekleştiği aktarılmaktadır ²¹³. Bu sefer dolaylı olarak Talas Savaşı'nın sebeplerinden bir tanesi sayılabilir. Sefer sonrasında esir alınan Shi Guo Tudununun oğlu, kaçarak Müslüman Araplardan ve Orta Asya'da hüküm süren diğer devletlerden yardım istemiştir. Yardım çağrısına olumlu cevap veren Müslüman Arapların hazırladığı ordu ve Gao Xianzhi'nın ordusu Talas Ovası Atlah mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Dikkat edilmesi gereken nokta, Talas Seferi'nin 750 yılında, Talas Savaşı'nın ise 751 yılı temmuz ayında gerçekleşmiş olmasıdır.

Talas Seferi ve ardından Talas Savaşı şu şekilde gerçekleşmiştir: Gao Xianzhi, Shi Guo Tudununun sınır koruma görevini yeterince başarılı bir şekilde yerine getirememekle suçlamıştır. Shi Guo Tudunu başlarda suçlamaları kabul etmemiştir. Ancak sonrasında baskılara dayanamayarak Gao Xianzhi'nın iddiasını kabul etmek zorunda kalmıştır. İtiraf edilen bir suçun cezasız kalmaması gerektiğini savunan Gao Xianzhi, Shi Guo'ya sefer düzenlemiş, Tudunu yakalamış ve öldürmüştür.

²¹³ XTS, 221. Bölüm. http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_238.htm , 17.11.2017 tarihinde, 16.26'da ulaşılmıştır.

Shi Guo Tudununun yakalanması ve öldürmesi ile ilgili farklı fikirler ileri sürülmektedir. Bu fikirlerden bazıları; Shi Guo Tudunu, Tang sarayına getirilerek İmparatorun emri ile öldürülmüştür; Shi Guo Tudunu, Tang sarayına getirilmek üzere yola çıktığında Gao Xianzhi'nın askerleri tarafından öldürülmüştür; Shi Guo Tudunu, Shi Guo'da yakalandıktan sonra hanedanlık kurallarına göre yargılanmış ve idam edilmiştir; Shi Guo Tudunu, yakalanıp Tang sarayına getirilmiş ancak hemen öldürülmeyip ileri yaşlara kadar sarayda tutulmuştur ²¹⁴.

Bahsedilen gerekçelerin ortak noktası Shi Guo tudununun bir mazeretle Gao Xianzhi tarafından cezalandırılmak amacıyla yakalanmasıdır. Tudun yakalandıktan sonra oğlu kaçmış, Orta Asya ülkelerinden ve Müslüman Araplardan yardım istemiştir. Veliahdın yardım çağrısına Abbasî Devleti olumlu karşılık vermiştir. Abbasîlerin Horasan Valisi Ebû Müslim, Tang Hanedanlığı'nın zengin toprakları üzerinde egemenlik kurmayı amaçlamaktadır. Dönemin en önemli ticaret yollarından olan İpek Yolu, Shi Guo üzerinden geçmektedir. Buradan anlaşılacağı gibi; Abbasîlerin, Shi Guo'ya yardım etmek istemelerindeki amaç Shi Guo'yu karşılaştığı zor durumdan kurtarmak, Tang Hanedanlığı'nın Abbasî sınırına yaklaşmasını engellemek değil, Shi Guo üzerinde

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. *Da Tang Mo Dao, Tang Diguoyu Alabo Diguoyu Daluosi Zhizhan:*

Chedi Gaibian Zhongya Jushi,

http://military.china.com/history4/62/20140529/18530820_3.html 29.08.2016 tarih, saat

12.00'da ulaşılmıştır; Liu, Enlin, 1972, a.g.m., s. 414-420; Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65; Taşağıl, Ahmet, 2017, a.g.e., s. 231.

hâkimiyet kurmak, Anxi Sizhen Bölgesini ele geçirmek ve ticari öneme sahip İpek Yolu üzerinde söz sahibi olmaktır.

Araştırmacı Li, Müslüman Arapların Shi Guo'ya yardımı ile ilgili olarak farklı bir görüş ileri sürmektedir. Onun görüşüne göre veliahdın yardım çağrısına Orta Asya'da bulunan küçük devletler olumlu karşılık vermiştir. Ancak bu devletlerin Tang Hanedanlığı ile mücadele edecek güçleri yoktur. Bu sebeple batıda gücünü arttırmış olan Müslüman Araplara gizlice işbirliği teklif etmişlerdir. Bunun, Orta Asya ve Tang Hanedanlığı sınırlarında yönetim kurmak için büyük bir fırsat olduğunu düşünen Müslüman Arapların Horasan Valisi Ebû Müslim, teklifi kabul etmiştir. Ebû Müslim'in öncülüğünde hazırlanan ordu Anxi Sizhen'a²¹⁵ saldırı planları yapmıştır. Bu planlardan haberdar olan Gao Xianzhi hemen harekete geçerek onları durdurmak için batıya doğru yola çıkmıştır²¹⁶. ZZZTJ, 216. Bölümde Gao Xianzhi'nın Müslüman Araplara karşı otuz bin kişilik bir ordu ile yola çıktığı, yedi yüz *li* ilerlediği, Talas şehrine vardığı ve Müslüman Araplarla karşılaştığı aktarılmaktadır²¹⁷.

Müslüman Arapların Shi Guo'ya yardımı ile ilgili Prof. Dr. Yıldız'ın görüşü ise şöyledir: "Abbasîlerin İslâm dünyasının yönetimine geçmesi ile diğer cephelerde olduğu

²¹⁵ Daha önce belirttiğimiz gibi Anxi Sizhen, Batı Bölgesi'nde bulunan, Kuça, Kaşkar, Hoten ve Karaşar bölgelerini içine alan önemli bir (askeri) garnizondur.

²¹⁶ Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65

²¹⁷ ZZZTJ, 216. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/zztj/content/zztj_216.htm, 17.11.2017 tarihinde, 16.48'de ulaşılmıştır.

gibi Türkler ile olan mücadeleleri de azalmış ve durma noktasına gelmiştir. Abbasî sınırının doğusunda yaşanan gelişmeler, bin asırdan bu yana devam eden Türk-Arap mücadelelerinin yeni bir döneme girmesine sebep olmuştur. Maveranühr'de Türk-Arap mücadelelerinin devam ettiği dönemde bazı Türk beyleri Müslüman Araplara karşı Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemiştir. Batıya doğru ilerlemek için bu durumu fırsat olarak gören Tang Hanedanlığı, Türk beylerinin yardım taleplerini kabul etmiştir. 747 yılında büyük bir ordu kurarak harekete geçmiştir. Ancak Tang Hanedanlığı'nın sert tutumu ve Shi Guo üzerindeki yaptırımları, Türklerin bu sefer de Müslüman Araplardan yardım istemelerine neden olmuştur. Doğuda ilerlemek isteyen Ebû Müslim, yardım talebini kabul ederek harekete geçmiştir²¹⁸.”

Gao Xianzhi'nın Shi Guo'ya saldırdığı dönemde Batı Bölgesi'nde ve bölgenin kuzey ve kuzeybatısında tam anlamıyla oluşmuş bir Türk birliği bulunmamaktadır. Buradaki yönetimler teşkilatlı bir devlet yapısı şeklinde değil, bölgesel yönetimler şeklindedir. Bu sebeple Shi Guo Tudununun oğlunun yardım istediği Türk kavimlerinin Tang Hanedanlığı ile mücadele edecek gücünün bulunmadığı ve bu sebeple Abbasîlerden yardım istedikleri bilgisinin doğruluğu kabul edilebilir.

Toplanan Abbasî ordusuna Horasan Valisi Ebû Müslim'in görevlendirmesi ile Ziyad b. Salih komuta etmiştir. Ordu doğuya doğru ilerlemeye başlamıştır. Aynı dönemde Gao Xianzhi yönetimindeki ordu da batıya doğru ilerlemektedir.

²¹⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, 1987, a.g.e., C. 6, s. 18.

İki ordu Temmuz 751'de Talas Ovası Atlah Mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Beş gün süren mücadele sırasında Gao Xianzhi'ya bağlı birlikler içerisinde yer alan Karluk askerleri taraf değiştirerek Abbasî ordusunun yanında yer almıştır. İki taraflı saldırı arasında kalan Gao Xianzhi'ya bağlı birlikler ağır bir yenilgiye uğramıştır. Abbasî Devleti büyük bir zafer kazanmıştır. Kaynaklarda Gao Xianzhi'nın sadece birkaç bin askerle geri çekilebildiği, Abbasî Devleti'nin on binlerce Tang askerini esir aldığı aktarılmaktadır ²¹⁹. (Harita 15)

JTS, 109. Bölüm kayıtlarına göre savaşın son dönemine girildiğinde Gao Xianzhi ve yardımcısı Li Siye(李嗣业) arasında şu diyalog geçmiştir:

Li Siye: Generalim, yabancı topraklardayız, aramızda takviye kuvvetimiz yok, bugün Dashi zafer kazandı, eğer Orta Asya'daki diğer küçük devletler de bu durumdan haberdar olurlarsa, bu zaferi kullanıp bize saldıracaklardır. Eğer bütün orduyu kaybedersek, Siye ve General yakalanıp esir düşerlerse, kim geri dönüp imparatora haber verebilir? Baishilin'e (白石岭) geri çekilsek daha iyi olacak, böylelikle acele bir şekilde plan yapıp harekete geçebiliriz.

Gao Xianzhi: Er, savaş hala devam ediyor. Ben küllerle kaplanmayı tercih ederim, yarın yeni bir savaş olacak, bu dönemi herkes duyacak.

²¹⁹ JTS, 109. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_113.htm , 19.11.2016 tarihinde, 15.55'de ulaşılmıştır.

Li Siye: Binlerce esir verdik, kazanç mı var, eğer potansiyel tehlikeyi göremezsek, bizde yok olacağız ²²⁰.

İlk başlarda Abbasîlere karşı çok kolay bir zafer kazanacağını düşünen ancak sonrasında savaşın kötü gidişatını gören ve Li Siye'nin ısrarlarına daha fazla dayanamayan Gao Xianzhi, kalan birkaç bin kişilik ordusu ile geri çekilmeye başlamıştır. Geri çekilme sırasında halen savaşmakta olan Gao Xianzhi'nın askerleri arasında panik başlamıştır. Dağılan ordu farkında olmadan geri dönüş yolunu kapatmış ve Gao Xianzhi'nın geri çekilmesine engel olmuştur. Bunun kasten yapıldığını düşünen Gao Xianzhi ve Li Siye kendi askerleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Daha sonrasında Li Siye, panik halindeki askerleri düzene sokmuştur. Böylelikle ordu geri çekilmeyi başarmıştır. Daha sonrasında ise kalan kuvvetler Kuça'ya ulaşmıştır ²²¹.

Talas Savaşı'nın ayrıntıları incelendiğinde iki konu dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki; savaşa katılan asker sayısı hakkındaki farklı görüşlerdir. İkincisi ise Karluklar'ın savaşta oynadıkları roldür. Bu iki konunun ayrıntılarıyla incelenmesi faydalı olacaktır.

²²⁰ JTS, 109. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_113.htm , 19.11.2016 tarihinde, 16.19'da ulaşılmıştır.

²²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Liu, Enlin, 1972, a.g.m., s. 416; JTS, 109. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_148.htm, 19.11.2016 tarihinde, 16.14'de ulaşılmıştır.

5.1. Savaşa Katılan Asker Sayısı Hakkındaki Görüşler

Kaynaklarda Talas Savaşı'na katılan asker sayısı hakkında farklı görüşler yer almaktadır. Farklı kaynaklarda yetmiş bin, altmış bin, otuz bin gibi söylemler aktarılmaktadır.

Bu kaynaklardan bazılarını inceleyecek olursak; Tong Dian, 185. Bölüm Sınır Savunmaları Kısmında “Gao Xianzhi, Shi Guo’ya saldırdı, Talas Ovası’nda yetmiş bin asker vardı /yok oldu ²²²” ifadesi yer almaktadır. ZZTJ Kaoyi, 14. Bölümde “ Gao Xianzhi otuz bin Han ve Tibet askeriyle Müslüman Araplara saldırdı ²²³”, ZZTJ, 216. Bölümde “Gao Xianzhi, haberi duydu, otuz bin Tibet ve Çin askeri ile Müslüman Araplara saldırdı, Talas şehrine kadar, yedi yüz li kadar iç kesimlere ilerledi, Müslüman Araplarla karşılaştı ²²⁴.” denilmektedir. Da Tang Mo Dao’da “Tibet ve Çin askerleri 60.000 kişidir” ifadesi yer almaktadır ²²⁵.

²²² Du You, *Tongdian*, 185. Bölüm, Sınır Savunmaları Kısmı, <http://ctext.org/text.pl?node=564526&if=gb&remap=gb> , 17.11.2016 tarihinde, saat 16.57’de ulaşılmıştır.

²²³ ZZTJ Kaoyi, 14. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=859868&remap=gb> 17.11.2016 tarihinde, saat 17.10’da ulaşılmıştır.

²²⁴ ZZTJ, 216. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/zztj/content/zztj_216.htm, 17.11.2016 tarihinde, saat 17.10’da ulaşılmıştır.

²²⁵ *Da Tang Mo Dao, Tang Diguo yu Alabo Diguo Daluosi Zhizhan: Chedi Gaibian Zhongya* *Jushi*, http://military.china.com/history4/62/20140529/18530820_3.html 29.08.2016 tarih, saat 12.00’da ulaşılmıştır.

Dr. Salman, Gao Xianzhi'nın otuz bin Çinli asker ve kendisine tabi boyların askerleri ile birlikte Talas şehrine doğru harekete geçtiğini aktarmaktadır ²²⁶.

Zhu, Li-an, Gao Xianzhi'nın yirmi bin valilik askeri ve on bin vassal ülke askeri ile birlikte 751 yılında harekete geçtiğini aktarmaktadır ²²⁷.

Prof. Dr. Yazıcı ise Gao Xianzhi'ya bağlı birliklerde savaşa katılan asker sayısını şöyle ifade etmektedir; "...Çinliler için büyük bir hezimetle son bulmuştur. Yetmiş bin kişilik Çin birliklerinin büyük bir kısmı savaş meydanında yok edilmiş, yirmi bin kadarı esir olarak Müslüman Arapların eline geçmiş, Gao Xianzhi ise ancak az bir kuvvetle canını kurtarabilmiştir. ²²⁸"

Prof. Dr. Taşağıl ise yüzbin kişiyi aşkın Çin ordusundan kırk beş bin kişinin öldürüldüğünden, yirmi beş bin kişinin ise Müslüman Araplar tarafından esir alındığından bahsetmektedir²²⁹.

²²⁶ Salman, Hüseyin,1981, a.g.m., s.191.

²²⁷ Zhu, Li-an, 2015, a.g.m., s. 1-3.

²²⁸ Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 36.

²²⁹ Taşağıl, Ahmet, 2017, a.g.e., s. 232.

JTS, 109. Bölümde şöyle aktarılmaktadır; “ Gao Xianzhi telaşa kapıldı, yirmi bin askerle yabancı toprakların içlerine doğru ilerledi, Müslüman Araplarla savaştan Gao Xianzhi, yenildi ²³⁰.”

XTS, 138. Bölümde savaşa katılan asker sayısı şu şekilde aktarılmaktadır; “Gao Xianzhi, yirmi bin kişilik ordu ile ilerledi, Müslüman Arapları yenmek için binlerce asker kaybetti ²³¹.”

Günümüzde Talas Savaşı'nı araştıran Çinli araştırmacıların birçoğu savaşa katılan asker sayısını yetmiş bin olarak kabul etmektedir. Bunu sayının kabul edilmesi Tongdian'in yazarı Du You'un yeğeni Du Huan'ın savaşa katılmış olmasıyla yakından ilişkilidir. Du Huan'ın Tongdian hazırlandığı dönemde Du You'a savaş hakkında bilgi aktardığı ve asker sayısını yetmiş bin kişi olarak bildirdiği varsayılmaktadır. Bu bilgiyi Tang Hanedanlığı tarihi hakkında geniş kapsamlı araştırmaları bulunan Prof. Dr. Bai Shouyi' de desteklemektedir ²³². Prof. Dr. Bai'in yanı sıra Araştırmacı Chen da savaşın büyüklüğü ve sonrasındaki esir sayısını göz önünde bulundurarak yetmiş bin askerin kabul edilebilir bir sayı olduğunu aktarmaktadır ²³³.

²³⁰ JTS, 109. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_113.htm, 17.11.2016 tarihinde, saat 14.13'de ulaşılmıştır.

²³¹ XTS, 138. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_151.htm, 17.11.2016 tarihinde, saat 14.31'de ulaşılmıştır.

²³² Li, Fang, 2006, a.g.m., s. 56-65.

²³³ Chen, Dachuan, 2005, a.g.m., s. 22-32.

Genel olarak bakacak olursak Tang Hanedanlığı döneminde bir askeri birlik on bin veya yirmi bin kişiden oluşmaktadır. Her yönetim bölgesine en az bir askeri birlik sağlanmaktadır. Bölgenin büyüklüğüne ve önemine göre asker sayısı belirlenmektedir. Bu bakımdan düşünüldüğünde Gao Xianzhi'nın görev yaptığı Kuça Bölgesi son derece önemlidir. Burası Tang Hanedanlığı'nın Batı Bölgesi'ndeki kalesi konumundadır. Bu sebeple buradaki birlikteki asker sayısını yirmi bin olarak kabul edebiliriz. JTS ve XTS kayıtlarında bildirilen yirmi bin asker sayısının buradan geldiğini söylemenin yanlış olmayacağı düşüncesindeyim.

Diğer kaynaklarda belirtilen farklı asker sayıları ile ilgili olarak, savaşa katılan askerlerin hepsinin bu yirmi bin kişilik birliğe dâhil olmadığını söyleyebiliriz. Bölgede birçok etnik ulus bulunmaktadır. Bu etnik uluslara mensup olan kişilerden asker olarak görev yapanların sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır. Bu sebeple sayısı belli olan, nitelikli askeri birliğin yanında savaşa katılan bu birliklerin net sayısı ve hangi etnik ulusa mensup olduklarına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Savaş sonrasındaki esir sayısı göz önünde bulundurulursa, bu uluslara mensup kişiler hakkında yorumlayabileceğimiz net bilgi; Gao Xianzhi'nın ordusunda Talas Savaşı'na katıldıklarıdır.

Talas Savaşı'na katılan ordu, imparatorun yönetiminde, Gao Xianzhi'nın general olarak atandığı asıl Çin ordusu değildir. Gao Xianzhi'nın yönetimindeki Kuça'da konuşlandırılmış birlik ve beraberinde etnik uluslardan oluşan ordudur. Bu ordunun içerisinde asıl mesleği askerlik olanların dışında kâğıt yapım ustaları, ipek işleme ustaları, ressamlar, altın ve gümüş işleme ustaları vs. vardır. Bu kişiler savaş sonrasında Çin kültürünün ve el sanatlarının yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bu konuya ayrıntılı

olarak “Talas Savaşı’nın Sonuçları” bölümünde değinilecektir. Savaşa katılan diğer birliklerin sayısı tam olarak bilinmediğinden otuz bin, altmış bin gibi söylemler daha çok tahmine dayanmaktadır.

Tongdian’de belirtilen yetmiş bin asker ile ilgili olarak, sayının doğru olduğunu düşünürsek, Talas Şehri ve yakınlarındaki Talas Ovası’nın coğrafi yapısını göz önünde bulundurmamız gerekir. Coğrafi olarak bu kadar küçük ve dağlık alanların yoğun olduğu bir bölgenin yerli halk dışında yetmiş bin Çin askeri ve ek olarak Müslüman Arap ordusunun askerlerini barındırması pek mümkün görünmemektedir. Ancak bahsedilen yetmiş bin askerin Çin ve Müslüman Arap ordusunun toplam sayısı olabileceğini de göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Savaşa katılan Abbasî ordusu asker sayısının on beş ila yirmi bin kişi olduğu aktarılmaktadır²³⁴. İdarî, mali ve kazaî işleri Dîvânü’l-ceyş tarafından yürütülen Abbâsî ordusunun asıl temelini ücretli (murtazika) olarak adlandırılan, düzenli ve devamlı askerler oluşturmaktadır. Bu ücretli askerler verdikleri hizmet karşılığında devlet bütçesinden belli bir miktar maaş alır ve her türlü ihtiyaçları devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Ücretli askerlerin yanı sıra savaş döneminde devletin yaptığı çağrı sonucunda asker olarak görev yapan ve gönüllüler (mutatavvia) olarak adlandırılan bir grup daha vardır. Bu kişiler savaş zamanı orduya katılır ve zekât ve ganimetten pay alır,

²³⁴ *Da Tang Mo Dao, Tang Diguoyu Alabo Diguoyu Daluosi Zhizhan: Chedi Gaibian*

hazineden maaş veya herhangi bir ücret talep edemezler. Gönüllüler arasında bedeviler olduğu gibi köy, kasaba ve şehir halkından kişiler de bulunmaktadır²³⁵.

Abbasî ordusu ana hatlarıyla beş gruptan oluşmaktadır: başkentte bulunan ve doğrudan halifeye bağlı olarak görev yapan muhafız birliği (hasesü'l-halife); büyük devlet adamlarının emrinde görev yapan birlikler; vilâyetlerde bulunan kuvvetler; avâsım ve suğur adı verilen sınır garnizonlarındaki birlikler; yardımcı kuvvetler²³⁶. Bu bilgiden yola çıkarak Abbasî ordusu adına savaşa katılan Ziyad b. Salih komutasındaki ordunun avâsım ve suğur adı verilen sınır garnizonlarındaki birlikler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak asker sayısı hakkında net bilgi bulunmamaktadır.

Bütün bu bilgiler ışığında şu fikre ulaşabiliriz: Gao Xianzhi'nın ordusunda etnik uluslara mensup ve sayısı belirli olmayan askerler dışında yirmi bin asker bulunmaktadır. Bu sayıya etnik uluslara mensup kişiler de eklendiğinde sayı kayda değer bir şekilde artmaktadır. Arap ordusu ile savaşa katılan asker sayısının Çin kaynaklarında on beş bin ile yirmi bin kişi arasında olduğu belirtilmektedir. Ancak bu sayısının asıl orduyu oluşturan ücretli asker sayısı mı yoksa gönüllülerinde dâhil olduğu asker sayısı mı olduğu hakkında bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Ücretli askerlere devlet kademesinden belli miktarda ödeme yapıldığı için sayılarının kesin bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple kaynaklarda aktarılan on beş ila yirmi bin askerinin bu ücretli askerler olma ihtimali çok yüksektir. Savaşa katılan gönüllü asker sayısı net değildir.

²³⁵ Yıldız, Hakkı Dursun, *Abbasîler*, DİA, 1988, C. 1, s. 39

²³⁶ Yıldız, Hakkı Dursun, 1988, a.g.e., s. 39

Bu bilgilerden yola çıkarak elde edebileceğimiz sonuç; savaşa katılan asker sayısının en az kırk bin olduğudur. Eğer ZZTJ, 216. Bölümde belirtilen otuz bin kişinin yirmi bininin Kuça Bölgesinde görevli askeri birlik, on bininin de diğer etnik uluslara mensup asker sayısı olduğunu düşünürsek, Abbasî askerlerini de yine yirmi bin olarak kabul edersek, savaşa katılan toplam askerler sayısı en az elli bin kişi olmaktadır. Bu sayı on bin kişilik bir sapmayla Da Tang Mo Dao'da bilgisi verilen, ZZTJ Kaoyi'de yer alan altmış bin asker sayısını kısmen doğrulamaktadır. Savaşa katılan yirmi bin kişilik Abbasî ordusunun ücretli ordu olduğunu, buna ek olarak gönüllülerden oluşan on bin kişilik bir birliğinde savaşta yer aldığını düşünürsek asker sayısı otuz bine çıkmaktadır. Gao Xianzhi'nin ordusundaki asker sayısını da yine yirmi bin Han askeri ve on bin etnik gruba mensup kişi olarak düşünürsek, on bin kişilik bir sapmayla Tong Dian'de geçen yetmiş bin asker sayısına ulaşabiliriz. Bu durum kaynakları belirtilen altmış bin, yetmiş bin gibi sayıların Çin ve Müslüman Arap ordusunun toplam sayısı olduğu fikrini doğrulamaktadır.

5.2. Karluklar ve Talas Savaşı'nda Oynadıkları Rol

Üzerinde durulması gereken ikinci konu ise Karluklar'ın savaşta oynadıkları roldür. Karluk adı ile ilgili üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğrudan “kar” anlamındadır ve Oğuz Kağan Destanı'na dayandırılmaktadır. İkincisi; Boyun kahramanlıklarının kar fırtınası gibi sert doğa olayları ile ilişkilendirilmesidir. Üçüncüsü ise Karluk adının karışık soy, aile ve boy anlamına geldiği yönündeki görüşür²³⁷.

²³⁷ Salman, Hüseyin, 1981, a.g.m., s.169.

Karluk adı Çin kaynaklarında “Ge lu lu (葛逻禄)” olarak geçmektedir²³⁸. 8. Yüzyılda Issıg Gölü ve Toharistan yakınlarına göç etmişlerdir. Bu dönemde güney komşuları olan Tibet, Karluklar’a “Gar Log” adını vermiştir. Müslüman Araplar, Karluklar için “Harluh – Harlıg – Halluh” adını kullanmışlardır²³⁹.

Türklerin bir boyu olarak aktarılan Karluklar’ın Çin’in kuzeybatı bölgesinde, Altay Dağları’nın batısında, Puguzhen *Suyu*²⁴⁰ ve Duodalın²⁴¹ bölgesinde yaşadıkları²⁴²

²³⁸ Bk. JTS, 107. Bölüm, 204. Bölüm, 206. Bölüm; XTS, 140. Bölüm Shang/Xia, 142. Bölüm Xia, 150. Bölüm; Tong Dian, Sınır Savunmaları 14. Kısım ve 15. Kısım.

²³⁹ Salman, Hüseyin, 1981, a.g.m., s.170.

²⁴⁰ Puguzhen *Suyu* (仆固振水) günümüzde Çin sınırları içerisinde bulunan Ulungur Irmağının (乌伦古河) eski adıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hong, Yongming; Shan, Qichao, *Gu Tujue Wenbeiming Zhong 'Cik' Chuyi*, Xinjiang Daxue Xuebao, Xinjiang 2015, S. 5, s. 139-144). Ulungur Irmağı Altay Dağlarından geçerek Ulungur Gölü’ne ulaşmaktadır.

²⁴¹ Duodalın (多怛岭), günümüzde Çin Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi ve Kazakistan sınırında yer alan Tarbagatay Dağlarının (塔尔巴哈台山) olduğu bölgeye verilen addır.

²⁴² Prof. Dr. Taşağıl, bu bölgenin Karluklar’ın ilk yurtları olmayabileceğini ve Karluklar’ın 630 yılından önceki yaşamları hakkında bilgi verebileceğini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 62; Dr. Salman, Karluklar’ın Göktürkler ’den öncede var olduklarına dair ipuçları bulunduğunu aktarmaktadır. Çin kaynaklarında M.S. 413 yılında Ka Lo Luk adının geçtiğini ve bu adı Karluklar için kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Salman, Hüseyin, 1981, a.g.m., s.171.

ve Che-pi adında bir beyleri olduğu aktarılmaktadır. Karluklar üç koldan oluşmaktadır. Bunlar; Mouluo ya da Mouci, Chiqi ya da Pofu ve Tashili ²⁴³.

Dr. Salman Karluklar'ın ortaya çıktıkları bölge ile ilgili olarak şöyle söylemektedir: “VI. asrın sonlarında tarih sahnesinde göründükleri vakit, Karluklar Altay dağlarının batısındaki Zaysan-Urunğu-Alagöl üçgeni içerisinde -Çin kaynaklarına göre-, Göktürkler'in bir kolu olarak üç boy halinde oturmakta idiler. Bu bölgedeki ikametlerinde onlara komşu olarak; batıda Türğiş boyları, güney bölgesinde Çu-Mu Koen, Çu-Mi ve Hu-Lu-U kabileleri bulunuyordu.”²⁴⁴

Karluklar, 605 yılı civarına ait Töles Boyları listesinde yer almamaktadır. Altay Dağlarının güney etekleri Göktürkler'in ilk ortaya çıktığı yer olarak bilinmektedir. Karluklar da aynı bölgede ortaya çıkmış ve yaşamıştır. Bu bilgi doğrultusunda Karluklar'ın Göktürk soyuna yakın bir boy olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Karluklar, bazı kaynaklarda Göktürk hanedanından gösterilmektedir.²⁴⁵ Bu sebeple Karluklar'ın, Göktürk soyuna yakın bir boy olduğunu söylemenin yanı sıra Göktürkler'in bir kolu olduğunu da söylemek mümkündür.

²⁴³ XTS, 217. Bölüm http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_233.htm , 18.11.2017 tarihinde, 21.11'de ulaşılmıştır.

²⁴⁴ Salman, 1981, a.g.m., s. 170-171.

²⁴⁵ Taşağıl, 2004, a.g.e., s. 63.

Karluk hükümdarları Yabgu unvanı taşımaktadır. Hududül-Alem'e göre Karluklar, bu unvanı 982 yılından önce kullanmıştır. Kaşgarlı Mahmut, Karluk büyüklerine verilen unvanların Çuğlan, Sagun ve Köl İrkin olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu unvanlar Karluklar'ın siyasi varlıklarını yitirmiş olmaları ile ilişkilendirilmektedir²⁴⁶.

627 yılında Batı Göktürkler'in yönetimi altında bulunan Sir Tarduşlar ile Batı Göktürk Yabgusu arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Anlaşmazlığın çözülememesinden dolayı Sir Tarduşlar Doğu Göktürk Kağanlığı'na göç etmiştir. Böylece yaşadıkları Tanrı Dağları'nın kuzeyi nüfus olarak boşalmıştır. Bu durumu fırsat bilen Karluklar, Altay Dağları'nın kuzey eteklerinden çıkıp, Tanrı Dağları'nın kuzeyine yerleşmiştir. Batı Göktürkler'e bağlı olarak varlıklarını sürdürmüştür²⁴⁷.

630 yılında Doğu Göktürkler'in yıkılmasının ardından Sir Tarduşlar, Tang Hanedanlığı tarafından tanınmıştır. Sir Tarduşlar'a bazı Göktürk grupları da bağlanmıştır. Ancak bu gruplar Che-pi'nin yönetici olması için girişimde bulunmuşlardır. Bu dönemde Sir Tarduşlar ile mücadele edecek gücü olmayan Che-pi kaçarak Altay Dağlarının eteklerindeki bir bölgeye sığınmıştır. Burası daha önceden yaşadığı yer olduğu için Sir Tarduş'lardan saklanabilmiş ve bu süre zarfında gücünü arttırabilmiştir. Sir Tarduşlar ile mücadele edebilecek güce ulaştığında yaşadığı bölgeden çıkmış ve fetih hareketlerine başlamıştır. Che-pi'ye ilk bağlananların Karluklar ve Kırgızlar olduğu aktarılmaktadır.

²⁴⁶ Yıldız, Hakkı Dursun, 1987, a.g.e., C. 6, s. 140.

²⁴⁷ Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s.63.

Che-pi'nin güçlenmesi, zamanla Tang Hanedanlığı'nın dikkatini çekmiştir. Bölgede kendileri için tehdit oluşturabilecek bir güç istemeyen Tang Hanedanlığı, gücünü kırmak için Che-pi'ye bağlı olan boyları kendi tarafına çekmiştir. Bunun sonucunda da Che-pi kaçmış ancak daha sonrasında Tang Hanedanlığı askerleri tarafından yakalanarak saraya getirilmiştir. Tang Hanedanlığı, kendi tarafına geçmesi karşılığında Karluklar'a Çince unvanlar vermiştir. Bunlar; Mouluo'ya Yin shan Askeri Valiliği, Chiqi'ye Da mo Askeri Valiliği, Tashili'ye Xuan chi Askeri Valiliğidir ²⁴⁸. Bu olay 657 yılında yaşanmıştır ve Karluklar'ın tam olarak Tang Hanedanlığı'na bağlandığı tarih olarak bilinmektedir. Bu tarihten sonra Tang Hanedanlığı, Karluklar'ın merkezi olan Beşbalık'ı üç ayrı bölgeye ayırmış ve başlarına Üç Karluk kolunun yöneticilerini geçirmiştir. Daha sonrasında ise Tashili'ye ait bölgeyi ikiye bölmüş, toplamda dört Karluk bölgesi oluşturulmuştur ²⁴⁹. Bu durumun daha önce Tang Hanedanlığı'na birçok kez isyan eden Karluklar'ın tekrar bir araya gelmelerine engel olmak için yapılmış bir çalışma olduğu açıktır.

666 yılında Tang Hanedanlığı İmparatoru Gaozong'un, ibadet için Tai Dağına gittiğinde Karluk Yabgusu'nun ve otuzdan fazla boy reisinin de imparatorla birlikte Tai Dağına gittiği aktarılmaktadır. Bu durum Tang Gaozong tarafından memnuniyetle

²⁴⁸ XTS, 217. Bölüm, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_233.htm, 18.11.2017 tarihinde, 21.21'de ulaşılmıştır.

²⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Salman, Hüseyin, *Karluk Devleti'nin Kuruluş Tarihi Meselesi*, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2014, C. 1, S. 1, s. 1-8; Salman, Hüseyin, 1981, a.g.m., s. 175;

karşılanmıştır. Bu sebeple tören yazıtına Karluklar'ın ve törene katılan diğer boyların isimleri de yazılmıştır. Bu durum çalışmanın “Talas Savaşı'na Kadar Olan Dönemde Tang Hanedanlığı'nın Genel Durumu” bölümünde anlatılmıştır.

666 yılından sonra Çin kaynaklarında Karluklar hakkında bilgiye rastlanmamaktadır. 714 yılında bazı Türgiş kabileleri ile birlikte Karluklar'ın da Tang Hanedanlığı'na bağlandığı aktarılmaktadır. Bu tarihten itibaren Karluk-Çin ilişkileri gelişmiş ve bunun sonucunda da üç Karluk boyunun bir grubu tamamen Tang Hanedanlığı'na göç etmiştir. Karluklar'ın askeri gücünden ve yeteneğinden faydalanmak isteyen Tang Hanedanlığı onları önce Türgişler'in daha sonrada II. Göktürk Devleti kağanı Kapgan Kağan'ın üzerine göndermiştir. İki saldırı girişiminde de Karluklar yenilgiye uğramıştır. Karluklar, 715 ve 716 yıllarında iki defa daha II. Göktürk Devleti'ne karşı ayaklanmıştır. İkisinde de ağır şekilde mağlup edilmiş ve Tang Hanedanlığı'na yeniden bağlanmıştır. Karluklar, 716 yılında Kapgan Kağan'ın ölümüyle II. Göktürkler'e karşı zafer kazanabileceklerini düşünmüştür. Toplanan Karluk kuvvetleri 720 yılında tekrar II. Göktürkler'e saldırmış ancak bunun sonucunda da yenilgiye uğramıştır.

734 yılında Bilge Kağan'ın ölümünün ardından II. Göktürk Kağanlığı zayıflamaya başlamıştır. Bu durumu fırsat bilen ve askeri gücü olan boylar isyan çıkarmıştır. Çıkan isyanlar sonucunda Basmiller, Uygurlar ve Karluklar birleşerek II. Göktürk Kağanını öldürmüştür. Uygurlar ve Karluklar, Basmiller'in reisini yönetici olarak seçmiştir. Uygurlar doğu kanadı yabguluğu, Karluklar batı kanadı yabguluğu olarak belirlenmiştir. Bu üç boy, Tang Hanedanlığı'nın desteğini alarak II. Göktürk Kağanlığı'nı 744'de ortadan kaldırmıştır.

745'den sonra üç farklı Karluk grubu ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki 715 yılında Tang Hanedanlığı'na göç eden Karluklar; ikincisi 717 yılından sonra Altay bölgesinden Tang Hanedanlığı'na elçi gönderen Karluklar; üçüncüsü ise İli bölgesi Karlukları'dır²⁵⁰. Bu üç gruptan adından en fazla söz ettiren Altay bölgesi Karlukları'dır.

Göktürkler'in yıkılmasından sonra Uygurlar ve Karluklar aralarında anlaşarak Basmillerin kağan olarak ilan edilen yöneticisini öldürmüştür. Böylelikle Uygurlar kağanlığın yöneticiliğini ele geçirirken Karluklar da doğu yabguluğu unvanını almıştır. Bu tarihten sonra Altay bölgesinde yaşayan Karluklar, Çin'e bağlılıklarını devam ettirirken, Ötügen'de yaşayan Karluklar, Uygurlar'ın yönetimine girmiştir.

Karluk-Uygur dostluğu da çok uzun sürmemiştir. 746 yılında Karluklar, Uygurlar'a bağlı oldukları dönemde, Tang Hanedanlığı'na elçi göndermiş ve bağlılıklarını sunmuştur. 746-747 yılında Uygurlar ve Karluklar arasında yaşanan mücadelelerden sonra Karluklar yenilmiş ve On Ok bölgesine kaçmıştır. 751-759 yılları arasında Uygurlar, Karluklar'ı mağlup etmiştir. Karluklar, 751 yılının üçüncü ve on birinci ayında tekrar Çin'e elçi göndermiştir²⁵¹. Karluklar, bir yandan Uygurlar'a karşı mücadele ederken diğer yandan Tang Hanedanlığı'na yaklaşmaya devam etmiş, ilişkilerini dostane bir şekilde sürdürmüştür.

²⁵⁰ Salman, Hüseyin, 1981, a.g.m., s. 184.

²⁵¹ CFYG, 971. Bölüm, <http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=813551&remap=gb>, 16.10.2016 tarihinde, 21.42'de ulaşılmıştır.

Gao Xianzhi'nin Talas Savaşı'nda Abbasîlere yenilmesinden sonra Karluklar, Suyab ve Talas bölgesine gelmiş, Türgişler'in bazı bölgeleri ile Batı Göktürkler'in eski merkezlerini ele geçirmiştir. 766-775 yıllarında Türgiş boyları Karluklar'a bağlanmıştır. Aynı dönemde Karluklar, Fergana'ya saldırmış ve bu bölgeyi Abbasîlerden almıştır. Oğuzlar ile anlaşarak Peçenekler'i yenmiştir.²⁵² Bu duruma bakarak söyleyebileceğimiz; 766 yılından itibaren düzenli bir Karluk Devleti'nin söz konusu olduğu ve askeri alanda başarılı bir dönem geçirdikleridir.

Karluklar, Göktürkler'in yıkılmasında Uygurlar'ın yanında yer almıştır. Ancak daha sonrasında Uygurlar'la hâkimiyet mücadelesine girmiş ve kaybetmiştir. Bunun sonucunda da batıya yönelerek On Ok'ların ülkesini ele geçirmiştir. Böylelikle Göktürk döneminde üç boy halinde yaşayan, Üç Karluk olarak adlandırılan Karluklar, Urungu, Zaysan ve Ala Göl üçgeninden çıkmış ve 766 yılından itibaren On Ok ülkesinin yeni sahibi olmuştur.

Burada yönetimlerini güçlendiren Karluklar, Issık Gölü'nün güneyi ile İsficab'dan Çu ve İli havzalarına kadar olan bölgenin yönetimini ele geçirmiştir. 840 yılında Ötüken'deki Uygur Devleti yıkıldıktan sonra on beş boydan oluşan bir Uygur topluluğu batıya doğru ilerleyerek Karluklar'a sığınmak istemiştir. Bu sebepten dolayı bazı tarihçiler Karluk Yabgusu'nun, kendisini "Uygur Kağanlığının halefi" ilan ederek Karahanlı Devleti'ni kurduğunu ileri sürmektedir. Karluklar'ın 840 yılında Kaşgar bölgesinde yaşadıkları bildirilmektedir. Aynı tarihte bu bölgeyi Yağmalar istila ederek Karluklar'ın elinden almıştır. Yağmalar daha sonra İli Vadisi'ne yayılmış ve Balasagun

²⁵² Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s.70-71.

Bölgesi'ni ele geçirmiştir. Bu bölgede yaşayan Karluklar'ın bir kısmı Yağmalar'ın yönetimine girmiştir. Ancak 840 yılında Büyük Uygur Devleti'nin yıkılması ile Karluklar'ın siyasi gücü artmış ve bölgede kurulan Karahanlı Devleti'nin esas kitlesini oluşturmuştur ²⁵³ .

Talas Savaşı'na geri dönecek olursak, Dr. Salman'a göre Karluklar, Talas Savaşı'nda Tang Hanedanlığı'na bağlı Kuça Valisi Gao Xianzhi ile birlikte hareket etmiştir. Ancak savaş esnasında taraf değiştirerek Abbasîlerin yanında yer almış ve Gao Xianzhi'nin ordusunun yenilmesine yardımcı olmuştur. Prof. Dr. Taşağıl, savaş esnasında Abbasîlere katılan Karluklar'ın Issig Göl Karlukları olduğunu söylemektedir. Prof. Dr. Yıldız ise Karluklar'ın Gao Xianzhi ile birlikte savaşa katılmalarının ihtimal dâhilinde olmadığını aktarmaktadır. Ona göre, Karluklar Shi Guo Tudununun öldürülmesinden sonra diğer küçük şehir devletleri ile iş birliğine girmiş ve Ebû Müslim'i savaşa katılmak için ikna etmeye çalışmıştır. Jean Poul Roux ise Karluklar'ın, Shi Guo veliahdının yardım çağrısına olumlu cevap verdiklerini ve Abbasî ordusunun yanında savaşa girdiklerini aktarmaktadır Çin kaynakları ise, Karluklar'ın, Gao Xianzhi'ya bağlı birliklerle hareket ettiğini ancak sonrasında taraf değiştirdiğinden bahsetmektedir ²⁵⁴ .

Karluklar sınır olarak Tang Hanedanlığı'na daha yakın konumdadır. Ayrıca Talas şehri ile arasında o dönemde azımsanmayacak bir güce sahip olan Türgişler

²⁵³ Yıldız, Hakkı Dursun, 1987, a.g.e., C. 6, s. 141-142.

²⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Salman, Hüseyin, 1981, a.g.m., s. 191; Taşağıl, Ahmet, 2004, a.g.e., s. 69; Yıldız, Hakkı Dursun, 1973, a.g.m., s. 79-80; Roux, Jean Poul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı Yayınevi, 2015 İstanbul, s. 155.

bulunmaktadır. Buna ek olarak birbirinden bağımsız hareket eden üç farklı Karluk boyu bulunmaktadır. Savaş öncesi dönemde Karluklar, Tang Hanedanlığı'na bağlılıklarını bildirmiş, 751 yılının üçüncü ayında Tang Hanedanlığı'na elçi göndermiştir. İki devlet dostane ilişkiler kurmuştur. Bütün bu bilgiler göz önünde bulundurulursa; Karluklar'ın Gao Xianzhi'ya bağlı birlikler ile savaşa başlayıp sonradan taraf değiştirmiş olma ihtimali daha güçlü görünmektedir.

Savaşın ardından Gao Xianzhi'nın geri çekilmek zorunda kaldığı bölgelerden olan Suyab ve Talas'a Abbasîlerin desteğini alan Karluklar yerleşmiştir. Bu dönemde ne Tang Hanedanlığı ile ne de Abbasîler ile bir sorun yaşadığına dair bilgiye rastlanmamıştır. Tang Hanedanlığı, Talas Savaşı'ndan kısa bir süre sonra çıkan An Lushan Ayaklanması ile meşgul olduğundan Karluklar'a yönelik bir politika içine girmemiştir. Ancak bir süre sonra Karluk-Abbasî ilişkileri bozulmuştur. Karluklar Abbasîlere karşı akınlar düzenlemiş ve Fergana'yı ele geçirmiştir. Kısa süre sonra Abbasîler Fergana'yı geri almıştır ancak 772 yılında bölgenin hâkimiyeti tekrar Karluklar'a geçmiştir.

El-Mehdi Abbasî halifesi olduğu dönemde (775-785) doğu ülkelerine elçi göndermiş ve hâkimiyetini tanımalarını istemiştir. Hâkimiyeti kabul edenler arasında Karluk yabgusunun da bulunduğu aktarılmaktadır. Karluklar, 792-793 yıllarında tekrar Fergana'ya saldırmış ve yönetimi ele geçirmiştir. Abbasî halifesi Harun Reşid, Abbasîlerin Horasan Valisi Amr b. Cemil'i Karluklar'la mücadele etmesi için Fergana'ya göndermiştir. Vali, Karluklar'a karşı koymada başarılı olamayınca Halife, Fadl b. Yahya El Bermeki'yi göndermiştir. Fadl b. Yahya El Bermeki durumu Abbasîler'in lehine çevirmiştir. Halife Memun (813-833) döneminde de Karluklar'la olan ilişkiler devam etmiştir. Memun, hilafet mücadelesine gireceği dönemde Karluklar'dan yardım istemiştir.

Karluk yabgusuna toprakları üzerinde mülkiyet hakkı ve düşmanlarına karşı yardım edeceğine dair garanti vermiştir. Bu şartlar altında Karluk yabgusu, Memun'un hizmetine girmeyi kabul etmiştir. Bir süre sonra iki devlet arasındaki ilişkiler yine bozulmuştur. Halife Memun'un 816 yılında yaptığı Otrar Seferi'nde Karluklar büyük bir yenilgiye uğramıştır. Yine Halife Memun döneminde 822 yılında Karluklar bir kez daha Fergana'ya saldırmıştır ancak Abbasîlerin Horasan valisi Fergana'yı tekrar Abbasîlere bağlamıştır. İki devlet arasında daha sonrasında siyasi olaylara rastlanmamaktadır ²⁵⁵.

Karluk-Abbasî ilişkilerinde dikkat çeken nokta, zaman zaman yakın ilişki kurmalarının dışında devamlı bir mücadele içerisinde olmalarıdır. Karluklar, kendilerinden güçlü olduklarını bildikleri halde sürekli olarak başta Fergana olmak üzere Abbasî topraklarına saldırmıştır. Bu durum onları "Abbasîlerin doğu da dikkat etmeleri gereken bir boy" haline getirmiştir. Sekiz yüzlü yılların sonuna doğru Samanilerin Abbasîler ve Karluklar arasında yer alan bölgede hâkimiyet kurmaları iki ülkeyi birbirinden uzaklaştırmıştır.

Farklı kaynaklarda Karluklar'ın, 9. Yüzyılın ikinci yarısında ikiye ayrıldıklarına, her iki kolun başına ayrı yöneticiler geçtiğine ve bu sebepten dolayı zayıflamaya başladıklarına işaret etmektedir. Sonraki dönemde Karluklar, Uygurlar'ın ve Samaniler'in saldırılarına maruz kalmıştır ve iyice gücünü kaybetmiştir. Bu dönemde Samaniler, Karluklar'ın merkezi olan Talas şehrini ele geçirmiştir. Sonrasında ise Karluklar, Oğuzlar ve Yağmalar'ın saldırılarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 943 yılında Karahanlı Devleti'nin kurulması ile Karluklar tarih sahnesinden silinmiştir.

²⁵⁵ Salman, Hüseyin, 1981, a.g.m., s. 201-203.

6. BÖLÜM

TALAS SAVAŞI'NIN SONUÇLARI

Süresi ve niteliği bakımından incelediğimizde Talas Savaşı, dünya savaşlar tarihi içerisinde çok fazla dikkat çekmemektedir. Ancak sonuçları bakımından değerlendirdiğimizde Çinliler ve Abbasîler arasında geçen bu savaş tüm dünyada sosyal, kültürel ve siyasi açıdan değişikliklere sebep olmuştur. Savaşın sonuçlarını birkaç başlık altında inceleyebiliriz. Bunları, savaşın sonuçlarının Tang Hanedanlığı üzerindeki etkisi, Abbasîler üzerindeki etkisi ve Türkler üzerindeki etkisi olarak sınıflandırabiliriz.

Tang Hanedanlığı generallerinden Gao Xianzhi, Müslüman Araplar karşısında yenilgiye uğramış ve sadece birkaç bin askerle geri çekilebilmiştir. Gao Xianzhi'nın geri çekildiği bölgelere Türkler yerleşmiştir. Böylelikle Tang Hanedanlığı, Batı Bölgesi olarak adlandırılan bölgedeki baskın güç konumunu kaybetmiştir ve sonraki dönemlerde de bölgede hâkimiyet kuramamıştır. Ancak, Abbasîler ile olan siyasi ilişkilerinde değişiklik olmamış, Tang Hanedanlığı yenilginin intikamını alma siyaseti gütmemiştir. 752 yılında Abbasîler üç defa Tang Hanedanlığı'na elçi göndermesini ve sonraki dönemde de Tang Hanedanlığı'nın Abbasîlerden askeri yardım talep etmesini bu duruma örnek olarak gösterebiliriz²⁵⁶. Ancak Talas Savaşı sonrası Tang Hanedanlığı ve Abbasî ilişkilerine etki eden başka etmenler de vardır.

Talas Savaşı'ndan sonra Tang Hanedanlığı sınırları içerisinde çıkan Anshi İsyanı²⁵⁷ bu sebeplerin başında gelmektedir. Bu isyan, An Lushan İsyanı veya Tianbao

²⁵⁶ Guo, Yingde, 2015, a.g.e., s. 47.

²⁵⁷ Anshi İsyanı (Ānshǐzhīluàn- 安史之乱)

İsyani²⁵⁸ olarak da adlandırılmaktadır. An Lushan İsyani, 755 yılında başlamış, yaklaşık on yıl devam etmiştir. İsyani, An Lushan'ın²⁵⁹ önderliğinde başlamıştır. Ayaklanmada, An Lushan'ın ikinci oğlu An Qingxu²⁶⁰ (? - 759), An Lushan'ın yakın arkadaşı Shi Siming²⁶¹ (703-761) ve Shi Siming'in ikinci oğlu Shi Chaoyi²⁶² (? - 763) önemli görevlerde yer almıştır. An, An Lushan'ın soyadıdır; Shi, Shi Siming'in soyadıdır. Bu iki soydan gelen kişilerin önderlik ettiği ayaklanmaya büyük ihtimalle bu sebepten dolayı iki ailenin de soyadı olan Anshi adı verilmiştir.

An Lushan, başkent Chang-an'ın kuzeyinde yer alan Tang Hanedanlığı topraklarında görevli bir generaldir. Yingzhou'da (günümüz Liaoning, Chaoyang) doğmuştur. Bu bölge, dönemin önemli ticaret merkezlerinden bir tanesidir. Burada, Kitan

²⁵⁸ Tianbao İsyani (Tiānbǎo Zhīluàn-天宝之乱), Tang Hanedanlığı imparatorlarından Tang Xuanzong'un hükümdarlığı döneminde çıkmıştır. Tang Xuanzong'un hükümdarlığının ilk yirmi dokuz yılı Kaiyuan (开元), sonraki on dört yılı Tianbao (天宝) olarak adlandırılmaktadır. Anshi Ayaklanması, Tianbao'un son yılı olan 755 yılında çıkmıştır. Bu sebeple ayaklanmanın Tianbao İsyani olarak adlandırılmış olma ihtimali vardır.

²⁵⁹ An Lushan (安禄山)'ın, Tu jüe (Türk) soyundan geldiği, gençliğinin sınırdaki bölgelerde geçtiği, birçok etnik ulusun dilini konuşabildiği ve Soğd'ların siyaset ve ticaret işlerine müdahale edebildiği aktarılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zhu, Li-an, "Da Tang Zai Daluosi Diule Shenme?", Zhongguo Jingying Bao, 2015, S. E02, s. 1-3.

²⁶⁰ An Qingxu (安庆绪)

²⁶¹ Shi Siming (史思明)

²⁶² Shi Chaoyi (史朝义)

ve Xi'ler (奚族) başta olmak üzere birçok devlet, Doğu Asya ticaretinin merkezini oluşturmaktadır. An Lushan, Sanzhen askeri valisi olduktan sonra İpek Yolu, bu devletlerin daha fazla ilgisini çekmiştir. Ayrıca An Lushan'ın Soğd Zerdüş dininin lideri konumunda olduğu ve kendisine “Işık Tanrısının Cisimleşmiş Hali” denildiği aktarılmaktadır²⁶³. Talas Savaşı'nın ardından din değiştirmek istemeyen Soğdlar, Tang Hanedanlığı'nın iç kesimlerine doğru ilerlemiştir. İç kesimlere göç eden bu kişiler Yingzhou'yu hareket merkezi olarak belirlemiştir. Bu ticaret merkezine yerleşen halk, yerel halk ile siyasi ekonomik ve toplumsal anlamda uyum sağlamıştır. Yingzhou'da askeri ve mali gücü olan yeni bir yapı oluşmaya başlamıştır ve bu grup Tang Hanedanlığı'nın kuzeydoğusunda önemli bir güç haline gelmiştir. Bölgedeki gücü iyi organize eden An Lushan 755 yılında Tang Hanedanlığı'na karşı isyan etmiştir.

İsyan sonucunda Tang Hanedanlığı'nın doğu başkenti Luoyang işgal edilmiştir. An Lushan, burada Yan (燕) adını verdiği bir devlet kurup kendisini imparator ilan etmiştir. An Lushan'ın bu kadar büyük bir isyan çıkartabilmesinin sebebi Tang Hanedanlığı'nın askeri sisteminde aksaklıkların bulunması ve An Lushan'ın bu aksaklıkların farkında olmasıdır²⁶⁴. Dönemin başarılı generallerinin ve askerlerin

²⁶³ Zhu, Li-an, 2015, a.g.m., s. 1-3.

²⁶⁴ Tang Hanedanlığı'nın sınırları genişleyince halk için askerlik görevi ağır gelmeye başlamıştır. Bir çiftçinin bile askerlik için kendi memleketinden çok uzaktaki sınır bölgesine kadar gitmesi gerekmektedir. Bu durum sonucunda asker kaçakları artmıştır. Askere alınan kişilerin gönülsüzlüğü ve yetenekli olmamaları, ordunun nitelik bakımından zayıflamasına neden olmuştur. Gao Xianzhi gibi başarılı generallerin,

çoğunun sınırlarda konuşlandırıldığından ve iç kesimlerde yeterince asker bulunmadığından daha önce bahsetmiştik. Başkent Chang-an'a bu kadar yakın mesafede çıkan isyanı bastırmak için yeterince askeri gücü bulunmayan İmparator, Uygurlar'dan ve Abbasî Devleti'nden yardım istemiştir. Bu dönemde Uygurlar, giderek güçlenen bir konuma sahiptir. 745 yılında Ötüken'de devlet kuran Uygurlar, Göktürkler'in yıkılması ile daha da güçlenmiştir. Abbasî Devleti ise 751 yılında kazandığı zaferden sonra kendi içlerinde çıkan sorunları çözmeye yönelmiştir. Ancak iki devlet de Tang Hanedanlığı'nın yardım isteğine olumlu cevap vermiştir. Prof. Dr. Yazıcı'ya göre, yardım talebi üzerine Abbasî ve Tang Hanedanlığı arasındaki ilişkiler normalleşmiş, dört ila on bin kişilik bir Müslüman ordusu isyanın bastırılması için yardıma gitmiştir²⁶⁵. Uygurlar ise dört defa Tang Hanedanlığı'na asker göndermiştir. Yaklaşık on yıl devam eden isyan bastırıldıktan sonra Tang İmparatoru, Müslüman askerlerden isteyenlerin Tang Hanedanlığı'nda kalmalarına izin vermiştir. Bu izin sonucunda askerlerin bir kısmı tüccar ve devlet görevlisi olarak Tang Hanedanlığı sınırları içerisinde yaşamaya başlamıştır. Bu askerler, yerleştikleri bölgelerde Çinliler ile evlenmiş ve kendi dinlerini yaşamaya devam etmiştir. Bu durum Çin topraklarında İslâm kültürünün hissedilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde İslâm kültürüne olan ilgi artmıştır. Bunun sonucunda da Tang Hanedanlığı'nda İslâm konusunda eserler ortaya konulmaya başlamıştır.

Talas Savaşı ile ilgili bilgi veren Çin kayıtları içerisinde, Tong Dian önemli bir yere sahiptir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Tong Dian'in yazarı Du You'un yeğeni Du Huan, savaşa katılmış ve esir düşmüştür. On yıldan fazla Kufe'de yaşamak zorunda kalan

başarısızlık ve benzeri sebepler gösterilerek öldürülmeleri ile ordu sistemindeki aksaklıklar daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır.

²⁶⁵ Yazıcı, Nesimi, s 40.

Du Huan'ın, Tang Hanedanlığı'na döndükten sonra savaş hakkındaki bilgileri Du You'a aktardığı düşünülmektedir.

Uygurlar'ın Tang Hanedanlığı'na verdiği destek iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesinde çok etkili olmuştur. Yardımlarından dolayı Tang İmparatoru, Uygurlar'a birçok hediye göndermiştir. Bu hediyeler arasında on bin top ipek olduğu ve Tang Hanedanlığı'nın her yıl Uygurlar'a yirmi bin top ipek vermeyi vadettiği aktarılmaktadır²⁶⁶. Uygurlar'ın ve Müslüman Arapların yardımı ile isyan bastırılmıştır fakat bu durumdan Çin toplumu ekonomik, askeri ve siyasi olarak olumsuz etkilenmiştir.

An Lushan İsyanı, Tang Hanedanlığı'nın Talas Savaşı sonrası İpek Yolu üzerinde sarsılan etkisini daha da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu döneme kadar geniş bir bölgede hüküm süren Hanedanlığın batı sınırı, Orta Asya'dan Longyou'a (günümüz Gansu Bölgesinin güneydoğusu) kadar uzanmaktadır. Ancak Talas Savaşı ve An Lushan İsyanı'nın ardından Orta Asya, Abbasîlerin ve Türklerin; He xi Koridoru ise Tibetlilerin eline geçmiştir. Tang Hanedanlığı sınırları içerisinde kalan İpek Yolu ise yeterince beslenemediği için zayıflamaya başlamıştır. Bu durumun sonucunda ise tüccarlar daha canlı ve güvenli olan yollara yönelmiştir. Uygurlar ve Türk soyundan gelen diğer devletler kuzeybatıda güçlenirken, Müslüman tüccarlar ticaret için kara İpek Yolu yerine, deniz yolunu tercih etmeye başlamıştır²⁶⁷.

²⁶⁶ İzgi, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 142.

²⁶⁷ Guo, Yingde, 2015, a.g.e., s. 17.

Önce Talas Savaşı'nın kaybedilmesi, sonrasında Anshi Ayaklanması'nın çıkması Tang Hanedanlığı'nın askeri sisteminde de büyük sorunlara neden olmuştur. Gao Xianzhi, on binlerce asker kaybetmiştir, aynı şekilde An Lushan'a bağlı birlikler ve isyan sürecinde An Lushan'a destek veren birliklerinde kaybedilmesi ile Tang ordusu, asker sayısı ve niteliği bakımından zayıflamıştır. Ordu sistemindeki eksikliklerin giderilmesi zaman almıştır. Bu süreçte askeri güç bakımından zayıf olan Tang Hanedanlığı'nın sınırları daralmıştır.

Bu durumu fırsata çeviren ise Tang Hanedanlığı'nın güneyinde bulunan Tibet olmuştur. Tang Hanedanlığı'na karşı harekete geçen Tibet, He xi Koridorunu ele geçirerek, Batı Bölgesi ile kıta Çin'in bağlantısını kesmiştir. Batı Bölgesi'nde kalan Tang askerleri diğer devletlerin akınlarına maruz kalmıştır. Tang Hanedanlığı'na bağlı yerel yönetimler Uygurlar ile iyi ilişkiler kurarak bir süre daha varlıklarını sürdürmüştür ²⁶⁸.

Talas Savaşı'nda Abbasîlerin yanında yer alan Karluklar, Suyab ve Talas bölgesine gelmiş, Türgişler'in bazı bölgeleri ile Batı Göktürkler'in eski merkezlerini ele geçirmiştir. Aynı zamanda İpek Yolu'nun bir kısmını kontrol altına almıştır. Karluklar'ın bu bölgeye gelmesi ile Batı Bölgesi'nde Türk nüfusu tekrar canlanmıştır. Bir zamanlar Gao Xianzhi'nin korktuğu gerçekleşmiş ve Türk birliği kurulmaya başlamıştır. Karluklar, Türk birliğinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. 751 yılından sonra iç düzeni

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Zhu, Li-an, 2015, a.g.m., s. 1-3; Lin, Lansong, Lin, Yangyong, *Tang Chao Jiji Xiang Zhongya Diqu Jinqu De Yiyi—Daluosi Zhanyi Dui Tang Chao Zai Zhangya Diqu De Yingxiang*, Heihe Journal, 2013, C. 195, S. 10, s. 59-61.

sağlamada önemi adımlar atan Karluklar, Çiğil, Yağma ve Tohsiler ile birlikte 766 yılında Karahanlı Devleti'nin temellerini atmıştır.

Türk kavimlerinin Müslüman Araplar ile karşılaşmaları Talas Savaşı'ndan önceki dönemlere dayanmaktadır ²⁶⁹. Emevîlerin, Sasanî İmparatorluğunu yıkmasının ardından Müslüman Araplar doğuda ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleme sırasında karşılıklı Türk boy ve devletleri de çıkmıştır. Emevîler döneminden itibaren Türk kavimleri ve Müslüman Araplar arasındaki ilişki genel olarak savaş ve mücadele şeklindedir. Bu sebeple de İslâmiyet, Türklerin arasında fazla rağbet görmemiştir. Müslüman Araplar ve Türk Kavimleri arasında yaşanan mücadele dönemi Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerini geciktirmiştir.

Bir dinin benimsenmesinde farklı etmenler söz konusudur. O dinin özelliklerinin araştırılarak, öğrenilerek kabul edilmesi, hükümdarın din değiştirmesi ile ona bağlı toplumunda dininin değişmesi, kılıç zoruyla bir dinin zorla kabul ettirilmesi bu etmenlerden bir kaçıdır. Ancak bunlardan ilki hariç hiçbirinde kişi, tamamen kendini o dine mensup olarak hissetmediği için (istisnalar mutlaka vardır) hükümdar ölünce veya

²⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Esin, Emel, *İslam İle Karşılaşan İlk Türkler*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, C. 7, S. 3-4, s. 31-86; Keleş, Bahattin, *Talas Savaşı ve Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri Ve Önemi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2016, S. 225, s. 83-96; Ocak, A. Yaşar, *Türkler Ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağan, C.13, Yıl. 13, s. 251-260.

başka bir devletin himayesine girince, aksi söylenmediği müddetçe, dini bırakmasında bir engel oluşmayacaktır. Hz. Muhammed öldükten sonra İslâmiyet'i kabul eden topluluklardan sahte peygamberlerin çıkması, bu topluluklardan bazılarının İslâmiyet'ten ayrılıp kendi dinlerini kurması, bazılarının eski dinlerine dönmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bir dinin özelliklerinin araştırılarak, öğrenilerek, barışçıl yollarla benimsenmesi hem o dinin kabul edilmesini kolaylaştırır hem de kabul eden kişinin dine bağlılığını sağlamlaştırır. Talas Savaşı'ndan sonra Türkler arasında İslâmiyet yayılmıştır ancak bu durum bazı kaynaklarda söylendiği gibi Türklerin kısa süre içerisinde, kitleler halinde İslâmiyet'i kabul etmesi şeklinde olmamıştır. Türk nüfusunun ağırlıklı olduğu bölgeleri, Türk kökenli devlet ve boyların sayısını göz önünde bulundurursak, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılması ve kabul edilmesi muhtemelen yüzyıllar sürmüştür. Nitekim Abbasî Devleti, sınırlarını korumak, doğuda ve batıda İslâmiyet'i yaymak için bin iki yüzlü yıllara kadar mücadele etmiştir. Bu sebeple Talas Savaşı sonucunda Türklerin kısa süre içerisinde kitleler halinde İslâmiyet'i kabul ettiklerini söylemek yerine, bu savaşın; Türklerin, İslâmiyet'i tanıma ve kabul etmelerini hızlandırdığını söylemek daha doğru olur düşüncesindeyim.

Müslüman Araplar ile Türklerin mücadele dönemlerinde İslâmiyet'i kabul eden Türkler mutlaka olmuştur, bu durum karşılıklı etkileşimin bir gereğidir. İki tarafın da birbirinin farklı özelliklerinden etkilenmesi son derece olağandır. Ancak Talas Savaşı, Müslüman Araplar ve Türkler arasındaki yüz yıla yakın bir süredir devam eden mücadelenin bitmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaştan sonra Türk kavimleri ve Abbasî Devleti ilişkileri olumlu yönde ilerlemiştir. Bu durum İslâmiyet'in yavaş yavaş Türkler tarafından benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle İslâmiyet, Orta Asya'da yayılmaya başlamış ve Türkler, dinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Talas Savaşı, bir nevi İslâm ve Çin medeniyetlerinden hangisinin Batı Bölgesi'nde kalacağını

belirlemiştir. Araştırmacı Liu, bu konu ile ilgili şöyle söylemektedir; “Eğer savaş Arapların aleyhine neticelenmiş olsaydı, eminim Müslümanlığa vurulacak darbenin tamiri çok güç olacaktı. Belki de Orta Asya’da yaşayan Türklerin çoğunluğu, hatta tamamı Budistliği kabul etme mecburiyetinde kalacaktı.”²⁷⁰

Türkler ve Müslüman Araplar arasındaki ilişki sadece dini yönde olmamıştır. Mücadele döneminin büyük ölçüde sona ermesi ile Türkler ve Abbasîler arasındaki ilişkiler ticari bakımdan da gelişme göstermiştir. Karluklar, İpek Yolu ticaretinin bir kısmında söz sahibi olurken, Abbasîler de İpek Yolu’nun bulunduğu bölgelerdeki konumlarını sağlamlaştırmıştır.

Türk, Abbasî ilişkilerinin gelişmesi ve Türkler arasında İslâmiyet’in yayılmaya başlaması ile askeri açıdan yetenekli olan Türkler, Abbasî ordusunda görev almaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Abbasî Devleti’nde bazı idari görevlere de Türk kökenli kişilerin getirildiği bilinmektedir ²⁷¹. Ancak bundan önceki dönemlerde de Arap ordusunda görev yapan Türkler vardır. Emevîler döneminde Kuteybe b. Müslim, Maveraünnehr bölgesine yaptığı fetihlerde bölgede yaşayan yerel birliklerden faydalanmıştır. Ancak bu durumda gönüllülük değil mecburiyet esastır. Yani Talas Savaşı’ndan önce de Türkler, mecburi olarak Müslüman Arap ordusu için savaşmıştır. Abbasîler döneminde de orduda görev alan Türkler olmuştur, bu durum görünüşte Emevîler dönemi ile aynı olsa bile nitelik olarak çok farklıdır. Çünkü Abbasî döneminde

²⁷⁰ Liu, En-Lin, 1972, a.g.m., s. 419.

²⁷¹ Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 74-75.

orduda yer alan Türkler gönüllü olarak görev yapmıştır. Bu sebeple Talas Savaşı'nın Abbasî Devleti askeri yapısı üzerinde etkisi çok büyüktür.

Abbasî ordusunda görev alan Türk kökenli asker sayısı ilk başlarda çok azdır. Ancak bu sayı sonraki dönemlerde artış göstermiştir. 642'den 707 yılına kadar geçen sürede esir düşme, antlaşma karşılığında verilme gibi nedenlerle Müslüman Arapların hizmetine giren birçok Türk olduğu bilinmektedir. Bu kişiler özellikle askeri alanda istihdam edilmiştir. Türklerin askeri yeteneklerini göz önünde bulundurduğumuzda bu durum hiç şaşırtıcı değildir.

Türklerin, Abbasî Devleti hizmetinde görev aldıkları kadar hangi alanlarda görevlendirildikleri de önemlidir. Bazı kaynaklar Türklerin sadece esir olarak Abbasî Devleti'nde bulunduğunu aktarıırken bazı kaynaklar ise orduda üst düzey görevlerde yer alan Türk kökenli kişilerden bahsetmektedir. Prof. Dr. Yazıcı, Abbasîlerin, Emevî Devleti'ni yıkmak için harekete geçtikleri dönemde Abbasî generallerinden Muhammed b. Sûl'un, Merv'de görev yapan Tarhûn b. ez-zâi'nin ve Ebu Müslim'in en güvendiği adamlarından olan Tarhûn el-Cemmâl'in Abbasî idaresinde öne çıkan Türkler olduğunu aktarmaktadır. Talas Savaşı'ndan üç yıl sonra hilafet makamına getirilen Cafer el-Mansur (754-755) resmi olarak ilk defa Türkleri devlet hizmetinde görevlendirmiştir. Halife Mansur döneminde başta Zubeyr el-Türkî, Mubarek et- Türkî, Hammâd et- Türkî olmak üzere birçok Türk kökenli kişi Abbasî Devleti'nde görev yapmıştır. Hatta Halife Mansur'un Bağdat şehri kurulduktan sonra burada Horasan kökenli kişiler için kışlalar kurdurduğu kaynaklarda yer almaktadır ²⁷². Bu durum Türk kökenli kişilerin Abbasî

²⁷² Yazıcı, Nesimi, 2012, a.g.e., s. 43-48.

ordusunda geniş yer kapladığını göstermektedir. Türkler sadece orduda görev almamış aynı zamanda bilimsel ve kültürel faaliyetlerde de yer almışlardır.

Talas Savaşı'nın en önemli sonuçlarından bir tanesi şüphesiz Abbasîlerin, kâğıt yapım tekniğini öğrenmesidir. Talas Savaşı'na katılan Çinli askerlerin hepsinin profesyonel asker olmadığından ve ordu içerisinde kâğıt yapım ustaları, ipek işleme ustaları, ressamlar, altın ve gümüş işleme ustaları gibi zanaatkarların olduğundan bahsetmiştik. Bu kişilerin Abbasî askerleri tarafından esir alınması ile Çin kültürüne ait özellikler Abbasîler tarafından öğrenilmeye başlanmıştır. Bunların başında ise kâğıt gelmektedir.

Kâğıt, uzun yıllar önce Çin'de kullanılmaya başlanmıştır. Çin kâğıdı ilk defa 105 yılında Cai Lun (50-121) tarafından icat edilmiştir. Cai Lun, Çin'in Doğu Han Hanedanlığı döneminde yaşamıştır. 98 yılında Doğu Han Hanedanlığı İmparatoru tarafından sarayda el sanatlarından sorumlu memur olarak görevlendirilmiştir. Cai Lun, kâğıdı icat etmeden önce yazı yazmak için taş-bronz kaplar, tabletler, ipek kumaşlar ve bambu-tahta çitalar kullanılmıştır. Bunların yanı sıra papirüs bitkisinden elde edilen papirüs ve ham maddesi hayvan derisi olan parşömen de yazı yazmak için kullanılmıştır. Ancak bu malzemeler ağır, yazımı, taşınması ve saklanması zor, miktarı az ve çok pahalıdır. Bu sebeple daha kullanışlı, hafif ve özellikle ucuz maliyetli bir malzemeye ihtiyaç duyulmuştur. Hikâyeye göre Cai Lun, saraydaki görevini sürdürürken daha kullanışlı ve ucuz bir yazı malzemesi arayışına girmiştir. Birçok başarısız denemenin ardından dut ağacı liflerinden kâğıt yapımını bulmuştur. Bu buluşu ile imparatorun övgüsünü kazanmıştır. Bu dönemden sonra Çin kayıtları tutulurken kâğıt kullanılmış, zaman içerisinde yaygınlaşmış, ticari malzeme olarak ortaya çıkması ile diğer ülkelere

gönderilmiştir. Ancak hassas bir malzeme olduğundan ithal edilmesinde zorluklar yaşanmıştır. Bu sebeple Çin dışındaki ülkelerde başlangıçta sadece önemli belgelerin yazımında kullanılmıştır.

Çin kâğıdı Araplara daha önceki dönemlerde ticari malzeme olarak gitmiştir. İpek Yolu aracılığı ile Orta Asya üzerinden Araplara ve diğer devletlere ulaştırılmıştır. Ancak bu dönemde sadece yazıma hazır kâğıdın kullanıldığı, üretiminin olmadığı dikkat çekmektedir. Talas Savaşı'nda Abbasîler tarafından esir alınan Çinliler sayesinde kâğıt yapım tekniği öğrenilmiştir. Bu sayede kâğıt üretimi yapılmış ve daha ucuza mâl edilmiştir.

Talas Savaşı'nın ardından ilk defa Çin dışında kâğıt üretimine başlanmıştır. İslâm dünyasının ilk kâğıt imalathanesi Semerkant'ta kurulmuştur. Üretilen kâğıt birçok ülkeye ihraç edilmiştir. Yakın Doğu'da ilk kâğıt imalathanesinin Abbasî Halifesi Harun Reşid zamanında Bağdat'ta açıldığı bilinmektedir (794-795). Bu imalathanenin açılmasında Halife Harun Reşid'in veziri Ca'fer b. Yahya el-Bermeki ve bu dönemde Horasan Valisi olan kardeşi Fazl'ın teşviklerinin büyük payı olduğu aktarılmaktadır. Daha sonrasında ise Şam, Hama, Trablusşam, Yemen ve Kahire'de kâğıt imalathaneleri açılmıştır. 987 yılında ise İslâm dünyasında altı farklı kâğıt çeşidinden söz edilmektedir²⁷³. Kâğıdın miktarının artması ulaşılabilirliğini de arttırmıştır. Bu duruma doğru orantılı olarak kitap sayısında da artış görülmüştür. Kitapların sayısının artması kitap fiyatlarını düşürmüş ve her kesimin kitaplara ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Kitapların her kesim tarafından ulaşılır

²⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk: Chen, Dachuan, 2005, a.g.m., s. 22-32; Yıldız, Hakkı Dursun, 1973, a.g.m., s. 71-82; Ersoy, Osman, Kâğıt, DİA, 2001, C. 24, s. 163-166.

olması da eğitim faaliyetlerinin artmasına imkân sağlamıştır. Halkın eğitim ve kültür seviyesi yükselmiştir. Prof. Dr. Yazıcı'ya göre medreselerin kurulmasından önceki dönemlerde eğitim-öğretim faaliyetleri yürüten yerler arasında kitap dükkânları da bulunmaktadır. Bu dükkânlar, birçok kitaba aynı anda ulaşılması ve sahiplerinin kültürlü insanlar olmaları sebebiyle insanların fikir alışverişi yapabildikleri, merak ettikleri konuları araştırabildikleri bir eğitim yeri haline gelmiştir²⁷⁴. Bu durum kâğıt imal edilen şehirlerin, eğitim ve kültür seviyelerinin yükseldiğinin bir göstergesidir. Kâğıt, sadece eğitim ve kültür alanında değil, siyasi alanda da etkili olmuştur.

Abbasîlerin batıya yaptıkları seferler aracılığı ile kâğıt yapım teknikleri batılı ülkelere ulaşmıştır. Kâğıt ilk olarak İslâm fetihleri ile birlikte İspanya'ya gitmiştir. İspanya ve Sicilya'dan da ticaret yoluyla Avrupa ülkelerine ulaşmıştır. Ancak uzun bir süre kâğıt imalatı konusunda bir girişim olmamıştır. On ikinci yüzyılda Müslümanların Endülüs'ü ele geçirmesinden sonra Avrupa'nın ilk kâğıt imalathanesi Belensiye (Valencia)'de kurulmuştur. 1276 yılına kadar Avrupa ülkeleri kâğıt ihtiyaçlarını Sicilya ve Yakın Doğu'da üretim yapan kâğıt imalathanelerinden karşılamıştır. 1276 yılından sonra ise Avrupa'nın farklı ülkelerinde kâğıt imalathaneleri kurulmaya başlamıştır²⁷⁵. Kâğıt yapım tekniklerinin batılı ülkeler tarafından öğrenilmesinin, Rönesans hareketlerinin başlamasında etkili olduğu düşünülmektedir. 1276'da İtalya'da, 1348'de

²⁷⁴ Yazıcı, Nesimi,2012, a.g.e., s. 39.

²⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, Hakkı Dursun, 1973, a.g.m., s. 71-82; Liu, Chen, *Dui Daluosi Zhizhan de Duoyuan Jiede*, Journal of Baicheng Normal University, 2012, C. 26, S. 4, s. 52-55.

Fransa'da, 1390'da Almanya'da, 1495'te İngiltere'de ve 1960'ta Amerika'da kâğıt imalatına başlanmıştır.

Talas Savaşı'nın sonuçları incelendiğinde, Arap ve Çinli araştırmacıların ortaya koydukları bilgiler arasında çok fazla fark bulunmamaktadır. Ancak Çin tarihi kayıtlarında daha ayrıntılı bilgiye rastlanmaktadır. Talas Savaşı, Tang Hanedanlığı ve Müslüman Araplar arasında o tarihe kadar yaşanmış en büyük askeri mücadeledir. Bu savaş, daha sonraki dönemlerde sürecek olan bir mücadeleye ve siyasi olarak iki devletin ilişkilerinde bir bozulmaya neden olmamıştır. Ancak göz ardı etmememiz gereken bir nokta vardır. Talas Savaşı hem Çinlilerin, hem Müslüman Arapların hem de Türklerin siyasi, kültürel ve askeri alanda gelişmesinde, yenilenmesinde ve Orta Asya'nın tarihi değişiminde önemli bir yere sahiptir.

SONUÇ

Tarih boyunca hiçbir kavim, barış ya da savaş hali söz konusu olsun, tek başına var olmamış, sürekli olarak diğer kavimlerle ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişkilerin gelişmesi sonucu veya yapılan savaşlarda mağlup olan devletlerin topraklarının diğer devletler tarafından istila edilmesi sonucu farklı kavimlerin kültürleri birbirleriyle tanışmış ve kaynaşmıştır.

Çin toplumu, tarih boyunca birçok kavim, devlet ve hanedanlıkla ilişki içerisinde olmuş, bu ilişkiler yüzyıllar boyu sürmüştür. Aynı şekilde Araplarda da ilk vahyin gelmesi ile İslamiyet'i yayma çabası başlamış ve yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Başlangıçta Hz. Muhammed döneminde, sonra Emevîler ve Abbasîler döneminde, daha sonrasında kurulan devletlerde genel amaç sınırları genişletmek ve İslamiyet'i daha geniş kitlelere yaymak olmuştur. Bu durum Müslüman Arapları başka kavim ve hanedanlıklarla ister istemez bir iletişim içerisine sokmuştur. Karşılıklı etkileşim ve kültür alışverişi bu ilişkilerin sonucunda yaygınlaşmıştır. Savaşlar bu ilişkilerin her ne kadar olumsuz yanlarını oluştursa da sonuçları, barış halinde yaşanan olaylardan daha büyük gelişmelere sahne olmuştur.

Öncelikle Talas Savaşı öncesi Müslüman Araplar ile Tang Hanedanlığı arasında yaşanan askeri olaylar incelenmiştir. Olaylar üç başlık altında toplanmıştır. Bu olaylardan birincisi; Sasanî İmparatorluğu'nun Emevîler ile mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemesidir. İkincisi; Fergana yönetiminin Emevîler ile mücadelesinde Tang Hanedanlığı'ndan yardım istemesidir. Üçüncüsü ise Anxi Sizen bölgesinde yaşanan sorunlardır. Bahsedilen üç olay ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve Müslüman Araplar ile

Tang Hanedanlığı arasında Talas Savaşı öncesinde bu kadar büyük bir askeri mücadeleye girilmediği anlaşılmıştır.

Talas Savaşı'nın arka planında yaşanan olayların araştırılması için, Müslüman Arapların ve Tang Hanedanlığı'nın 751 yılına kadar olan tarihi sürecinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Hiçbir devlet durup dururken savaş hazırlığı içerisine girmeyeceği için, Talas Savaşı öncesi ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunların arka planının öğrenilmesi konunun anlaşılabilirliğinde kolaylık sağlamıştır. Bu sebeple önce Müslüman Arapların 751 yılına kadar olan devlet kurma, hilafeti sürdürme çabaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Daha sonrasında ise Tang Hanedanlığı'nın 751 yılına kadar olan dönemi incelenmiştir.

Hizmeti Muhammed dönemi konumuzla yakından ilişkili olmadığı için ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır, Emevî Devleti'nin kuruluşuna kadar olan dönem ana hatları ile aktarılmıştır. Emevî Devleti'nin kurulması ve yaşanan önemli olaylar araştırılmıştır. Emevîlerin önemli komutanlarından olan Kuteybe b. Müslim hakkında bilgi verilmiştir. Kuteybe b. Müslim, Emevîlerin doğuya yaptıkları seferlerde önemli görevler almış, Emevî Devleti adına önemli zaferler kazanmıştır. Kuteybe b. Müslim aynı zamanda Tang Hanedanlığı ve Emevîler arasındaki bölgede yaşayan Türk kavimleri ile iletişim içerisinde olmuş, zaman zaman Türklerle askeri mücadelelere girişmiştir. Bu yaşanan mücadeleler Emevîleri, Tang Hanedanlığı sınırına daha da yaklaştırmıştır. Bu duruma örnek olarak Kuteybe b. Müslim'in 714 yılında Kaşgar'ı ele geçirerek, Çin sınırlarını tehdit etmesini gösterebiliriz.

Emevî Devleti'nin yıkılmasının ardından Abbasî Devleti kurulmuştur. Abbasî Devleti dönemi incelenirken, devletin kurulmasında önemli rol oynayan yetenekli komutanlarından Ebû Müslim'in hayatı ve askeri geçmişi üzerinde durulmuştur. 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı'nda, Ebû Müslim'in emrindeki komutanlarından biri olan Ziyad b. Salih, Abbasî ordusuna komuta etmiştir. Bu sebeple Ziyad b. Salih'in hayatı ve askeri geçmişi hakkında bilgi verilmiştir. Kuteybe b. Müslim ve Ebû Müslim farklı dönemlerde benzer amaçlar için hizmet etmiş iki komutandır. İki komutanın ortak noktalarından bir tanesi, Tang Hanedanlığı'na karşı izledikleri politikadır. Kuteybe b. Müslim, Tang Hanedanlığı'nın zengin toprakları üzerinde egemenlik kurmayı amaçlamakta ve İslâmiyet'i yaymak için her yolu mubah görmektedir. Ebû Müslim ise Tang Hanedanlığı'nın zengin ve geniş topraklarında söz sahibi olmak ve Anxi Sizhen Bölgesini ele geçirmek istemektedir. Dönemler farklı olsa da iki komutanında istediği aynıdır.

Bir diğer ortak noktaları ise onları İslamiyet'i yayma ve devlete hizmete teşvik eden başarılarının aynı zamanda öldürülmelerine sebep olmasıdır. Bu kişilerin, Emevî ve Abbasî Devleti'nin kurulmasında, gelişmesinde kazandıkları askeri başarılar, daha sonrasında bağlı oldukları halifeleri tedirgin etmiştir. Güçlenen komutanın, devletin bekası için tehdit olarak görülmesi, halifeleri farklı tedbirler almaya itmiştir. Hiçbir yönetici kendinden daha üstün, daha fazla sözü geçer konumda birini istemediğinden, bu başarılı komutanların da askeri anlamda güçlendikten sonra ölüm emirlerinin verilmesi beklenmedik bir durum değildir. 750 yılında Emevî Devleti'nin yıkılışı ve Abbasî Devleti'nin kuruluşu ile Müslüman Araplar, Talas Savaşı'na biraz daha yaklaşmıştır.

Talas Savaşı'nın bir diğ er tarafı olan Tang Hanedanlığı hakkında ise 618 yılından başlayarak yaşanan önemli olaylar kronolojik olarak çalışmaya aktarılmıştır.  ncesinde Tang Hanedanlığı'nın kuruluşuna kadar olan dönemde hüküm sürmüş olan hanedanlıklar hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çin'in ilk imparatoru olarak anılan Qin Shi Huang Di'nin, Qin Hanedanlığı'nı kurması ile başlayıp, Sui Hanedanlığı'nın yıkılmasına kadar olan dönem ana hatlarıyla incelenmiştir. Han Hanedanlığı'nın sona ermesi ile Çin bir karışıklık dönemine girmiştir. Bu karışıklık dönemine 580 yılında kurulan Sui Hanedanlığı son vermiştir. 618 yılına kadar hüküm süren Sui Hanedanlığı bir geçiş dönemi niteliği taşımaktadır. Bu dönemde, dağılma döneminin etkileri silinmeye ve hanedanlık düzeni kurulmaya çalışılmıştır. Sui Hanedanlığı'nın son döneminde Li Yuan, kuzey ve kuzeybatıda bulunan Türk kavimleri ile iletişime geçerek kurmayı planladığı yeni yönetim için destek istemiştir. 617 yılında Göktürkler'in desteğini almıştır. Bunun sonucunda Li Yuan, iktidar kavgasını kazanarak yönetimi ele geçirmiştir. Daha sonrasında Tang Hanedanlığı karışıklıkları sona erdirerek Çin'de yeni bir dönem başlatmıştır. Tang Hanedanlığı'nın 751 yılına kadar olan süreci ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Hanedanlığın siyasi yapısı, askeri olaylar ve diğ er kavim ve devletler ile olan ilişkileri üzerinde durulmuştur. Tang Hanedanlığı'nın önemli generallerinden olan ve Talas Savaşı'na katılan Kuça Valisi Gao Xianzhi'nin hayatı ve askeri faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Gao Xianzhi, Tang Hanedanlığı'nda görev yapmış çok sayıdaki yabancı uyruklu generalden bir tanesidir. Gao Gou Li soyundan gelmektedir. K  uk yaşta babası ile birlikte Tang Hanedanlığı'na göç etmiştir. Babası gibi asker olan Gao Xianzhi, Tang Hanedanlığı'nda önemli görevlere getirilmiştir. Kazandığı askeri başarılar ve uyguladığı stratejiler sayesinde Kuça Valisi olarak görevlendirilmiştir. Ancak Talas Savaşı'nda yaşadığı başarısızlık Gao Xianzhi için sonun başlangıcı olmuştur. Görev yeri değiştirilmiş

ve yeni görev yeri olarak He xi belirlenmiştir. 755 yılında çıkan An Lushan Ayaklanması, kaybettiği saygınlığını kazanması için bir fırsat olsa da, bu fırsatı iyi değerlendirememiştir. Çocuk yaşta geldiği Tang Hanedanlığı'nda, ardında büyük askeri başarılar bırakan bir general olarak 755 yılına kadar yaşamış ve bir suçlu olarak hayatına son verilmiştir.

Emevî Devleti, Abbasî Devleti ve Tang Hanedanlığı hakkında araştırma yapılırken, Müslüman Araplara ve Tang Hanedanlığı'na sınırları bulunan Türk kavimleri incelenmiştir. Bu Türk kavimlerinin Tang Hanedanlığı ve önce Emevî Devleti sonra Abbasî Devleti ile olan ilişkileri araştırılmıştır. Türk kavimlerinin hem Tang Hanedanlığı'nın hem de Müslüman Arapların askeri sistemlerinde önemli yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Emevî Devleti döneminde Kuteybe b. Müslim, Tang Hanedanlığı'na yaptığı akınlarda sınırlarda bulunan Türk kavimlerinden faydalanmış, Emevî ordusuna dâhil etmiştir. Bu askerlik durumu, Emevîlerin zorlaması ile olmuştur. Ancak Abbasîler dönemine gelindiğinde bunun gönüllülük esasına dayandığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında Talas Savaşı önemli bir yere sahiptir.

Talas Savaşı'nın sebepleri incelendiğinde üç konu dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki siyasi sebepler, ikincisi General Gao Xianzhi'nın Shi Guo üzerindeki emelleri, üçüncüsü ise ekonomik sebeplerdir.

Siyasi sebepler incelendiğinde Tang Hanedanlığı ve Müslüman Araplar arasında tampon bölge oluşturan Batı Bölgesi dikkat çekmektedir. Göktürkler, Tang Hanedanlığı yönetimine girdikten sonra, sınırlarını terk eden Göktürk kağanlarının veliahtları ve diğer Türk kavimlerinin ardılları Shi Guo sınırları içerisinde yer alan bölgelere yerleşmiştir.

Burada oluşabilecek bir Türk birliği, Tang Hanedanlığı'nın Batı Bölgesi'ndeki gücünün kırılmasına ve bölgedeki egemenliğini kaybetmesine sebep olabilirdi. Kuça Garnizonunda görevli Gao Xianzhi'nin bölgede oluşabilecek Türk birliğine daha başlamadan son vermek istediği anlaşılmaktadır.

General Gao Xianzhi'nin Shi Guo üzerindeki emelleri incelendiğinde Tang Hanedanlığı ile iyi ilişkileri olan Shi Guo'ya saldırmak için bir gerekçeye ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Shi Guo, Batılı, Arap ve Çinli araştırmacıların eserlerinde farklı isimlerle de anılmaktadır. Bunlardan en yaygın kullanılanları; Taşkent, Şaş, Cac'dır. Shi Guo için; Edouard Chavannes "Şe", Yakût El-Hamevi ve İbnu'l Esir "Şaş", Ahmet Taşağıl "Taşkent", Chen Dachuan, Bai Shouyi ve Wang Xiaofu, Çince yazılışına ek olarak "Şaş" adını kullanmıştır.

Arap araştırmacılardan Et-Taberi ve İbn Kesir'in Shi Guo için kullandıkları isim Keş/Kiş'tir. Ancak derinlemesine araştırma yapıldığında bu isimlerin farklı bir devleti ifade ettiği anlaşılmıştır. Shi Guo'nun güneyinde, Çince okunuşu Shi Guo ancak yazılışı "史国" olan farklı bir devlet yer almaktadır. Bahsedilen devlet Semerkant'ın güneyinde bulunmaktadır. Semerkant'ın güneyinde bulunan Shi Guo'nun Çince kaynaklarda aktarılan bir diğer ismi Keş/Kiş'tir. Ahmet Taşağıl, İbnu'l Esir ve Yakût El-Hamevi Keş adındaki bir devletin varlığından söz etmektedir ve yine bu bölgeyi anlatırken Semerkant'ın güneyine işaret edilmektedir. Et-Taberi ve İbn Kesir'in bahsettikleri Keş/Kiş devletinin Talas Savaşı'nın yaşandığı Shi Guo ile aynı olmadığı anlaşılmaktadır.

Gao Xianzhi, bölgedeki gücünü göstermek ve otoritesini pekiştirmek amacıyla Shi Guo üzerinde baskı kurmak istemiştir. Shi Guo'ya saldırmak için ortaya attığı gerekçe ise Shi Guo Tudununun sınırları koruma görevini yeterince başarılı bir şekilde sürdüremediğidir. Bu dönemde Shi Guo'nun başında Bagatur Tudun bulunmaktadır. Bagatur Tudun bu suçlamaları ilk başlarda reddetmiştir ancak sonrasında kabul ettiğinde Gao Xianzhi, “kabul edilen bir suçun cezasız kalmaması gerektiğini” öne sürerek beklediği fırsatı yakalamıştır. İlk olarak 750 yılında Shi Guo'ya sefer düzenlemiş, Tudunu yakalamış ve öldürmüştür. Shi Guo Tudununun öldürülmesi ile ilgili, çalışmada ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir. Gao Xianzhi'nın Shi Guo'ya karşı uyguladığı bu baskıcı politikanın, onları batı komşuları olan Türk kavimlerine ve Müslüman Araplara yakınlaştırdığı anlaşılmıştır.

Ekonomik sebeplerde, Shi Guo'nun coğrafi konumu çok önemli bir yere sahiptir. Tang Hanedanlığı ve Abbasîlerin arasında bulunan yüksek dağlar ve nehirler, iki devleti birbirinden ayıran doğal bir set görevi görmektedir. Bu durum, dağların eteklerinde yer alan Shi Guo'nun stratejik önemini arttırmaktadır. Buna ek olarak Shi Guo, İpek Yolu güzergâhında bulunmaktadır. İpek Yolu'nun geçmesi, ticaretin canlı olduğu; ticaretin canlı olması, bahsedilen bölgenin ekonomik olarak gelişmiş olduğu anlamına gelmektedir.

Yakût El-Hamevi, Şaş için şöyle söylemektedir; “Bütün Horasan ve Maveraünnehr'de Şaş'dan daha zengin, mamur, gelişmiş bir ülke yoktur... Evler büyük ve kerpiçlidir. Evlerin genelinde su akar... Bütün Maveraünnehr'in en nezih yeri olup yeşillikler içindedir. İdarî merkezleri Bunkes'tir. Birçok şehir de vardır”. Buradan Shi Guo'nun ekonomik ve sosyal gelişmişlik seviyeleri hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

İpek Yolu'nun kollarından bir tanesinin Shi Guo sınırları içerisinde geçmesi burayı ekonomik olarak önemli konuma getirmektedir. Shi Guo üzerinde yönetim hakkına sahip olan ülke, hem İpek Yolu'nun bir kısım kontrolünü ele geçirecek hem de doğu ile batı arasındaki geçiş yolunda yönetici konumuna gelecektir. Bu bilgi ile birlikte Göktürk veliahtlarının ve dağılan diğer Türk kavimlerinin ardıllarının neden Shi Guo'ya yerleşmeyi tercih ettiklerinin gerekçesi de kendini göstermektedir. Hem korunaklı hem de ekonomik gücü bulunan bölge ileride kurulabilecek bir Türk birliği için uygun ortam oluşturmaktadır.

Bu sebepler doğrultusunda hareket eden Gao Xianzhi, 750 yılında Shi Guo'ya sefer düzenlemiş ve Tudunu yakalamıştır. Daha sonrasında Tudunun öldürülmesi ile Tudunun oğlu kaçarak önce sınır komşusu olan Türk kavimlerinden yardım istemiştir. Ancak o dönemde Tang Hanedanlığı ile mücadele edecek gücü bulunmayan bu kavimler, batıda güçlenen ve Çin topraklarında söz sahibi olmak isteyen Abbasî Komutanı Ebû Müslim'den yardım istemiştir. Bu durumun, hedefine ulaşmak için bir adım olduğunu düşünen Ebû Müslim, yetenekli komutanlarından Ziyad b. Salih'i doğuya göndermiştir. Abbasîlerin doğuya ilerlediği haberini alan Gao Xianzhi, Batı Bölgesi'ndeki gücünü kaybetmemek ve Abbasîlerle mücadele etmek amacıyla batıya doğru harekete geçmiştir. İki ordu Talas Ovası yakınlarında Atlah mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Beş gün süren muharebeler sonucunda Gao Xianzhi'ya bağlı birlikler yenilmiştir. Ordunun büyük çoğunluğunu kaybeden Gao Xianzhi, sadece birkaç bin askerle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Gao Xianzhi'nın savaşı kaybetmesinde Karluklar'ın Çin kuvvetlerine arkadan saldırması ile Çin askerlerinin iki saldırı arasında kalmasının çok büyük etkisi vardır.

Talas Savaşı incelenirken, savaşa katılan asker sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Savaşa katılan asker sayısı; Tong Dian, 185. Bölüm Sınır Savunmaları Kısmında, yetmiş bin; ZZTJ Kaoyi, 14. Bölümde, otuz bin; ZZTJ, 216. Bölümde, otuz bin; Da Tang Mo Dao'da, altmış bin; JTS, 109. Bölümde, yirmi bin; XTS, 138. Bölümde yirmi bin olarak aktarılmaktadır. Buna ek olarak Çinli araştırmacı Zhu Li-an, asker sayısını yirmi bin valilik askeri, on bin vassal ülke askeri olarak belirtmektedir. Türk araştırmacılardan Dr. Salman, otuz bin Çinli askerden ve sayısı net olmayan Tang Hanedanlığı'na bağlı boyların askerlerinden; Prof. Dr. Yazıcı yetmiş bin Çin askerinden; Prof. Dr. Taşağıl ise yüz bin kişiyi aşkın bir Çin ordusundan bahsetmektedir. Birçok araştırmacı Tong Dian'de belirtilen yetmiş bin asker sayısını doğru kabul etmektedir. Bu sayının kabul edilmesi, Tong Dian'in yazarı Du You'un yeğeni Du Huan'ın savaşa katılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Genel olarak bakacak olursak Tang Hanedanlığı'nda bir askeri birlik on bin ile yirmi bin kişiden oluşmaktadır. Bir bölgeye gönderilecek asker sayısı, bölgenin önemi ve büyüklüğüne göre belirlenmektedir. Gao Xianzhi'nin görevli olduğu Kuça Bölgesi, Batı Bölgesi'nin kalesi konumundadır ve çok önemlidir. Bu sebeple burada görevli asker sayısının yirmi bin olma ihtimali çok yüksektir. Buna ek olarak savaş durumunda bölgede yaşayan ve komşu olan etnik uluslardan da asker toplanmaktadır. Bu askerlerin sayısı da azımsanmayacak kadar fazla olması muhtemeldir.

JTS ve XTS'da belirtilen yirmi bin asker sayısı, Kuça'da görevli sınır birliğinin asker sayısına işaret etmektedir. ZZTJ Kaoyi, ZZTJ, Araştırmacı Zhu Lia-an ve Dr. Salman tarafından belirtilen otuz bin asker sayısı ise yirmi bin Kuça valiliği asker sayısı ve on bin diğer etnik uluslardan savaşa katılan asker sayısını ifade etmektedir. Buradan

elde edebileceğimiz sonuç; savaşa katılan Gao Xianzhi'ya bağlı birliklerin asker sayısının en az otuz bin kişi olduğudur. Buna ek olarak savaşa katılan birlik Tang Hanedanlığı imparatorunun yönetiminde, Gao Xianzhi'nin general olarak atandığı asıl Çin ordusu değil, Kuça valiliğinde görevli sınır birliği ve beraberindeki etnik uluslara mensup kişilerden oluşturulmuş ordudur. Bu ordunun içerisinde asıl mesleği askerlik olanların yanı sıra kâğıt yapım ustaları, ipek işleme ustaları, ressamlar, altın ve gümüş işleme ustaları ve benzeri zanaat sahibi kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler savaş sonucunda Abbasîler tarafından esir alınmıştır, Çin kültür ve el sanatlarının Müslüman Araplar arasında yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Talas Savaşı'na katılan Müslüman Arap ordusunun asker sayısı Da Tang Mo Dao'da on beş bin ya da yirmi bin kişi olarak belirtilmektedir. Kaynaklarda Abbasî ordusunun temelini ücretli (murtazıka) askerlerin oluşturduğu aktarılmaktadır. Bu kişiler devlet bütçesinden maaş alır ve her türlü masrafları devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Ücretli askerlere ek olarak savaş zamanı devletin yaptığı çağrı ile orduya katılan ve gönüllüler (mutatavvıa) adı verilen bir askeri grup daha bulunmaktadır. Bu kişiler savaş zamanı orduya katılır ve zekât-ganimetten pay alır. Bu kişilere savaş sonucunda devlet bütçesinden ayrıca bir ödeme yapılmaz. Sayıları net olarak bilinmemekle birlikte az değildir. Bu sebeple kaynaklarda aktarılan on beş veya yirmi bin Abbasî askerinin ücretli askerler olması ihtimali yüksektir.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda elde edebileceğimiz sonuç, savaşa katılan asker sayısının en az yirmi bin Çinli ve yirmi bin Abbasî askeri olmak üzere toplamda en az kırk bin kişi olduğudur. Bu sayı net olarak belirtilen asker sayılarının toplamıdır. Buna ek olarak iki tarafta da sayısı net olarak bilinmeyen ek birlikler bulunmaktadır. Bu

kişilerin sayısını en az on bin kabul edersek, otuz bin Çinli asker ve otuz bin Abbasî askeri, toplamda altmış bin askerin savaşa katıldığını söyleyebiliriz. Bu sayı on bin kişilik bir sapmayla Tong Dian ve Prof. Dr. Yazıcı'yı doğrulamaktadır. Ancak yetmiş bin asker sayısı Prof. Dr. Yazıcı'nın söylediği gibi Çin askeri değil, Çinli ve Abbasî ordusunun toplam asker sayısına işaret etmektedir. Da Tang Mo Dao'da belirtilen asker sayısına ise tam olarak ulaşılmaktadır.

Gao Xianzhi'ya bağlı birliklerde Karluk askerleri de bulunmaktadır. Karluklar'ın tarihi hakkında, çalışmada ayrıntılı bilgi verilmiştir. Karluklar'ın, Talas Savaşı'na hangi tarafta katıldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Karluklar, Tang Hanedanlığı sınırına daha yakın konumdadır ve batısında Türgişler bulunmaktadır. Bu dönemde Türgişler, Tang Hanedanlığı'na bağlı olsalarda azımsanmayacak bir güce sahiptir. Buna ek olarak birbirinden bağımsız hareket eden üç farklı Karluk boyunun bulunduğunu da göz önüne almamız gerekmektedir. Talas Savaşı öncesinde, 751 yılında, Karluklar, Tang Hanedanlığı'na elçi göndermiştir. İki devlet dostane ilişkiler kurmuştur. Ayrıca, Karluklar'ın Abbasîlere yardım etmeleri için önce Türgişler'i aşmaları gerekmektedir. Karluklar, Türgişler'i aşamadıkları takdirde Tang Hanedanlığı'nın dikkatini çekecek ve Hanedanlığın kuzeyinde görevli valilikler ile mücadele etmek durumunda kalacaktır. Karluklar'ın bu dönemde böyle bir riski göze alacak askeri gücü bulunmamaktadır. Bu bilgiler incelendiğinde Karluklar'ın Gao Xianzhi'ya bağlı birlikler ile savaşa başlayıp sonradan taraf değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Talas Savaşı sonucunda Gao Xianzhi'ya bağlı birlikler ağır bir yenilgiye uğramıştır. Gao Xianzhi, ancak birkaç bin askerle geri dönebilmiştir. Burada dikkat etmemiz gereken nokta Abbasî ordusunun neden Gao Xianzhi'ya bağlı birlikleri takip

etmediği ve neden Tang Hanedanlığı'nın iç kesimlerine kadar ilerlemediğidir. Bu noktada Karluklar ve diğer Türk kavimleri dikkat çekmektedir. Gao Xianzhi'nin çekildiği bölgelere Abbasîlerden önce Türkler yerleşmiştir. Hâlihazırda bölgede Tang Hanedanlığı'na karşı birlik olmaya çalışan Türkler bulunmaktadır. Gao Xianzhi'nin geri çekilmesi Türklerin harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Gao Xianzhi, Batı Bölgesi'ndeki etkin güç konumunu kaybetmiştir. Bölgede bir Türk birliği kurulmuştur. Aynı şekilde Abbasîlerin de, Tang Hanedanlığı'nın iç kesimlerine kadar ilerleyecek askeri gücü bulunmamaktadır. Bu sebeple, elde ettikleri başarıyla küçük bir bölgede söz sahibi olmakla yetinmişlerdir. Ayrıca savaşı kazanmalarında yardımcı olan Karluklar'a da Talas bölgesini bırakmışlardır. İleriki süreçte bölgede güçlenen Karluklar, zaman zaman Abbasîler ile de sorunlar yaşamıştır, ancak bunlar Abbasîler ve Karluklar arasında savaş çıkaracak kadar büyük sorunlar değildir. Karluklar, bölgede güçlenmiş ve ileride kurulacak olan Karahanlı Devleti'nin temellerini atmıştır.

Tang Hanedanlığı ve Abbasîler arasında daha sonraki dönemlerde önemli sorunlar yaşanmamıştır. Tang Hanedanlığı kaybedilen savaşın intikamını alma siyaseti gütmemiştir. Bunun sebeplerinden en önemlisi Hanedanlık içerisinde yaşanan sorunlardır. Bu sorunların başında An Lushan Ayaklanması gelmektedir. Ayaklanma ile ilgili, çalışmada ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir. An Lushan Ayaklanması'nın bastırılmasında Tang Hanedanlığı, Abbasîler'den ve Uygurlar'dan yardım istemiştir. Bu talep sonucunda Uygurlar dört defa Tang Hanedanlığı'na asker göndermiştir, Abbasîler ise dört bin ila on bin kişilik bir ordu göndererek isyanın bastırılmasına yardım etmiştir. Bu yardım sonucunda Tang ve Abbasî ilişkileri normalleşmiştir. İsyan bastırıldıktan sonra ise Tang İmparatoru, Uygurlar'a on bin top ipek vermiş, her yıl yirmi bin top ipek vermeyi taahhüt etmiştir. Abbasî Devleti'ne ise, isteyen Abbasî askerlerinin Hanedanlık sınırları içerisinde yaşamalarına izin vermiştir. Bu askerler yerleştikleri bölgelerde Çinliler ile evlenmiş

ancak kendi dinlerini yaşamaya devam etmiştir. Bu durum, Tang Hanedanlığı topraklarında İslâm kültürünün hissedilmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu durum sonucunda Tang Hanedanlığı'nda İslamiyet'i anlatan eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. An Lushan Ayaklanması, Tang Hanedanlığı içerisinde İslamiyet'in tanınmasında önemli bir etmen olsa da, ayaklanma sonucunda Hanedanlık ekonomik, askeri ve siyasi olarak zor bir döneme girmiştir.

Önce Talas Savaşı'nın kaybedilmesi, sonrasında çıkan An Lushan Ayaklanması, Tang Hanedanlığı'nın ekonomisinde büyük boşluklar oluşturmuştur. Orta Asya, Abbasîlerin ve Türklerin, He xi Koridoru ise Tibetlilerin eline geçmiştir. Hanedanlık sınırları içerisinde kalan İpek Yolu yeterince beslenemediği için zayıflamaya başlamıştır. Bu durumun sonucunda da tüccarlar daha güvenli yollara yönelmiştir.

Yaşanan iki olay ekonomi kadar askeri sistemde de büyük sorunlara yol açmıştır. Gao Xianzhi, on binlerce asker kaybetmiştir. An Lushan Ayaklanması'nda da yine asker sayısı kayda değer bir şekilde azalmıştır. Bu durum Hanedanlığın asker sayısı ve niteliği bakımından zayıflamasına neden olmuştur. Bu da, saldırılara karşı koyamayarak büyük ölçüde toprak kaybı yaşanmasına sebep olmuştur. Hanedanlık sınırları daralmıştır.

Savaş sonucunda Karluklar, Suyab ve Talas bölgesine gelmiştir. Burada Türgişler'in bazı bölgelerini ve Batı Göktürkler'in eski merkezlerini ele geçirmiştir. Talas bölgesini ele geçirerek İpek Yolu'nun da bazı bölgeleri üzerinde söz sahibi olmuştur. Güçlenen Karluklar, bölgede Türk birliğinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Buna ek olarak Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri hızlanmıştır. Türkler daha önceki dönemlerde de Müslüman Araplar ile ilişki kurmuştur. Ancak bu ilişkiler daha çok mücadele şeklindedir. Bu mücadeleler Türklerin İslamiyet'i tanıma ve kabul etme sürecini geciktirmiştir. Talas Savaşı sonrasında bakıldığında ise Türk kavimleri, Müslüman Araplar ile kurulan dostane ortamda İslamiyet'i tanımış ve yavaş yavaş kabul etmeye başlamıştır. Bu durum bazı kaynaklarda aktarıldığı gibi kısa sürede ve kitleler halinde olmayıp, zamana yayılarak yavaş yavaş olmuştur.

Ekonomik ve dini ilişkilerin sonucunda askeri açıdan yetenekli Türkler, Abbasî ordusunda görev almaya başlamıştır. Orduya ek olarak bazı idari görevlere de Türkler getirilmiştir. Abbasî ordusunda ki Türkler, Emevîler döneminde olduğu gibi zorunlu değil, gönüllü olarak bu görevleri almıştır. Bu sebeple Talas Savaşı'nın Abbasî Devleti askeri yapısı üzerinde etkisi çok büyüktür. Orduda görevli Türk asker sayısı ilk dönemlerde az olsa da sonraki dönemlerde bu sayı artmıştır. Türkler, Abbasî Devleti'nde sadece orduda görev almamış aynı zamanda bilimsel ve kültürel faaliyetlerde de yer almıştır.

Talas Savaşı sonucunda esir alınan Çinliler aracılığı ile kâğıt yapım tekniği başta olmak üzere Çin kültürüne ait birçok buluş ve zanaat dalı, Abbasîler tarafından öğrenilmiştir. Talas Savaşı öncesi döneme bakıldığında Abbasîlerin daha önceden de kâğıt kullandığı görülmektedir. Tang Hanedanlığı'nda imal edilen bu kâğıtlar, İpek Yolu aracılığı ile diğer devlet ve kavimlere ulaştırılmıştır. Ancak bu kâğıtlar çok pahalı ve elde edilmesi zor olduğu için sadece önemli devlet evraklarının kayıt altına alınmasında kullanılmıştır. Talas Savaşı sonrası ilk defa Çin dışında kâğıt üretimi yapılmaya başlanmıştır. İslâm dünyasının ilk kâğıt imalâthanesi Semerkant'ta; Yakın Doğu'nun ilk kâğıt imalâthanesi ise Halife Harun Reşid döneminde Bağdat'ta kurulmuştur. Daha

sonrasında ise Şam, Hama, Trablusşam, Yemen ve Kahire’de kâğıt imalâthaneleri açılmıştır.

Kâğıt miktarının artması ulaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır. Ulaşılabilirliğinin kolaylaşması ise kitap sayısını arttırmıştır. Kitap sayısının artması, fiyatların düşmesine; fiyatların düşmesi ise insanların daha fazla kitaba ulaşabilmesini sağlamıştır. Kitapların daha fazla insan tarafından ulaşılır olması ise eğitim faaliyetlerinin artmasına imkân sağlamıştır. Bu durum sonucunda kâğıt imal edilen şehirlerin eğitim ve kültür seviyeleri yükselmiştir.

Abbasîlerin batıya yaptıkları seferler aracılığı ile kâğıt yapım teknikleri batılı ülkelere ulaşmıştır. Kâğıt ilk olarak İslâm fetihleri ile birlikte İspanya’ya gitmiştir. İspanya ve Sicilya’dan da ticaret yoluyla Avrupa ülkelerine ulaşmıştır. Avrupa ülkeleri ilk başlarda kâğıt üretimi ile pek ilgilenmemiştir, ancak daha sonraki dönemlerde Müslümanların Endülüs’ü ele geçirmesi ile Avrupa’nın ilk kâğıt imalathanesi Belensiye (Valencia)’de kurulmuştur. 1276’ya kadar Avrupa’nın kâğıt ihtiyacı Sicilya’dan ve yakın doğu da kurulmuş olan imalâthanelerden karşılanmıştır. Sonraki dönemde ise Avrupa’nın farklı ülkelerinde kâğıt üretimine başlanmıştır.

Çalışmanın başında sorduğumuz sorulara dönecek olursak; iki sorununda cevabına ulaştığımız görülmektedir. Savaş sonucunda Müslüman Araplar, Tang Hanedanlığı’nın iç kesimlerine kadar ilerlememiştir, çünkü Hanedanlığın tamamını ele geçirecek askeri güç ve desteği bulunmamaktadır. Ayrıca bilmediği bir coğrafyada tuzağa

düşmesi, yenilgiye uğraması ve bütün askerini kaybetme ihtimalinde bulunmaktadır. Bu sebeple ilerlememiş ve Karluklar'ın bölgeye yerleşmesine izin vermiştir.

Çinliler ve Müslüman Araplar arasında geçen bu savaşın sonuçları tüm dünyada sosyal, kültürel ve siyasi açıdan büyük değişime sebep olmuştur. Orta Doğu ile Orta Asya arasındaki siyasi yapı yeniden şekillenmiş, kültürel etkileşimler yaşanmış ve Çin'deki pek çok buluş Arap dünyası üzerinden diğer ülkelere yayılmıştır. Sosyal açıdan da büyük değişimler yaşanmış ve bunun sonucunda İslamiyet'in Türkler arasında ve Çin topraklarında yayılması sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Akyürek, Yunus, “Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir’in Fethi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, C. 22, S. 1, s. 85-115.
2. Apak, Adem, “Kuzey Afrika’da İlk İslâm Fetihleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, C. 17, S. 2, s. 159-173.
3. Babayar, Gaybullah, “Batı Köktürk Ve Orta Asya Bozkır Hanlıklarının Sikkelerindeki Damgalar”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2014, C. 1, S. 1, s. 9-29.
4. Bai, Shouyi, **A History of Chinese Muslim**, Pekin, Zhonghua Chubanshe, 2003.
5. Barlak, Yasemin, “Dört Halife Dönemi Siyasi Hadiselerinde Eş’as B. Kays’ın Rolü”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, C. 4, S. 7, s. 101-141.
6. Berber, Oktay, “Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2017, C. 2, S. 1, s.1-24.
7. Bosworth, C. Edmund, **The Ornament of Histories: A History of the Eastern Islamic Lands AD 650-1041: The Persian Text of Abu Sa'id 'Abd Al-Hayy Gardizi**, London, I.B. Tauris & BIPS Persian Studies Series, British Institute of Persian Studies, 2011, C. 4.
8. Bozkurt, Nebi, **Tıraz**, DİA, 2012, C. 41, s. 112-114.
9. Ceylan, Ertuğrul, “Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür -Wang Mang Dönemi Çin Politikası (Kitap Bölümü)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, 2017, s. 231-252.
10. CFYG, 964. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=307391&remap=gb>, 23.08.2017 tarihinde, 22.17’de ulaşılmıştır.)

11. CFYG, 971. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=813551&remap=gb>, 16.10.2016 tarihinde, 21.42’de ulaşılmıştır.)
12. CFYG, 995. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=360273&remap=gb> 12.11.2017 tarihinde 22.35’te ulaşılmıştır.)
13. Chavannes, Edouard, **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013.
14. Chen, Dachuan, “Daluosi zhizhan Yu Sama'erhan Zhi”, **Zhongguo Zaozhi Xuebao Yong 2005 Zengkan**, 2005, 2005 Özel Sayısı, s. 22-32.
15. Crone, Patricia, **The Nativist Prophets of Early Islamic Iran: Rural Revolt and Local Zoroastrianism**, Cambridge University Press, 2012.
16. Çelebi, İlyas, **Mu'tezile**, DİA, 2006, C. 31, s. 391.
17. Çoruhlu, Yaşar, **Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar-Orta Asya ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.
18. Da Tang Mo Dao, **Tang Diguoyu Alabo Diguoyu Daluosi Zhizhan: Chedi Gaibian Zhongya Jushi**, (http://military.china.com/history4/62/20140529/18530820_3.html 29.08.2016 tarih, saat 12.00’da ulaşılmıştır.)
19. Doğrul, Ömer Rıza, **Abû'l-Farac Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987, C. 1.
20. Du You, **Tongdian, 185. Bölüm, Sınır Savunmaları Kısmı**, (<http://ctext.org/text.pl?node=564526&if=gb&remap=gb> , 17.11.2016 tarihinde, saat 16.57’de ulaşılmıştır.)

21. Eberhard, Wolfram, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1943, s. 19-29.
22. Eberhard, Wolfram, **Çin’in Şimal Komşuları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.
23. Eberhard, Wolfram, **Çin Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1947.
24. Ersoy, Osman, **Kâğıt**, DİA, 2001, C. 24, s. 163-166.
25. Esin, Emel, “İslam İle Karşılaşan İlk Türkler”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, C. 7, S. 3-4, s. 31-86.
26. Fayda, Mustafa, **Ebû Bekir**, DİA, 1994, C. 10, s. 101-108.
27. Fayda, Mustafa, **Hulefâ-yi Raşidîn**, DİA, 1998, C. 18, s. 326-327.
28. Fayda, Mustafa, **Ömer**, DİA, 1994, C. 34, s. 44-51.
29. Fığlalı, Ethem Ruhi, **Ali**, DİA, 1989, C. 2, s. 371-374.
30. Fayda, Mustafa, **Zimmî**, DİA, 2013, C. 44, s. 428.
31. G. Lecomte, E.J. van Donzel, W.P. Heinrichs, C. Edmund Bosworth, **The Encyclopaedia Of Islam - New Edition**, Leiden /Hollanda, BRILL, 1997, C.9.
32. Golden, Peter B., **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Ankara, Ötüken Neşriyat, 2002.
33. Guan, Shiguang, **Tangren Dayou Huqi**, Pekin, Nongcun Duwu Chubanshe, 1992.
34. Guo, Yingde, **Zhongguo A La Bo Guanxishi**, Pekin, Beijing Daxue Chubanshe, 2015.
35. Güzel, Ahmet, **Abbasi Halifesi Mehdi B. Mansur**, İstanbul, Kitap Dünyası, 2012.

36. Han, Yunyun, “Daluosi Zhizhan Dui Tang Yingxiang Tanxi”, **Journal of Ezhu University**, 2016, C. 23, S. 4, s. 37-39.
37. Harekat, İbrahim, **Berid**, DİA, 1992, C.5, s. 498-501.
38. Hong, Yongming; Shan, Qichao, “Gu Tujue Wenbeiming Zhong 'Cik' Chuyi”, **Xinjiang Daxue Xuebao**, 2015, S. 5, s. 139-144.
39. Huang, Xinya, **Xiaoshi De Taiyang, Tangdai Chengshi Shenghuo Changjuan**, Hunan, Hunan Renmin Chubanshe, 2006.
40. İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, Dâr İhyâ et-Turâs el-Arabî (yayınevi), 1413/1993, C. 10.
41. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, **El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi -Hicretin Doksan Altıncı Senesi**, Çağrı Yayınları, C. 9, Bölüm 5.
42. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, **El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi-Hicretin Yüz otuz yedinci Senesi, Abdullah B. Ali'nin, Kardeşinin Oğlu Ebu Cafer El-Mansur'a Karşı Ayaklanması**, Çağrı Yayınları, C. 10, Bölüm 2.
43. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, **El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi-İlk Abbasi Halifesi Ebü'l-Abbas Es-Seffah'ın Biyografisi**, Çağrı Yayınları, C. 10, Bölüm 2.
44. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, **El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi Ebu'l-Abbas Es-Seffah'ın Müstakil Olarak Halife Olması, Otoritesini Yerleştirmesi Ve Halka Güzel Bir Yönetim Sergilemesi**, Çağrı Yayınları, C. 10, Bölüm 2.
45. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, **El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi-Ebu Cafer El-Mansur'un Halifeliği**, Çağrı Yayınları, C. 10, Bölüm 2.
46. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, **El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi Ebu Müslim El-Horasanî'nin Biyografisi**, Çağrı Yayınları, C. 10, Bölüm 2.

47. İbn Kesir, Çev. Mehmet Keskin, **El Bidaye Ve'n – Nihaye-Büyük İslam Tarihi Mervan B. Muhammed B. Mervantn Öldürülmesi**, Çağrı Yayınları, C. 10, Bölüm 2.
48. İbnu'l Esir, **el-Kâmil fi't-târîh**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987, C. 4, s. 281.
49. İnan, Abdülkadir, **Eski Türk Dini**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976.
50. İzgi, Özkan, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
51. Jeong, Su-il, **The Silk Road Encyclopedia**, U. S. A- Seoul, Seoul Selection, 2016.
52. JTS, 108. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=389968&remap=gb> 02.10.2017 tarihinde,13.50'de ulaşılmıştır.)
53. JTS, 109. Bölüm, (http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_113.htm , 19.11.2016 tarihinde, 15.55'de ulaşılmıştır.)
54. JTS, 113. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=210470&searchu=%E5%A4%A7%E9%A3%9F&remap=gb> ,17.11.2017 tarihinde, 11.07'de ulaşılmıştır.)
55. JTS, 149. Bölüm, (http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_211.htm 02.10.2017 tarihinde, 13.41'de ulaşılmıştır.)
56. Keay, John, Çev. Neşe Kars Tayanç-Dinç Tayanç, **Çin Tarihi**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2008.
57. Keleş, Bahattin, “Talas Savaşı ve Türklerin İslamiyet’i Kabul Etmelerindeki Yeri Ve Önemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, 2016, S. 225, s. 83-96.

58. Klyashorniy, S. G. (Çeviren: Dr. İ. Kaynak), “Orta Asya Milletlerinin Araplara Karşı Mücadelelerine Dair”, **Belleten**, 1998, C. XXVI, S. 104, s. 763-776.
59. Kurubaş, Erol, “Arap Dünyasında Otoriter Rejimler Ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü?”, **Adam Akademi**, 2011, C.1, s. 101-128.
60. Lapidus, İra M., Çev. Yasin Aktay, **İslam Toplulukları Tarihi Cilt. 1: Hazreti Muhammed’de 19. Yüzyıla**, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2010.
61. Li, Bincheng, **Sui-Tang Wudai Shehui Shenghuoshi**, Pekin, Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, 2004.
62. Li, Bincheng, **Tangdai Wenhua**, Pekin, Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, 1999.
63. Li, Fang, “Daluosi Zhizhan yu Tang Chao Xiyu Zhengce”, **China’s Borderland History and Geography Studies**, 2006, C.16, S. 1, s. 56-65.
64. Li, Hanzhi, **Zhongguo Huangdi Quanchuan**, Pekin, Dangdai Shijie Chubanshe, 2015.
65. Li, Hongbin, **Tangchao de Beifangbiandi yu Minzu**, Xiamen, Xiamen Daxue Chubanshe, 2010.
66. Li, Qi, “Tangdai Gao Li Bianjiang Gao Xianzhi Ji Qi Zai Xiyu de Huodong”, **Xibei Minzu Yanjiu- N. W. Minorities Research**, 2000, S.2, s. 116-126.
67. Lin, Lansong, Lin, Yangyong, “Tang Chao Jiji Xiang Zhongya Diqu Jinqu De Yiyi—Daluosi Zhanyi Dui Tang Chao Zai Zhangya Diqu De Yingxiang”, **Heihe Journal**, 2013, C. 195, S. 10, s. 59-61.
68. Lin, Meicun, “Daluosi Cheng Yu Tang Dai Sichou Zhilu”, **Journal of Zhejiang University (Humanities and Social Sciences Edition)**, 2016, C. 46, S. 5, s. 1-15.

69. Liu, Chen, “Dui Daluosi Zhizhan de Duoyuan Jiede”, **Journal of Baicheng Normal University**, 2012, C.26, S. 4, s. 52-55.
70. Liu, En-Lin, “Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme”, **VII. Türk Tarihi Kongresine Sunulan Bildiriler - Türk Tarih Kurumu**, Ankara, 1972, C. 1, S. 7, s. 414-420.
71. Mesudi, Çev: D. Ahsen Batur, **Muruc Ez-Zehab (Altın Bozkırlar)**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2014.
72. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, **Târîhu't-Taberi**, Mısır, Dâru'l-Me'arif, 1965, C. 7.
73. Mütercim Asım Efendi, Çev. Mürsel Öztürk, Derya Örs, **Burhân-ı Kâîr**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2000.
74. Naskali, Esko, **Sâsânîler**, DİA, 2009, C. 36, s. 174-176.
75. Niray, Nasır, “Sâsâni İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2001, S. 5-6, s.65-87.
76. Ocak, A. Yaşar, “Türkler Ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, **Aibü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Semih Tezcan'a Armağan, 2013, C. 13, S. 29, s. 251-260.
77. Okay, Bülent, **Sun Zi Savaş Sanatı Modern Muharebe Kavramları ile Yeni Bir Bakış**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2017.
78. Okay, Bülent, “T'ang Hanedanlığı'nın Kuruluş Döneminde Göktürk'lerin Oynadıkları Önemli Rol”, **Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri Dergisi**, 1'den Ayrı Basım, Ankara 1992, C. 5, S.1, s. 153-160.
79. Okay, Bülent, **Orta Asya Kökenli Ulusların Çin Kültürüne Katkıları**, Ankara, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1988.

80. Ögel, Bahaeddin, **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984.
81. Öz, Mustafa, **Şia**, DİA, 2010, C. 39, s. 11.
82. Roux, Jean Poul (Çev. Aykut Kazancıgil), **Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2004.
83. Roux, Jean Poul (Çev. Lale Arslan Özcan), **Orta Asya Tarih Ve Uygarlık**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2006.
84. Salman, Hüseyin, "Karluk Devleti'nin Kuruluş Tarihi Meselesi", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2014 Bahar, C. 1, S. 1, s. 1-8.
85. Salman, Hüseyin, "VII ve X. Asırlar Arasında Önemli Türk Boylarından Karluklar ve Karluk Devleti", **Türk Dünyası Araştırmaları 15 Aralık 1981**, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, 1981, S. 15, s.169-206.
86. Sarıçam, İbrahim, **Nihâvend**, DİA, 2007, C. 33, s. 98-99.
87. Sırma, İhsan Süreyya, **Abbasiler Dönemi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2014.
88. Sırma, İhsan Süreyya, **Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2015.
89. Sırma, İhsan Süreyya, **Örnek Halifeler Dönemi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2014.
90. Sun, Yingang, **Sui Tang Wudai Shi**, Shanghai, Shanghai Renmin Chubanshe, 2015.
91. Tabarî, Çev: John Alden Williams, **History of al-Tabari Vol. 27, The: The 'Abbasid Revolution A.D. 743-750/A.H. 126-132**, Suny Press, 2015.
92. Taşağıl, Ahmet, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M.Ö. 3. yy. M.S. 10. yy**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004.

93. Taşağı1, Ahmet, **Gökbörünün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında**, İstanbul, Kronik Kitap, 2017.
94. Taşağı1 Ahmet, **Göktürkler II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004.
95. Taşağı1, Ahmet, “Karlukların Coğrafi Dağılımları Üzerine”, **Türkiyat Mecmuası**, 2014, C. 24, S. 1, s. 75-89.
96. Tayfur, Hamdi, “Dört Halife Döneminde Muhalif Hareketler – 1 – Ebu Bekir ve Ömer Dönemi”, **İslami Yorum Dergisi**, 2011, C. 6, S. Yaz.
97. Wang, Sanyi, “Lun Daluosi Zhanyi Sheji Alabo Yu Dang Diguo Guanxi De Ji Ge Wenti”, **Zhejiang, Journal of Zhanjiang Ocean University**, 2002, C. .22, S. 2, s. 87-92.
98. Wang, Xiaofu, **Tang, Tu Bo, Da Shi Zheng Zhi Guan Xi**, Beijing, Beijing Daxue Chubanshe, 1992.
99. Whitfield, Susan, **Life Along The Silk Road**, Los Angeles, University of California, Press, 1999.
100. Wu, Yugui, **Tangdai de Wailai Wenming**, Beijing, Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, 1995.
101. Woo, X. L., **Empress Wu The Great: Tang Dynasty China**, Newyork, Algora Publishing, 2008.
102. XTS, 138. Bölüm,
(http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_151.htm, 17.11.2016 tarihinde, saat 14.31’de ulaşılmıştır.)
103. XTS, 217. Bölüm
(http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_233.htm , 18.11.2017 tarihinde, 21.11’de ulaşılmıştır.)

104. XTS, 221. Bölüm,
(http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_238.htm 14.02.2017
tarihinde 11.24'te ulaşılmıştır.)
105. XTS, 142. Bölüm Xia,
(<http://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=850412&remap=gb>, 19.10.2017
tarihinde, 15.51'de ulaşılmıştır.)
106. Yakût El-Hamevi, **Mu'cemu'l-Buldan**, Beyrut, Dâr Sâdır (yayınevi), 1979, C. 4.
107. Yazıcı, Nesimi, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
108. Yıldız, Hakkı Dursun, **Abbasîler**, DİA, 1988, C. 1, s. 39.
109. Yıldız, Hakkı Dursun, **Abdülmelik b. Mervân**, DİA, 1988, C. 1, s. 266-270.
110. Yıldız, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul, Çağ Yayınları, 1986, C. 3.
111. Yıldız, Hakkı Dursun, **Ebû Müslim-i Horasânî**, DİA, 1994, C. 10, s. 198.
112. Yıldız, Hakkı Dursun, **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
113. Yıldız, Hakkı Dursun, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973, s. 71-82.
114. Yiğit, İsmail, **Kuteybe b. Müslim**, DİA, 2002, C. 26, s 490-491.
115. Yiğit, İsmail, **Osman**, DİA, 2007, C.33, s. 438-443.

116. Yiğit, İsmail, **Sıffin Savaşı**, DİA, 2009, C. 37, s. 107-108.
117. Yiğit, İsmail, **Süleyman**, DİA, 2010, C. 38, s. 80-81.
118. Zhang, Fa, **The History and Spirit of Chinese Art (2-Volume Set)**, Honolulu, Silk Road Press, 2003.
119. Zhao, Baoming, “Gao Xianzhi de Huodong Guiji yu Kai Tianzhiji Zhanlüe Jushi de Zhuanbian”, **Luoyang Shifan Xueyuan Xuebao**, 2006, C. 3, s. 118-121.
120. Zhang, Duntian, **Zhongguo Da Bai Ke Quanshu, Gao Xianzhi**, Beijing, Zhongguo Da Bai Ke Quanshi Chubanshi, 1998, Jun Shi, C. 1.
121. Zhang, Hongmei, “Shi Lun Tang Chao Shiqi Zhongxi Jingji Wenhua De Jiaoliu”, **Journal Of Shanxi Coal- Mining Administrators College**, 2009, s. 126-127.
122. Zhao, Jianmin, **Da Tang Xuanzong Shidai**, Pekin, Zhongguo Remin Daxue Chubanshe, 2007.
123. **Zhongguo Beifang Zhumin de Yuanliu**, Shanghai, Huadong Shifan Daxue Chubanshe, 2010.
124. Zhu, Li-an, “Da Tang Zai Daluosi Diule Shenme?”, **Zhongguo Jingying Bao**, 2015, S. E02, s. 1-3.
125. ZZTJ, 201. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=820806&remap=gb>, 08.09.2017 tarihinde 23.06’da ulaşılmıştır.)
126. ZZTJ, 211. Bölüm, (http://www.guoxue.com/shibu/zztj/content/zztj_211.htm, [17.10.2016](http://www.guoxue.com/shibu/zztj/content/zztj_211.htm) tarihinde, 23.33’de ulaşılmıştır.)
127. ZZTJ, 212. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=490497&remap=gb>, 03.10.2017 tarihinde, 17.07’de ulaşılmıştır.)

128. ZZTJ, 215. Bölüm, (<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=973389&remap=gb>
16.11.2017 tarihinde, 15.44'de ulaşılmıştır.)

129. ZZTJ, 216. Bölüm,
(http://www.guoxue.com/shibu/zztj/content/zztj_216.htm ,17.11.2017 tarihinde,
16.48'de ulaşılmıştır.)

130. ZZTJ Kaoyi, 14. Bölüm,
(<http://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=859868&remap=gb> 17.11.2016
tarihinde, saat 17.10'da ulaşılmıştır.)

ÖZET

8. yüzyılda Çin ve Orta Asya'nın batısında iki güçlü ülkenin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu ülkelerden bir tanesi Çin topraklarında hüküm süren ve Orta Asya'da bulunan Türk devletlerinin birçoğunu yönetimi altına alan Tang Hanedanlığı'dır. Diğeri ise İslâm dini çevresinde birleşerek birçok farklı devleti yönetimi altına almayı başaran Müslüman Araplardır. İlk İslâm Devleti'nin yıkılmasının ardından Emevî Devleti kurulmuştur (661). 750 yılında Emevî Devleti'nin yıkılması ile Abbasî yönetimi başlamıştır. Abbasîlerin İslamiyet'i yayma çabası ve Tang Hanedanlığı'nın zengin topraklarında söz sahibi olma isteği; Tang Hanedanlığı generallerinden Gao Xianzhi'nin Shi Guo üzerinde baskı kurma girişimleri ve dağılan Türk birliğinin tekrar kurulmasına karşı duyduğu endişe sonucunda Gao Xianzhi'ya bağlı birlikleri ve Ziyad b. Salih komutasındaki Abbasî ordusunu karşı karşıya getirmiştir. Tang Hanedanlığı generali ve Abbasî komutanı arasında 751 yılında Shi Guo sınırları içerisinde yer alan Talas Ovası yakınlarında Talas Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaş iki ülke arasında yaşanan en büyük askeri mücadeledir. Tang Hanedanlığı savaşın kaybeden tarafı olmuştur ancak savaş sonrasında iki ülke tekrar bir mücadele yaşanmamıştır. Çalışmada Çin kaynakları temel alınarak, Çin ve Arap tarihi bakımından çok önemli bir yere sahip olan Talas Savaşı ve sonuçları incelenecektir.

ABSTRACT

ACCORDING TO CHINESE SOURCES REASONS AND RESULTS OF THE TALAS WAR

In the 8th century, there have been two powerful countries in China and western of Central Asia; Tang Dynasty and Arab Empire Dashi (大食). After the first Islamic empire was destroyed, Umayyad Caliphate was established in 661 AD. The Umayyad Caliphate was destroyed in 750 AD and a new era started in Arab country with the foundation of Abbasid Caliphate. Abbasid Caliphate was aiming to spread Islam to China and gain dominance over Tang Dynasty. Gao Xianzhi, one of the generals of Tang Dynasty, was aiming to exercise control over Shi Guo, due to the fear of Turkic reunion. As a result of all these circumstances, Tang Dynasty and Abbasid Caliphate had Talas War in 751 on Talas Plateau in Shi Guo. This war was the biggest military struggle between the two countries. Tang Dynasty defeated by Abbasid Caliphate. But after the war, diplomatic and economic relations were established again between Tang Dynasty and Abbasid Caliphate. In this article, according to Chinese sources, we tried to research reasons and results of the Talas War, which was very important for Arab and China history.

İNDEKS

A

Abbasi Devleti, 49
Abbasi Devleti, 2, 3, 39, 41, 43, 57, 60, 109, 112,
137, 141, 143, 150, 152, 161
Abbasiler, 2, 39, 42, 46, 47, 51, 57, 122, 132, 133,
134, 142, 144, 145, 148, 152, 157, 159, 161
Abdullah b. Ali, 47, 55
Abdullah b. Curud, 31
Abdullah b. Hanzala, 28
Abdullah b. Muhammed, 43
Abdullah b. Zübeyr, 28
Abdullah es-Seffah, 41, 43
Abdurrahman b. Osman b. Yesar, 50
Abdülmelik b. Mervan, 29, 30, 32, 46
Aksu, 33
Ala Göl, 130
al-Hasan b. Junayd, 53
Ali b. Abdullah, 40
Almanya, 147
Amerika, 147
Amr b. Cemil, 132
Amr ibnü'l-As, 26
Amu Derya, 32, 59, 94
Amul, 53
An Lushan, 95, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 152,
159, 160
Anadolu, 25, 26, 29, 34
Antakya, 21
Anxi Sizhen, 6, 17, 18, 32, 33, 36, 37, 85, 90, 91, 92,
102, 113
Arap, i, ii, 4, 5, 7, 10, 17, 18, 19, 20, 26, 29, 33, 39,
52, 60, 109, 114, 121, 122, 123, 142, 147
Aşina Wei, 17
Aşina Xian, 82, 85
Atlah, 2, 5, 51, 95, 104, 110, 111, 115, 155
Aynüttemr, 21
Azerbaycan, 22, 48

B

Ba'lebek, 21
Babül Hadid, 104
Baga Tarkan, 86, 100
Bagatur Tudun, 86, 102, 103, 106, 110, 154
Baktra, 53
Balkaş Gölü, 99
Basmiller, 74, 86, 98, 128
Basra, 20, 23, 31
Batı Bölgesi, 6, 10, 13, 91, 95, 98, 101, 102, 113, 134,
139
Batı Göktürk Kağanlığı, 9
Batı Göktürkler, 14
Batı Han Hanedanlığı, 62
Batı Jin Hanedanlığı, 63
Bayırkular, 70, 86
Bekkar, 47

Belensiye (Valencia), 146, 162
Belh, 22, 53
Bel-ka, 46
Belucistan, 22
Berid Teşkilatı, 30
Beşbalık, 85, 127
Bian Lingcheng, 96
Bihâferid b. Mâhfervedin, 51
Bilge Kağan, 80, 99, 102, 128
Bizans İmparatorluğu, 11, 20, 21, 22, 26, 29, 34
Bo Si, 8, 10, 11
Buhara, 14, 25, 34, 51, 53, 59, 99, 100, 101
Büşenc, 22
Buyeo Krallığı, 88, 89

C

Ca'fer b. Yahya el-Bermeki, 145
Cafer el-Mansur, 47, 48, 49, 52, 54, 55, 56, 143
Cai Lun, 144
Cas, 105
Cemel Vak'ası, 24
Cezire, 46, 47, 48
Chang-an, 3, 65, 66, 70, 82, 96, 135, 137
Changsun Wuji, 75
Che-pi, 125, 126, 127

D

Da Bolü, 90, 91
Da Shi, 4, 8, 17
Dağıstan, 22
Dawan, 13, 106
Dimaşk, 21
Doğu Han Hanedanlığı, 62, 144
Doğu Jin Hanedanlığı, 63
Dokuz Kağanlık, 76
Dou Jiade, 67, 68
Dört Halife Dönemi, i, 7, 19
Du Huan, 119, 137, 156
Du You, 117, 119, 137, 156
Duodalin, 124

E

Ebü Cafer el-Mansur, 47, 48, 49, 52, 54, 55
Ebü Cehm, 54
Ebü Davud, 52, 56, 59
Ebü Müslim, 2, 40, 41, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 102, 112, 113, 114, 131, 150, 155
Ebü Müslim Abdurrahmân b. Müslim el-Horâsânî, 49
Ebü Sad, 53
Ebü Şakir, 53
Ebü'l-Abbas Abdullah es-Seffah, 40
El-Mehdi, 132
Emevî, 7, 15, 16, 18, 23, 24, 25, 27, 29, 31, 32, 33,
34, 35, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 100, 102, 106, 143

Emevî Devleti, 7, 25, 29, 31, 34, 35, 36, 39, 149, 152
Emevîler, i, 1, 6, 7, 12, 16, 25, 26, 27, 33, 35, 37, 40,
42, 43, 51, 100, 101, 106, 140, 142, 148, 149, 161
Enbâr, 20
Endülüs, 41, 146, 162
Ermeniye, 48
Ervâd, 22
Es-Saffah, 2, 44
Esterâbâd, 22

F

Fadl b. Yahya El Bermeki, 132
Fang Xuanling, 75
Feng Changqing, 96
Fergana, 6, 12, 14, 15, 16, 33, 35, 37, 58, 86, 100,
105, 130, 132, 133, 148
Fergana İhşidi, 14, 15, 100
Fergana Savaşı, 14, 15
Filistin, 20, 21
Fransa, 147
Fu Men Ling Cha, 90, 93

G

Gao Gou Li, 88, 89, 97, 151
Gao Xianzhi, 1, 2, 59, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
95, 97, 98, 101, 102, 103, 106, 107, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122,
123, 130, 131, 132, 134, 136, 139, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 160
Gao Zheji, 89
Girit, 22
Göktürk, 9, 14, 67, 70, 72, 73, 74, 79, 82, 84, 86, 98,
99, 102, 125, 126, 128, 130, 152, 155
Göktürkler, 4, 65, 72, 75, 79, 85, 102, 124, 152
Güney-Kuzey Hanedanlıkları, i, 64
Gürcistan, 22
Gürgen, 18

H

Hacca b. Yusuf es-Sekafi, 28
Haccac b. Yusuf, 31, 37
Hakem Olayı, 24
Halep, 21
Hâlid b. Velid, 20
Hama, 21, 145, 162
Hammâd et- Türkî, 143
Han Hanedanlığı, 61, 62, 144
Harezmi, 14, 104
Hariciler, 24
Harun Reşid, 34, 132, 145, 161
Havran, 46, 47
Hazarlar, 25, 34
He xi, 89, 90, 95, 110, 152, 160
Hemedan, 7, 22
Herat, 22
Hicaz, 28, 41
Hindistan, 34, 76, 94
Hire, 20

Hişam b. Abdülmelik, 46
Hişam b. Abdülmelik, 38, 39
Hokant, 15
Horasan, 2, 18, 21, 22, 26, 27, 31, 32, 35, 37, 38, 40,
49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 101, 102, 108, 112,
113, 114, 132, 143, 145, 154
Huai-an, 67
Humus, 21
Hureybe, 23
Hürmüzcerd, 20
Hz. Aişe, 23
Hz. Ali, 2, 19, 20, 23, 24, 39, 40, 42
Hz. Ebû Bekir, 19, 20, 21, 30
Hz. Hasan, 24
Hz. Hüseyin, 28
Hz. Muhammed, 2, 19, 20, 42, 43, 44, 141, 148, 149
Hz. Osman, 19, 20, 22, 23, 30
Hz. Ömer, 19, 21, 30, 101

I

İ. Göktürk Kağanlığı, 79, 84, 86, 99, 102, 128
II. Mervan, 38, 39, 40
II. Velid, 38
III. Peroz, 8, 9, 10, 11
III. Yezdegirt, 8
III. Yezid, 38
Irak, 18, 20, 21, 28, 41, 43, 49
Islık Gölü, 94

i

İbnü'l Eş'as İsyanı, 31
İbrahim, 7, 30, 38, 50, 56
İbrahim b. Halid, 56
İbrahim b. Muhammed, 50
İbrahim b. Osman b. Yesar b. Sündüs b. Hozan, 50
İfrikiye, 22
İli bölgesi, 129
İl-Kullig İşbara Kağan, 9, 10
İlteriş Kutluk Kağan, 79
İnci Nehri, 33
İngiltere, 147
İpek Yolu, 103, 107, 108, 112, 136, 138, 142, 145,
154, 155, 160
İran, 4, 6, 7, 8, 18, 20, 21, 22, 29, 101
İrmîniye, 22
İsa b. Musa es-Serrac, 50
İsficap, 104
İshak b. Müslim, 47
İskenderiye, 22
İslâm Devleti, 7, 21, 22, 26, 42
İslâmiyet, i, 19, 20, 23, 32, 36, 37, 140, 141, 142, 150
İspanya, 25, 146, 162
İstanbul, 4, 16, 18, 21, 23, 25, 40, 41, 42, 46, 62, 66,
78, 86, 110, 131, 140, 142
İtalya, 146

J

Jibing, 13

Jieshi, 94

K

Kabil, 94
Kadisiye Savaşı, 7
Kahire, 43, 145, 162
Kangju, 13
Kapgan Kağan, 79, 82, 84, 86, 99, 128
Karluk, 17, 99, 110, 115, 123, 124, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 132, 133
Karluklar, 4, 74, 79, 84, 86, 98, 99, 110, 123, 124,
125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 139, 142,
158, 159, 160
Kasım, 43
Kaşan, 15
Kaşgar, 33, 36, 58, 130, 149
Kays, 7, 28, 31
Kec, 105
Kelb, 28
Kerbalâ, 28
Kerbelâ Olayı, 28
Kes, 104, 105
Keş, 86, 104, 105, 153
Keş/Kiş, 105, 153
Keşmir, 90, 94
Kıbrıs, 22
Kinnesrîn, 21
Kırgızlar, 74, 79, 126
Kirman, 22
Kiş, 14, 59, 104, 105, 153
Kiş/Keş, 14
Kitan, 135
Kuça, 6, 12, 15, 87, 90, 91, 94, 101, 106, 111, 113,
116, 120, 123, 131
Kufe, 2, 23, 28, 40, 44, 50, 137
Kuteybe b. Müslim, 14, 15, 16, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 101, 102, 142
Kuzey Afrika, 22, 25, 26, 29, 34
Kuzey Qi Hanedanlığı, 88

L

Li Chengqian, 76, 77
Li Chongmao, 84
Li Dan, 84
Li Linfu, 87
Li Longji, 84
Li Shiming, 68, 69, 70, 71
Li Siye, 115, 116
Li Tai, 77
Li Xian, 83
Li Yuan, 65, 67, 151
Li Zhi, 77
Liu Bang, 61
Louyang, 68, 82, 96
Lü Xiujing, 12

M

Makarra, 22

Malta, 22
Maveraünnehr, 25, 26, 29, 31, 38, 58, 79, 98, 101,
102, 108, 142, 154
Medain, 56
Medine, 19
Mei Jinmang, 91
Mercirahit Savaşı, 28
Merv, 8, 49, 57, 143
Mervan b. El-Hakem, 28
Mısır, 21, 23, 24, 29, 39, 41, 56
Muaviye, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 46
Muaviye b. Ebû Süfyan, 22, 25
Mubarek et- Türkî, 143
Mugire b. Şube, 26
Muhammed b. Sül, 143
Multan, 34
Murtaza, 43
Müslim b. Amr, 31
Müslim b. Ukbe, 28
Müslüman Araplar, 1, 3, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 17, 18,
25, 27, 33, 35, 38, 76, 98, 100, 101, 102, 118, 124,
134, 140, 141, 142, 147, 148, 150, 152, 157, 161,
162, 163

N

Narseh, 11
Nehrülmerre, 20
Nesef, 14
Nihavend Savaşı, 7
Nişabur, 51
Nusaybin, 21, 55

O

Oğuzlar, 130, 133
Orta Asya, 4, 5, 6, 13, 25, 26, 27, 32, 37, 66, 76, 80,
90, 92, 94, 97, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 115,
138, 141, 145, 147, 160, 163
Orta Doğu, 25, 163

Ö

Ömer b. Abdülaziz, 38
Ötüken, 27, 130, 137

P

Pamir, 33, 92, 94, 106
Pei Xingjian, 12
Puguzhen *Suyu*, 124

Q

Qianzhou, 78
Qin Shi Huang Di, 61, 151

R

Rakka, 21
Rodos, 22

S

Said b. Osman, 27
Samaniler, 133
Samsat, 47
Sasanî Garnizonu, 10
Sasanî İmparatorluğu, 6, 7, 8
Selm, 27, 101
Semerkant, 25, 34, 57, 59, 99, 100, 101, 105, 106,
145, 153, 161
Septe, 34
Sevâd, 20
Seyhun Nehri, 99
Shi Guo, 2, 5, 86, 94, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106,
107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 131, 152,
153, 154, 155
Sıffin Savaşı, 24
Siba b. Al-Numan, 52
Sicilya, 146, 162
Sind, 26, 34
Sir Tarduşlar, 70, 72, 73, 74, 126
Soğd, 31, 57, 135, 136
Sui Hanedanlığı, i, 64, 65, 67, 68, 75, 151
Su-lu, 17, 32, 85, 99, 101
Suriye, 20, 21, 22, 24, 28, 43, 49
Suyab, 130, 132, 139, 160
Sübeytila, 22
Süleyman b. Abdülmelik, 15, 18, 34, 35, 37, 38
Süleyman b. Kesir, 50

Ş

Şam, 41, 46, 47, 55, 145, 162
Şaş, 14, 103, 104, 105, 106, 108, 153, 154
Şebib b. Yezid, 31
Şerik b. Şeyh el-Mehri, 51, 58
Şeyzer, 21
Şii, 24

T

Taiping, 83, 84
Talas, i, 1, 2, 3, 5, 6, 33, 35, 41, 49, 51, 58, 59, 60, 79,
86, 87, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106,
107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 123, 128, 130, 131, 132, 133, 134,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157,
158, 160, 161
Talas Savaşı, i, 1, 3, 5, 33, 35, 41, 49, 51, 58, 60, 86,
95, 103, 107, 109, 110, 111, 134, 137, 138, 140,
141, 147, 148, 149, 152, 158, 161
Talas Seferi, 97, 107, 110, 111
Tang Gaozong, 10, 12, 66, 78, 79, 80, 81, 106, 127
Tang Gaozu, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 75
Tang Hanedanlığı, i, 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14,
15, 16, 17, 32, 33, 35, 36, 37, 51, 58, 60, 65, 66,
67, 68, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 84, 85, 86, 89,
91, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106,
109, 110, 111, 113, 114, 119, 120, 126, 127, 128,

132, 134, 135, 137, 138, 147, 148, 149, 151, 152,
153, 154, 155, 157, 158, 159

Tang Jiahui, 17
Tang Ruizong, 66, 80, 84
Tang Shangdi, 84
Tang Taizong, 66, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
83
Tang Xuanzong, 13, 15, 32, 36, 66, 84, 86, 87, 89, 90,
92, 93, 94, 98, 106, 110, 135
Tang Zhongzong, 66, 80, 83, 84
Tarhûn b. ez-zâi, 143
Tarhûn el-Cemmâl, 143
Tarım Havzası, 94
Taşkent, 97, 103, 153
Tianzhu, 76
Tibet, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 85, 90, 91, 92, 94, 95,
97, 100, 101, 117, 124, 139
Tizbon, 7, 21
Toharistan, 8, 9, 11, 22, 32, 34, 53, 94, 100, 124
Tou-mou-chih, 86
Trablusgarp, 22
Tu Bo, 12, 17
Tüs, 22
Tuyuhunlar, 75
Türğiş, 17, 18, 32, 36, 82, 85, 92, 125, 128, 130
Türğişler, 4, 17, 32, 79, 82, 85, 86, 99, 102, 106, 131,
158
Türk, 3, 4, 5, 7, 9, 13, 15, 16, 27, 31, 32, 33, 62, 65,
70, 74, 76, 78, 79, 91, 97, 100, 101, 102, 104, 109,
110, 114, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 149,
151, 152, 154, 155, 156, 159, 160, 161
Türk kavimleri, 13, 65, 70, 100, 102, 140

U

Ubeydullah b. Ziyad, 27, 101
Urfa, 21
Urungu., 130
Uygurlar, 4, 74, 87, 98, 128, 129, 137, 138, 139, 159

Ü

Üç Hanedanlık Dönemi, i, 63
Üç Kabile Karluk, 17
Ülleys, 20
Ürdün, 20

V

Velid b. Abdülmelik, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37

W

Wang Mang, 62
Wang Sichong, 68
Wei Zheng, 75
Wu Zetian, 80, 81, 82, 83, 84, 98
Wu Zitian, 66

X

Xi'ler, 136
Xiao Bolü, 90, 91, 94, 96
Xiao Song, 12, 13, 14, 15, 16
Xiong nu, 62

Y

Yağmalar, 130
Yang Wengang, 69
Yemen, 145, 162
Yermük Muharebesi, 21
Yezid, 15, 18, 28
Yezid b. Abdülmelik, 38
Yezid b. Mühelleb, 15, 18
Yili Havzası, 94

Yuwen Huaji, 65, 67

Z

Zabulistan, 34
Zap Irmağı, 41
Zaysan, 125, 130
Zendevid-Dürtâ, 20
Zhang Sili, 91
Zhang Xiaosong, 91
Zhou Hanedanlığı, 64, 82
Zhu Guo, 13
Ziyad b. Ebihi, 26
Ziyad b. Salih, 2, 49, 51, 52, 58, 59, 95, 109, 114,
122, 150, 155
Ziyâd b. Sâlih, 41
Zubeyr el-Türkî, 143

EKLER

Ek 1: Çince Metinler

Dipnot 16: CFYG, 995. Bölüm, “五年五月大食引兵击波斯及米国、皆破之。波斯五伊嗣侯为大食兵所杀、伊嗣侯之子卑路期走投吐火罗、遣使来告难。上以路远不能救之。寻而大食兵退。吐火罗遣兵援立之而还。”

Dipnot 21: XTS, 221. Bölüm, “龙朔初,又诉为大食所侵。”

Dipnot 23: XTS, 221. Bölüm, “是时天子方遣使者到西域分置州县, 以疾陵城为波斯都督府, 即拜卑路斯为都督。”

Dipnot 24: CFYG, 964. Bölüm, “二年正月立波斯都督卑路斯为波斯王。”

Dipnot 25: ZZTJ, 201. Bölüm, “大食击波斯、拂菻, 破之; 南侵婆罗门, 吞灭诸胡, 胜兵四十餘万。”

Dipnot 26: XTS, 221. Bölüm, “龙朔初, 又诉为大食所侵, 是时天子方遣使者到西域分置州县, 以疾陵城为波斯都督府, 即拜卑路斯为都督。俄为大食所灭。”

Dipnot 34: ZZTJ, 211. Bölüm, “拔汗那者，古乌孙也，内附岁久。吐蕃与大食共立阿了达为王，发兵攻之，拔汗那王兵败，奔安西求救。孝嵩谓都护吕休璟曰：“不救，则无以号令西域。”遂帅旁侧戎落兵万余人，出龟兹西数千里，下数百城，长驱而进。是月，攻阿了达于连城。孝嵩自擐甲督士卒急攻，自巳至酉，屠其三城，俘斩千馀级，阿了达与数骑逃入山谷。孝嵩传檄诸国，威振西域，大食、康居、大宛、罽宾等八国皆遣使请降。”

Dipnot 40: ZZTJ, 211. Bölüm, “突骑施酋长左羽林大将军苏禄部众浸强，虽职贡不乏，阴有窥边之志。五月，十姓可汗阿史那献欲发葛逻禄兵击之，上不许。安西副大都护汤嘉惠奏突骑施引大食、吐蕃，谋取四镇，围钵换及大石城，已发三姓葛逻禄兵与阿史那献击之。”

Dipnot 81: Da Tang Modao, “.....其中 713 年，阿拉伯呼罗珊总督屈底波的一位特使来到中国，代表屈底波向中国皇帝傲慢的宣布，如果中国皇帝不向他进贡，他的铁骑绝不会离开中国，而中国皇帝威胁他说：你已看到我伟大的帝国，回去告诉你们的指挥官，最好在我对自己的军队下令打败你们之前撤退。”

Dipnot 145: XTS, 142. Bölüm Xia, “风俗大抵铁勒也，言语少异。贞观三年，与仆骨、同罗、奚、同入朝。二十一年，大俟利发屈利失举部内属，置幽陵都督府，拜屈利失右武卫大将军，即为都督。”

Dipnot 170: JTS, 149. Bölüm, “高丽者，出自扶余之别种也。其国都于平壤城，即汉乐浪郡之故地，在京师东五千一百里。东渡海至于新罗，西北渡辽水至于营州，南渡海至于百济，北至靺鞨。东西三千一百里，南北二千里。”

Dipnot 171: JTS, 108. Bölüm, “高仙芝，本高丽人也。父舍鸡，初从河西军，累劳至四镇十将、诸卫将军。仙芝美姿容，善骑射，勇决骁果。”

Dipnot 179: ZZTJ, 212. Bölüm, “癸未，吐蕃围小勃律王没谨忙，谨忙求救于北庭节度使张嵩曰：「勃律，唐之西门，勃律亡则西域皆为吐蕃矣。」嵩乃遣疏勒副使张思礼将蕃、汉步骑四千人救之，昼夜倍道，与谨忙合击吐蕃，大破之，斩获数万。自是累岁吐蕃不敢犯边。”

Dipnot 183: ZZTJ, 215. Bölüm, “... 边令诚奏仙芝深入万里，立奇功。”

Dipnot 189: JTS, 113. Bölüm, “十载，又从平石国，及破九国胡并背叛突骑施，以跳荡加特进，兼本官。初，仙芝给石国王约为和好，乃将兵袭破之，杀其老弱，虏其丁壮，取金宝瑟瑟驼马等，国人号哭，因掠石国王东，献之于阙下。其子逃难奔走，告于诸胡国。群胡忿之，与大食连谋，将欲攻四镇。仙芝惧，领兵二万深入胡地，与大食战，仙芝大败。会夜，两军解，仙芝众为大食所杀，存者不过数千。”

Dipnot 213: XTS, 221. Bölüm, “宝初，封王子那俱车鼻施为怀化王，赐铁券。久之，安西节度使高仙芝劾其无蕃臣礼，请讨之。王约降，仙芝遣使者护送至开远门，俘以献，斩阙下，于是西域皆怨。”

Dipnot 217: ZZTJ, 216. Bölüm, “仙芝闻之，将蕃、汉三万众击大食，深入七百馀里，至恒罗斯城，与大食遇。”

Dipnot 219: JTS, 109. Bölüm, “仙芝惧，领兵二万深入胡地，与大食战，仙芝大败。会夜，两军解，仙芝众为大食所杀，存者不过数千。”

Dipnot 220: JTS, 109. Bölüm, “嗣业白仙芝曰：“将军深入胡地，后绝救兵。今大食战胜，诸胡知，必乘胜而并力事汉。若全军没，嗣业与将军俱为贼所虏，则何人归报主？不如驰守白石岭，早图奔逸之计。”

仙芝曰：“尔，战将也。吾欲收合余烬，明日复战，期一胜耳。”

嗣业曰：“愚者千虑，或有一得，势危若此，不可胶柱。”

Dipnot 222: Tong Dian, 185. Bölüm Sınır Savunmaları Kısmı, “高仙芝伐石国, 于怛逻斯川七万众尽没。”

Dipnot 223: ZZTJ Kaoyi, 14. Bölüm, “高仙芝将蕃汉三万众击大食”

Dipnot 224: ZZTJ, 216. Bölüm, “仙芝闻之, 将蕃、汉三万众击大食, 深入七百馀里, 至恒罗斯城, 与大食遇。”

Dipnot 225: Da Tang Mo Dao, “蕃汉兵六万。”

Dipnot 229: JTS, 109. Bölüm, “仙芝惧, 领兵二万深入胡地, 与大食战, 仙芝大败。”

Dipnot 230: XTS, 138. Bölüm, “仙芝率兵二万深入, 为大食所败, 残卒数千。”

Dipnot 242: XTS, 217. Bölüm, “葛逻禄本突厥诸族, 在北庭西北、金山之西, 跨仆固振水, 包多怛岭, 与车鼻部接。有三族：一谋落, 或为谋刺；二炽俟, 或为婆旬；三踏实力。永徽初, 高俤之伐车鼻可汗, 三族皆内属”

Dipnot 247: XTS, 217. Bölüm, “显庆二年, 以谋落部为阴山都督府, 炽俟部为大漠都督府, 踏实力部为玄池都督府, 即用其酋长为都督。”

Dipnot 250: CFYG, 971. Bölüm, “(唐玄宗天宝元年).....十一载三月三葛逻禄遣使来朝。”

“(唐玄宗天宝元年).....四月三葛逻禄遣使来朝凡一百三十人分为四队相继而入各授官赏恣其请求皆令满望黑衣大食遣使来朝。”

Ek 2: Haritalar

Harita 1: Müslüman Arapların ortaya çıktığı dönemde Sasani İmparatorluğu

https://image.baidu.com/search/detail?ct=503316480&z=&tn=baiduimagedetail&ipn=d&word=%E5%A4%A7%E9%A3%9F&step_word=&ie=utf-8&in=&cl=2&lm=-1&st=-1&cs=2350218774,1963776777&os=2613418138,3160393438&simid=3521148813,329081946&pn=8&rn=1&di=161791591940&ln=1978&fr=&fmq=1512392061141_R&ic=0&s=undefined&se=&sme=&tab=0&width=&height=&face=undefined&is=0.0&istype=2&ist=&jit=&bdtype=0&spn=0&pi=0&gsm=0&objurl=http%3A%2F%2Fimg.lssdj.com%2F201609%2F3%2F1745263418.jpg&rpstart=0&rpnum=0&adpicid=0 adresinden 02.06.2017 tarihinde, 12.46'da ulaşılmıştır.

Harita 2: 630 Yılı Tang Hanedanlığı Sınırları ve Komşuları

http://www.sohu.com/a/203645221_629818 adresinden 07.10.2017 tarihinde, 15.43'de ulaşılmıştır.

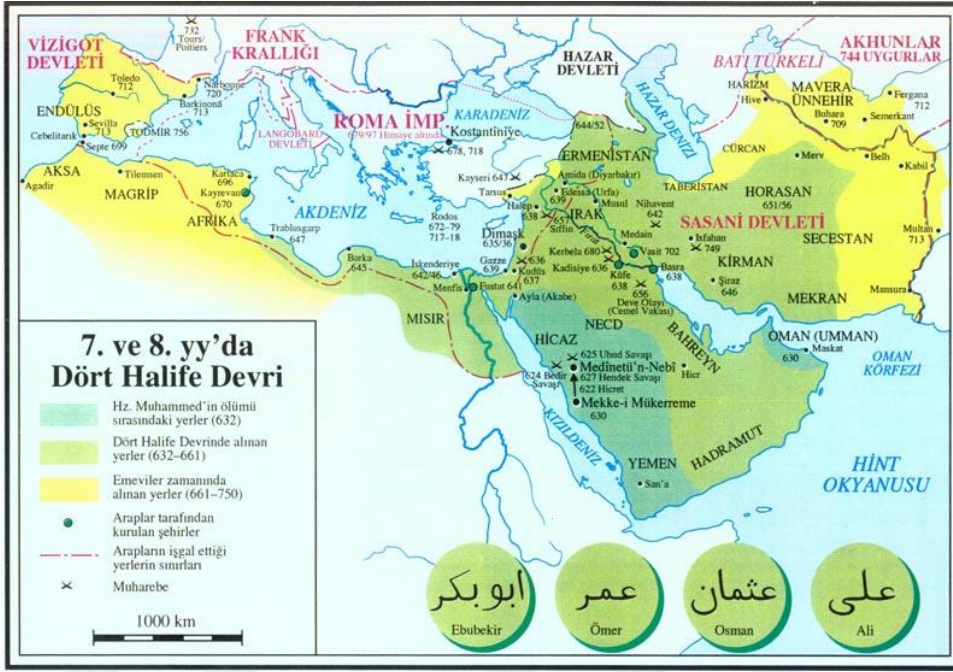
Harita 3: Fergana Bölgesi

https://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http%3A%2F%2Fd.ifengimg.com%2Fw600%2Fp0.ifengimg.com%2Fpmop%2F2017%2F0204%2F385031D682669C6C3B959FA4FDA7E69214DE28B4_size75_w640_h317.jpeg&imgrefurl=http%3A%2F%2Fwemedia.ifeng.com%2F7865354%2Fwemedia.shtml&docid=9hZJMxoZBEKgfM&tbnid=4GaswCudg03ldM%3A&vet=10ahUKEwinypnFsfDXAhWCOhQKHQsjAmQ4ZBAzCCooJjAm..i&w=600&h=297&bih=637&biw=1366&q=%E6%80%9B%E9%80%BB%E6%96%AF&ved=0ahUKEwinypnFsfDXAhWCOhQKHQsjAmQ4ZBAzCCooJjAm&iact=mr&uact=8 adresinden 19.10.2017 tarihinde, 11.55'de ulaşılmıştır.

Harita 4: Anxi Sizhen Bölgesi

<http://slidesplayer.com/slide/11537417/> adresinden 18.10.2017 tarihinde, 16.56'da ulaşılmıştır.

Harita 5: Dört Halife Dönemi

<http://hayatvemedya.blogspot.com.tr/2012/12/nasl-musulman-olduk-bolum-3.html> adresinden 04.12.2017 tarihinde, 14.02'de ulaşılmıştır.

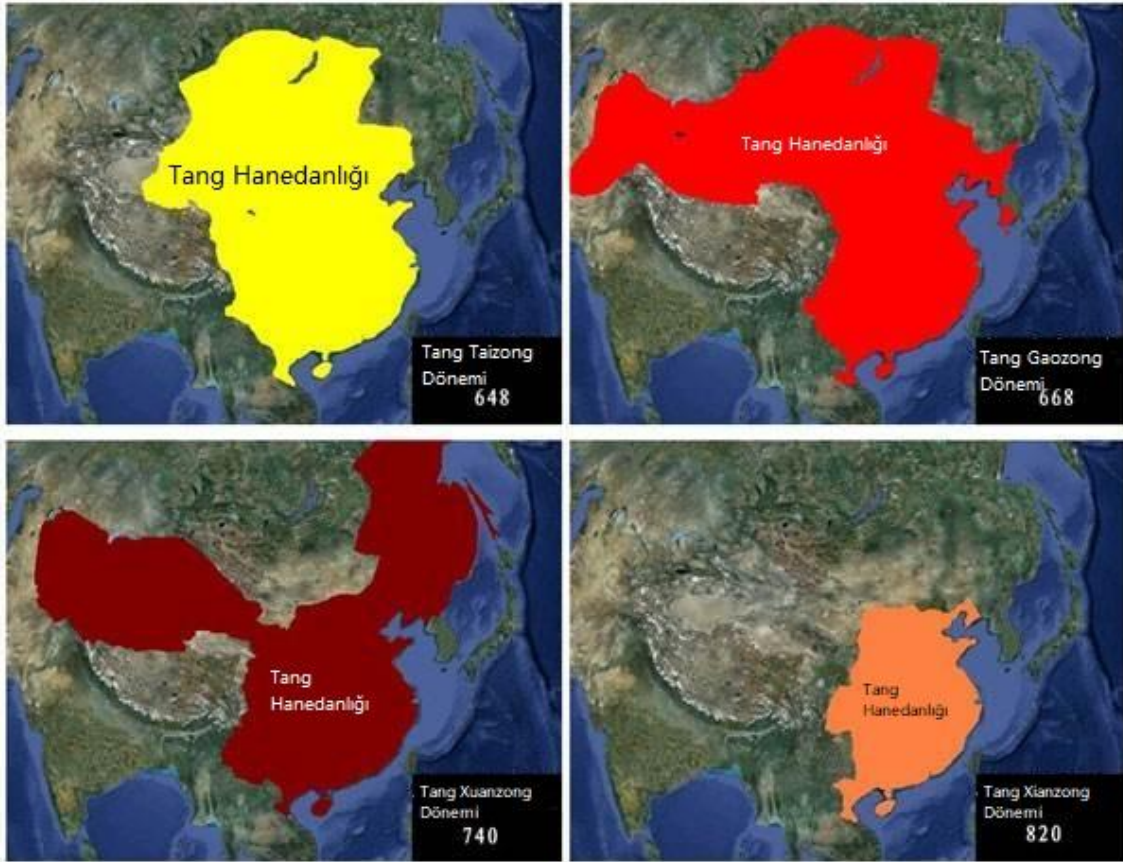
Harita 6: Emevî Devleti'nin Fetihlerden Sonraki Sınırları

<http://www.tarihbilimi.gen.tr/wp-content/uploads/2015/09/emeviler-devleti-emevi-devleti.jpg> adresinden 04.12.2017 tarihinde, 14.09'da ulaşılmıştır.

Harita 7: 8. ve 10. Yüzyılda Abbasi Devleti

<http://aygunhoca.com/tarih-haritalari/96-islam-tarihi-haritalari/136-abbasi-halifeliği-abbasiler-8-10-yy.html> adresinden 04.12.2017 tarihinde 14.18'de ulaşılmıştır.

Harita 8: Farklı Dönemlerde Tang Hanedanlığı Sınırları

<http://jiaren.org/2013/09/25/lishi-8/> adresinden 19.10.2017 tarihinde, 11.53'de ulaşılmıştır.

Harita 9: Gao Gouli

<http://www.theasian.asia/archives/95881> adresinden 02.10.2017 tarihinde 15.59'da ulaşılmıştır.

Harita 10: Gao Gouli

<https://www.zixundingzhi.com/hanzhao/a56391095d60a0bc.html> adresinden 18.10.2017 tarihinde, 14.54'de ulaşılmıştır.

Harita 11: He xi Koridoru

<https://kknews.cc/zh-hk/history/vol34.html> adresinden 19.10.2017 tarihinde, 12.53'de ulaşılmıştır.

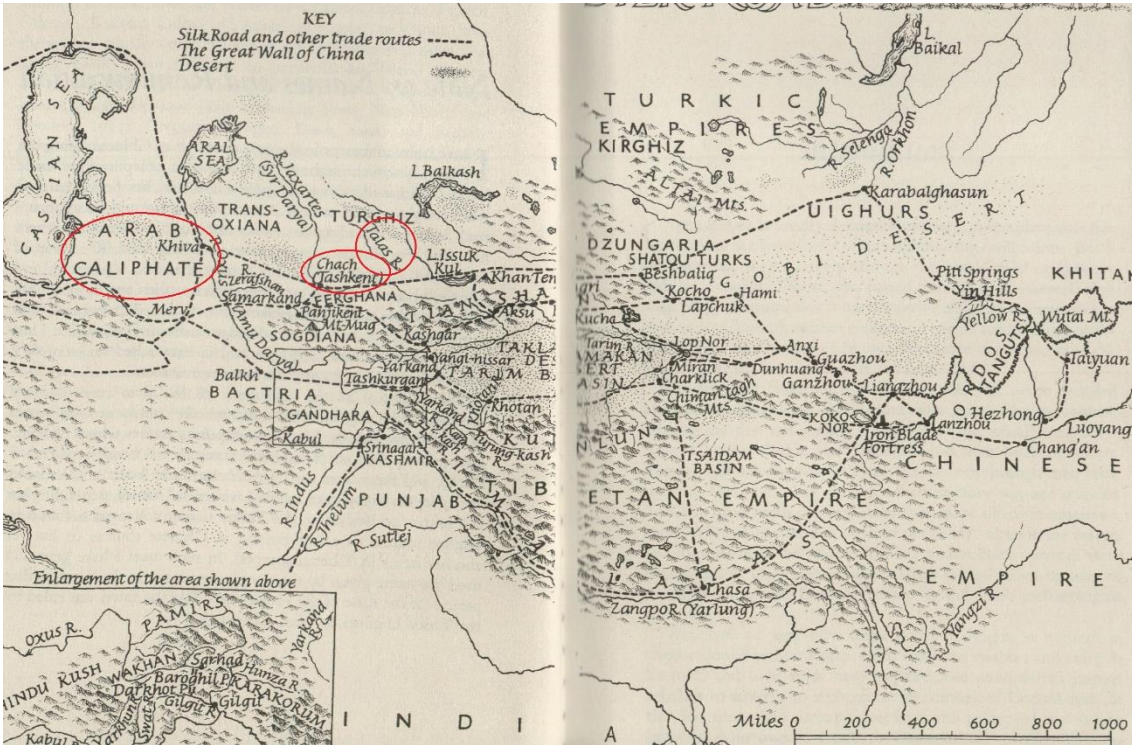
Harita 12: Türgişler ve Karluklar'ın Tang Hanedanlığı'na Katılması

<https://kknews.cc/history/p44qz2j.html> adresinden 07.10.2017 tarihinde, 15.38'de ulaşılmıştır.

Harita 13: İki Farklı Shi Guo'nun Harita Üzerinde Gösterimi

https://www.google.com.tr/search?tbs=sbi:AMhZZiuC_1K0tLMb6xSdqjC68YBaVprQY-vvRCrt_1tthHZAXteD8jQaMjEodu5zWwSUmyC9FeAmVu2vHSxOaTdlByRJeOQ3I0YSXWF2eIv6Zk_oUOtXo7gOBqMul-x5FDWow_1EVD0yooxMOLEjcvHGUP5pDMKDK8oKzEwfYulUhOwIxX4vqBbcfakRMi3MHQeojNsDyNST37_1Ap5le3zdJfpkvp0ducYCeLDEakIZYf6zRt2CuGxhqIyKkUM8Eu3ZJtctSEsuKR-5vGRCoFl4cOLz-EO5ds0x_1cSQzTCB_1V2yPxaAiLqsnWSiyfIDYO8zUfQj4xBODVoUe-H_1iXzsZX42hOw6wJ_1A&btnG=G%C3%B6rselle%20ara&hl=tr adresinden 23.08.2017 tarihinde, 10.42'de ulaşılmıştır.

Harita 14: İpek Yolu Güzergâhı

Whitfield, Susan, Life Along The Silk Road, Los Angeles, University of California Press, 1999, s. Xii.

Harita 15: Talas Savaşı

https://read01.com/ymyxPO.html#.WiVSeEpl_IU adresinden 08.06.2017 tarihinde, 15.22'de ulaşılmıştır.